BATAVIAASCH

GENOOTSCHAP.

DERDE DEEL.

Verhandelingen

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN

EN

WETENSCHAPPEN.

DERDE DEEL,

TWEEDE DRUK.

Te BATAVIA,
TER LANDS DRUKKERIJ,
1824.

VOORBERIGT.

§ I.

Bij de uitgave van dit derde deel der verhandelingen, moet het Genootschap wederom beginnen met herhaling van dankbetuigingen, voor de hulp en bijstand, zoo wel in ons Vaderland, als alhier aan het zelve bewezen. Uitgave van het derde deel.

§ II.

De goedkeuring van de hoog aanzienlijke vergadering van zeventienen, reprezenterende de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, deed onze iever opwekken, om ons Genootschap meer en meer tot nut van dezen Staat en deze Colonie te doen zijn; waartoe wij wenschen, dat de voorgestelde prijsvragen, zoo hier als in Nederland, door de Genootschappen van *Haarlem*, *Rotterdam* en *Vlissingen*, iets nuttigs zullen opleveren. Bijstand uit Nederland.

§ III.

Alhier.

Den hoog edel gestrenge heer Mr. WILLEM ARNOLD ALTING, onzen Gouverneur Generaal en Opper-Directeur van het Genootschap, heeft hetzelve beschonken met Rds. 500.; Eene gelijke somma vereerde de wel edel gestrenge heer DAVID JOAN SMITH; Ook ontving men van een onbekende hand een geschenk van 275 rijksdaalders; en zoo van liefhebbers alhier, als op de buiten kantoren, velerlei atlassen, boeken en naturalien, waaronder uitmunten de atlassen door den wel edel gestrenge heer DAVID JOAN SMITH geschonken; de japansche kleederen en rariteiten, door den heer Mr. ISAAK TITSING, Opperhoofd van Japan, ERNST RUDOLP CHRISTIAAN VAN BEKSTEIN, boekhouder op Japan, en den gezaghebber van Sumatra's west-kust JACOB VAN HEEMSKERK.

§ IV.

Staat van de Bibliotheek en Kabinet.

Hierdoor is het Genootschap in staat geraakt haren Bibliotheek en Kabinet te vermeerderen en te vergrooten; het geen oorzaak is, dat men

men de uitgave der catalogus tot nu toe heeft uitgesteld.

§ V.

De geleerde Maatschappijen in Nederland hebben bij hare Programma's van 1780 weder eenige vragen, voor rekening van dit genootschap, voorgesteld.

Correspondentie met de genootschappen en geleerden in Nederland en elders.

De Hollandsche Maatschappij te Haarlem. Om voor primo januari 1785 beantwoord te worden;

De vraag:

„ *Nademaal een zuivere dampkring*
„ *van zoo groot belang is voor de ge-*
„ *zondheid der ingezetenen, en de-*
„ *zelve bij het staande of te langzaam*
„ *afloopende water in de rivier, die*
„ *dagelijks in den omtrek van* BATA-
„ VIA *met veele duizende ponden vui-*
„ *ligheden aangevuld wordt: onmoge-*
„ *lijk kan verkregen worden: Welk*
„ *is het beste middel, om eene sterke-*
„ *re schuuring en afvoering dezer*
„ *vuile stoffen te verkrijgen en te on-*
„ *derhouden, en aan* BATAVIA *een*
„ *zuivere en gezonde lucht te bezor-*
„ *gen?*

En om te beantwoorden voor primo januarij 1786:

„ *Vermits men, uit gebrek van eene*
„ *goede inrigting ter opvoeding van*
„ *de jeugd te Batavia, genoodzaakt*
„ *is zijne kinderen naar het Vader-*
„ *land ter opvoeding te zenden, of,*
„ *zoo men hen aldaar houd, zij als dan*
„ *doorgaans eene goede opvoeding*
„ *missen; zoo vraagt de Maatschap-*
„ *pij:* „ *Welke is de beste inrig-*
„ *ting om aan de jeugd te* BATAVIA
„ *eene opvoeding te geven, die het*
„ *meest geschikt is om hun verstand*
„ *te beschaven; hen in nutte kunsten*
„ *en wetenschappen bedreven te ma-*
„ *ken en hun goede zedelijke ge-*
„ *voelens in te boezemen?*"

Door het Bataafsch Genootschap te Rotterdam, is bekroond het antwoord, met de zinspreuk: *Non ratiocinandum, sed tentandum, quid natura faciat aut ferat?* ingekomen op de vraag: „ *Door proeven te too-*
„ *nen, welke luchtverhevelingen van*
„ *de werking der natuurlijke electri-*
„ *citeit afhangen: hoe dezelven 'er*
„ *door worden voortgebragt, en welke*
„ *de bekwaamste middelen zijn, om*
„ *onze huizen, schepen en personen*
„ *tegen den schadelijken invloed*

„ *der-*

„ *derzelve te beveiligen?*" Voorgesteld den 9den augustus 1779, uit naam van dit Genootschap, om beantwoord te worden, voor den 1sten maart 1780 het welk alzins voldaan heeft; waarom de gouden medaille aan deszelfs schrijver is toegeweezen, en bij het openen van het billet gebleken is te zijn, den heer MARTINUS VAN MARUM, *A. L. M. Philos: et Med: Doctor, Philos: et Math: Lector, Directeur van het Cabinet Naturalia en Lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem.*

Hebbende noch voorgesteld, drie vragen: twee om beantwoord te worden voor primo maart 1781, als:

I. „ *Welke nuttige en voordeelige „ gebruiken zijn er te maken van het „ roet van turf, hout en kolen, „ hetzij voor den landbouw, hetzij „ voor fabryken, hetzij tot het ver- „ vaardigen van ammoniac-zout, of „ in andere opzigten. En welke zijn „ de beste middelen daartoe?*

II. „ *Welken invloed heeft de na- „ tuurlijke electriciteit en derzelver*

„ *verschillende verdeeling in onzen*
„ *dampkring, op gezonde en ziekelijke*
„ *ligchamen? In welke ongesteldhe-*
„ *den en ziektens is de kunstige elec-*
„ *triciteit dienstig tot genezing of*
„ *verlichting? Op wat wijze werkt*
„ *zij tot dat einde? En welke is de*
„ *beste manier om er zich met dat*
„ *oogmerk van te bedienen?*"

En om te worden beantwoord voor den 1sten maart 1782. Een, *namentlijk:* „ *Zijn er geen andere midde-*
„ *len als teer, waardoor men het*
„ *hout der schepen even goed kan be-*
„ *waren, en waarvan de ingrediën-*
„ *ten voor het geheel of gedeeltelijk*
„ *in ons Vaderland, of in de Colo-*
„ *nien van den Staat der Vereenigde*
„ *Nederlanden te vinden zijn?*"

Het Zeeuwsche Genootschap te Vlissingen, om voor den 1sten van louwmaand 1782 toetezenden: „ *Het*
„ *kortste, zakelijkste en zekerste be-*
„ *rigt, belangende de bouwing der*
„ *schepen, en het geen daartoe be-*
„ *hoord, voor zoo veel zulks in-*
„ *vloed heeft op de gezondheid en*
„ *het goed der zeevarenden. De on-*
„ *derhouding der manschap, zoo aan*
„ *land en op de reede als in zee,*
„ *ten*

„ *ten aanzien eener goede huisvesting,*
„ *kleeding, ſpijs en drank. De bes-*
„ *te wijze, om de mondkost inteleg-*
„ *gen, te bewaren en te bereiden,*
„ *aan land en op zee. De heilzaam-*
„ *ſte dranken voor dagelijks gebruik,*
„ *tot voorkoming van het ſcorbut, en*
„ *andere op de ſchepen heerſchende*
„ *ziektens, met de voorſchriften daar-*
„ *van, en derzelver maten. De noo-*
„ *dige verbetering van het bij ons in*
„ *gebruik zijnde ſcheeps-brood. De*
„ *beste manier om de ſchepen en het*
„ *kooigoed zuiver te houden. Het af-*
„ *zonderen der gezonden van de zie-*
„ *ken, zoo op kuil- als driedeks ſche-*
„ *pen. En het geen verder hiertoe*
„ *kan en moet betrekkelijk gemaakt*
„ *worden.*"

En ter beantwoording voor den 1ſten van louwmaand 1783 deze tweeledige vraag;

Vooreerst; „ *Hoe groot moet de*
„ *cirkelboog zijn van het voorſchip,*
„ *of de zoogenaamde boeg, indien de-*
„ *zelve zal geſchikt zijn om het wa-*
„ *ter zagt te klieven, ter bevordering*
„ *van eenen vaardigen voortgang, en*
„ *teſſens beſtand te wezen, om het te*

„ *diep*

„ *diep inzinken der zwaarte van ſchip*
„ *en lading, door de drukkende kracht*
„ *der bijſtaande zeilen, voortekomen?*

Ten tweeden: „ *Hoe groot moet*
„ *de boog van het geheele ſcheeps lig-*
„ *chaam zijn, op de lijn van het neer-*
„ *geladen ſchip, ter bevordering van*
„ *het ſpoedig wenden, zoo wel vóór*
„ *als dóór den wind?*"

Voorts onderhoud het Genootſchap eene goede correspondentie met alle andere Maatſchappijen in de zeven Vereenigde Nederlanden opgerigt, en met veel geleerde mannen, zoo in Nederland als in de andere gewesten van Europa.

§ VI.

Correspondenten in Nederland.

Tot haare gemagtigden in Nederland, heeft het Genootſchap verkozen, de heeren REYNIER ARRENBERG, *Secretaris van het Bataafsch Genootſchap, Boekhandelaar te Rotterdam*, en JOHANNES ALLART, *Boekhandelaar te Amſterdam*, aan wien alle brieven voor hetzelve, zoo mede de antwoorden op de vragen kunnen ter hand geſteld worden.

§ VII.

§ VII.

Op ieder kantoor van de Compagnie in Indië, heeft het Genootschap een correspondent, in de hier achter gevoegde lijst genoemd, en onderhoud voorts met de missionarissen te Pecking, te Tranquebar, en met verscheide geleerden, zoo Nederlanders als van andere natiën, eene naauwe correspondentie. Correspondenten in Indië.

§ VIII.

Ten opzicht van de prijsvragen die vóór ultimo december 1780 moesten beantwoord worden, en op pag. 18 van het tweede deel voorgesteld zijn, is maar één antwoord ingekomen, op de vraag: „*Welke* „ *zijn de oorzaken van de aanspoe-* „ *ling der modder aan de zee-stran-* „ *den van* BATAVIA, *en welke zijn de* „ *beste middelen, om die weg te krij-* „ *gen?*" Beantwoorde en weer voorgestelde prijsvragen.

Dit antwoord, onder de zinspreuk: *Nihil suadio quam quod imitari posse confido.* Zagen dirigerende leden, in het algemeen, aan, als met een prijsselijken ijver en kundigheid ingerigt; doch hoezeer den schrijver voor zijne ijver en kunde lof verdiend,

diend, zoo heeft dezelve in geenen deele aan de vraag voldaan en konde dus ook den gouden eerpenning niet worden toegewezen.

§ IX.

Voorgestelde vraag, in 1784 te beantwoorden.

Dan, dewijl deeze vraag van het uiterste gewigt is, vooral, indien daar door eenige middelen tot de gezondheid van Batavia, en het wegnemen of verminderen der bank, konde bedacht worden:

Zoo proponeerde den heer directeur van wegen het Genootschap, een gouden medaille te stellen, waarbij zijn wel edel gestrenge vijf honderd rijksdaalders zoude voegen, om de volgende vraag, vóór ultimo februari 1784, te beantwoorden, hebbende dus ook de kunstminnaars in Europa tijd, om naar den gestelden prijs te dingen.

„ *Welke zijn de oorzaken der aan-*
„ *spoeling van de modder aan het zee-*
„ *strand nabij Batavia?*

„ *Zoude de uitlegging van het zee-*
„ *hoofd daartoe aanleiding geven?*

„ *Welke zijn de beste middelen om*
„ *de zand-bank voor de Bataviasche*

„ *Ri-*

„ *Rivier te verlagen, doortesnij-*
„ *den, of geheel weg te nemen?*

„ *En wat voor verandering zoude*
„ *men kunnen brengen in de aanspoe-*
„ *ling der stranden?*

Den schrijver van het evengemelde antwoord, wordt, nevens alle andere ijverige en kundige ingezetenen dezer Colonie, en der Vereenigde Nederlanden aanspoordt tot het beantwoorden dezer vraag, en het Genootschap verzoekt, hen vooral in acht te nemen, dat het eerste deel der vraag, of het onderzoek der oorsprong, het minste aankomt, dewijl de ondervinding, vooral in de twee laatste jaren, toonde, dat, sedert de zwaare aardbeving van den 22sten januarij 1780, meer water uit de bergen vloeid, of dat de beddingen van onze rivieren door de gedurige afvoer van modder zoo verhoogen, dat in de goede mousson de binnen- en buiten-grachten der stad verlamt en droog liggen; en in de kwade mousson overstroomingen te vreezen zijn; doch dat het voornamentlijk op het tweede lid aankomt om practicaal en met voorbeelden aantetoonen, wat middelen men

men in Europa gebruikt om diergelijke gebreken te verhelpen, naamlijk: om de grachten in de goede mousson genoegzaam water te geven, en in de kwaade, voor overstroomingen te behoeden, en de aanspoeling van modder aan onze zeestranden te beletten. En dewijl het eene bekende zaak is, dat alle zeesteden hare banken hebben, dat er, bij ons weten, noch nimmer één geheel is weggenomen, maar wel verlaagt of doorgesneden geworden, welk laatste het aannemelijkste schijnt, alzoo de kil, die midden in de bank blijft, klaar toond, dat het opperwater kracht genoeg heeft, daartoe de bekwaamste middelen aantewijzen.

§ X.

Algemeene Vrag'n beantwoord.

De beschrijving van een werktuig, om de moker-vaart op *Calie-dras* en *Batoe-Tjippeer* te verbreeden, onder de zinspreuk: *Labor inprobus vincit omnia:* oordeelen dirigerende leden almede zeer prijslijk; doch behalven het gebrek van verband dat in de machine zelve is, hebben eenige dirigerende leden bij oculaire inspectie aangemerkt, dat de zoogenaamde

naamde Calie-dras of drooge rivier, aan de 12de paal bij het landgoed *Westervrede*, bestaat uit eene grond van klippen, die in de oost-mousson bijna droog liggen; doch dat zulks best te verhelpen zoude zijn, als men een doorgraving van 150 roeden naast dezelve maakte, mits men alvorens verzekerd was door booring, dat zich, gelijk de bezichtiging der plaats doet denken, aldaar gene klippen bevinden.

Even zoo is het gelegen met de Batoe-Tjippeer, of de naauwe steenen, aan de 16de paal, alwaar het water door een opening van 30 voeten wordt vernaauwt, en dus zoo een fellen loop heeft, dat er menig vaartuig blijft; vooral in de west-mousson en zware afwatering. Een weinig meer stadwaarts vindt men een eiland, dat aan de kant van de trekweg klippen heeft, doch aan de zuidkant eene naauwe doorvaart, en dus zeer moeijelijk. Deze beide plaatsen zouden best met eene doorgraving, naast aan, te verbeteren zijn.

§ XI.

De inënting der kinderziekte, door het dirigerend lid JAN HOOYMAN, de — *De inënting.*

de gemeente onlangs in eene kerkelijke redevoering nadrukkelijk aangeprezen, is in dit verloopen jaar aan verscheidene met eenen goeden uitslag weder aangewend.

Op Java heeft de oppermeester BONNEKE 178 menschen, zoo klein als groot ingeënt, waaronder het jongste zoontje van den heer Gouverneur JOHANNES SIBERG, die alle gelukkig hersteld zijn, behalven een oude slaven-jongen.

Op Sumatra's west-kust heeft JOHANNES TEN VREDINGOOR, een aantal van 714 personen ingeënt, 13 van deze, waarop de inënting geen vat heeft gehad, hebben de pokjes naderhand natuurlijk gekregen en zijn daaraan overleden.

Ondertusschen stierf bijna alles rondsom aan eene zware epidemie, die de gehele Niasse Campong ontvolkt heeft.

§ XII.

Weven naar de wijze der Europezen.

In voldoening van dat gene, het welk pag. 433 in het tweede deel onzer verhandelingen, omtrent het weeven naar de wijze der Europeanen is gezegt: heeft het dirigerend lidt JAN HOOYMAN, een schriftelijk be-

berigt, verzeld van vijf onderſchei- dene proeven, medegedeelt, het welk dirigerende leden overtuigden, dat de ſchrijver zich veel moeite hadt gegeven, de nuttige oogmerken van het Genootſchap ook hier in, naar vermogen te voldoen. Men vleid zich, de voornaamſte hinderpalen te hebben overwonnen, terwijl zijn Ed. alles, het welk tot het werktuiglijke eener weverij behoort, niet alleen zelfs laat vervaardigen, maar ook reeds twee ſlaven heeft die redelijk goed werken, en drie der bovengenoemde proeven hadden gereed gemaakt.

Het eenige dat noch moeite geeft is het blad, het welk op velerlei wijze is beproeft, zoowel met fijn ſtaalriet, als dunne bamboes; beiden echter ongeſchikt voor de gebrekkige manier van ſpinnen in deze gewesten; waarom men zich beter heeft bevonden, bij de harden ſteel van het blad des arreenbooms.

In Europa wordt hiertoe *fijn condas-riet* bij LINNAEUS *arundo ſativa domeſtica* gebezigd, waar van men ook een proef uit Europa zal ontbieden.

Tans tracht de ſchrijver eene betere manier van ſpinnen in te voeren,

ren, die vaardiger gaat, en sterker garen levert, ten einde, was het mogelijk, om het zoo ver te brengen, dat men den aanvoer van chinees lijnwaat, waarin de maatschappij niet handeld, en het welk deze volkplanting jaarlijks ten minsten 50,000 rijksdaalders kost, door eene toereikende voorraad te beletten.

§ XIII.

Opper-Directeur.

Op den 1sten september 1780 verwisselde het tijdelijke met het eeuwige, den hoog edel gestrengen heer

REYNIER DE KLERK,

Gouverneur Generaal en Opper-directeur van dit Genootschap, in den ouderdom van bijna zeventig jaren. Zijn dood wierdt in de gereformeerde kerk, op woensdag den zesden dier maand, bedagt door Ds. JAN NUPOORT; en zondag den 17den daaraanvolgende, door Ds. JAN HOOYMAN, in de Luthersche kerk; alwaar tevens een fraai treurmuziek wierdt geëxecuteert. Ook is de lijkrede van zijn eerwaarde door den druk publiek gemaakt.

Op den 20sten september hadden dirigerende leden de eer, den hoog-edel gestrengen heer

Mr.

Mr. WILLEM ARNOLD ALTING, *als Gouverneur Generaal en Opperdirecteur van het Genootschap*, te feliciteren; onder aanbieding van een gouden medaille op de opregting van het Genootschap geslagen: en werden met bijzondere vriendelijkheid en aanmoediging door Zijn hoogedelheid ontvangen.

§ XIV.

Directeuren

Onder de heren directeuren zijn overleden:

De wel edel gestrenge heren:

Mr. THOMAS SCHIPPERS, op den 16den september 1780, en

JACOBUS JOHANNES CRAAN, op den 18den october 1780.

§ XV.

Leden, die overleden zijn.

Onder de leden zijn overleden:

Mr. PIETER RAS, *Water-fiskaal*.

Mr. JAN HENDRIK TREVYN, *oud Drossaard*.

De heer FREDRIK JACOB ALBREGT STEENWEG, *Opperkoopman en Geheim-schrijver van Zijn Hoog Edelheid den Gouverneur Generaal*.

Mr. FLORIS VAN STYRUM, *schepen*.

De heer JOHAN THEODORUS VIS-

SCHER VAN GAASBEEK, *oud Schepen enz.*

JACOB WITTEVRONGEL, *Schipper.*

JOSUA DE WOLFF VAN IPEREN, *Schipper.*

SCHIPIO CORNELIS VAN RIEMSDYK, *Onder-koopman.*

In Ambon.

JOSIAS ALEXANDER DE VILLENEUVE, *Opper-koopman.*

In Banka.

Mr. LEONARD VERSPYCK, *Opper-koopman.*

In Ternaten.

Mr. JACOB ROELAND THOMASSEN, *Gouverneur en Directeur.*

Op Makasser.

PAULUS GODOFREDUS VAN DER VOORT, *Gouverneur en Directeur.*

Op Ceijlon.

Mr. JOHAN WILLEM SCHORER, *Opper-koopman.*

De gerepatrieerde leden zijn

HERMANUS WACHTER, *Predikant.*

JAN VAN DER POLDER, *Heemraad.*

§ XVI.

§ XVI.

Daarentegen zijn op hun verzoek tot leden benoemd: Aangenomen Leden.

Alhier.

JOHANNES WILHELMUS CRÔSE, *Onderkoopman en tweede Administrateur in het Yzer-magazijn.*

JOHAN CASPER SPERLING, *tweede Practizijn en Verbandmeester in het binnen Hospitaal.*

ABDIAS ELISA VELINGIUS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in het Provisie-magazijn.*

JACOBUS DE WAREM junior, *Onderkoopman en Essaijeur.*

JAN MICHIEL KRASBERGE, *Oppermeester.*

JOHANNES ADRIANUS WASMUTH, *rustend Predikant.*

LAMMORAAL VAN GEUSAU, *Onderkoopman en tweede Administrateur in de Suiker-pakhuizen.*

Op Makasser.

JOHAN CHRISTIAAN KIRSTEN, *Opper-Chirurgijn.*

Op Sumatra.

JAQUES TEXIER, *Onderkoopman.*

Op Ternaten.

JOHAN GODLOB WILLEM HEINRICH, *Kaptein en Hoofd van de Militie.*

KOENE KOENES, *Koopman en Fiskaal.*
HENDRIK AMELIUS DE CHALMOT, *Onderkoopman en Dispencier.*
GEORGE FREDRIK DURR, *Onderkoopman.*

Op Ceylon.

ARNOLDUS DE LY, *Kommandeur van Gale.*
DANIEL BURNAT, *Opperkoopman en Dessaven te Mature.*
MATTHEUS VAN DER SPAR, *Koopman en Administrateur te Gale.*
JOHANNES HERMANUS FRANCKEN, *Kaptein-Kommandant te Gale.*
JOHAN LODEWIJK SCHEEDEN, *Kaptein-Militair.*
GERRIT JOHAN DE MOOR, *Onderkoopman, Fiskaal en Kassier te Gale.*
MATTHIAS TIETGENS, *Consumptie-Boekhouder te Matura.*

§ XVII.

Alphabetische tafels op de drie deelen.

Tot gemak der lezers heeft het Genootschap noodig geoordeelt, aan het einde van dit derde deel een alphabetisch register der drie deelen te laten volgen, gesteld door den corrector en medelid van dit Genootschap, JAN GROOT, *de jonge.*

BATAVIA *den 31sten augustus* 1781.

NAAM-

NAAMLIJST

DER

HEEREN

DIRECTEUREN EN LEDEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

OPPER DIRECTEUR,

Zijn Edelheid, den Hoog-Edel Groot-Achtbaren Heer

Mr. WILLEM ARNOLD ALTING,

GOUVERNEUR GENERAAL OVER NEDERLANDSCH INDIË.

DIRECTEUREN,

Den Wel Edel Groot Achtbaren Heer

HENDRIK BRETON, *eerste Raad en Directeur Generaal over Nederlandsch Indië.*

De Wel Edele Gestrenge Heeren:

Mr. IMAN WILLEM FALCK, *Raad Ordinair van Nederlandsch Indië, mitsgaders Gouverneur en Directeur van Ceylon.*

JOHANNES VOS, *Raad Ordinair van Nederlandsch Indië, Ontvanger Generaal.*

ADRIAAN MOENS, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië.*

DAVID JOAN SMITH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, President van het Kollegie van Heemraden der Bataviasche Ommelanden, mitsgaders Kommissaris van de verstrekkingen der Soldijen.*

Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, President van het Kollegie van Heeren Schepenen, mitsgaders van Curatoren en Schoolarchen over de stads Scholen, Kolonel der Bataviasche Burgerij.*

JACOB PELTERS, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, Directeur van de Bank Courant en Bank van Leening.*

HENDRIK VAN STOCKUM, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, President van het Kollegie van Weesmeesteren.*

JAN

JAN HENDRIK POOCK, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, Directeur van de Amphioen-ſociteit, en Kommisſaris van het Klein Zegel.*

WILLEM JACOB VAN DE GRAAF, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, en Directeur van Souratte.*

JOHANNES ROBBERT VAN DER BURGH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië.*

Mr. JOACHIM VAN PLETTENBERG, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, titulair, mitsgaders Gouverneur en Directeur van de Kaap de Goede Hoop.*

VOORZITTEND DIRECTEUR.

Den Wel Edel Geſtrenge Heer

Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië.*

DIRIGERENDE LEDEN.

JAN HOOYMAN, *Bedienaar des Goddelijken Woords bij de Lutherſche Gemeente.*

SIRARDUS BARTLO, *Schepen der Stad Batavia.*

Mr.

Mr. WILLEM VAN HOGENDORP, *Koopman en eerste Administrateur op Onrust.*

HENDRIK NICOLAAS LA CLE, *Koopman en Secretaris van Weesmeesteren.*

JACOBUS VAN DER STEEGE, *Medicinæ Doctor en Regent van het Buiten Hospitaal.*

Mr. EGBERT BLOMHERT, *Drossaart der Bataviasche Ommelanden en Vice-President van Heemraden.*

Mr. PAULUS GEVERS, *Koopman en eerste Administrateur in de Suikerpakhuizen.*

FREDRIK BARON VAN WURMB, *Onderkoopman en tweede Administrateur aan de Waterpoort (Secretaris).*

JACOB CASPER METZLAR, *Bedienaar des Goddelijken Woords bij de Gereformeerde Gemeente alhier (Secretaris).*

ORDINAIRE LEDEN.

De E. Heer DIRIK GOETBLOED, *eerste Secretaris van de Hooge Indische Regering.*

De E. Heer ADRIAAN DE BOCK, *eerste Secretaris van de Hooge Indische Regering.*

De

De Achtb. Heer Mr. JOHANNES GABRIEL VAN GEHREN, *Ordinair Lid in den Achtbaren Raad van Justitie.*

De Achtb. Heer Mr. PIERRE POELMAN, *Oud Ordinair Lid van Justitie, en gewezen Water-Fiskaal.*

De Manh. Heer CHARLES LOUIS COLMOND, *Kolonel en Hoofd over komp. Militie in Indië; Buiten-Regent van de Hospitalen en Lid van Heemraden.*

De Heer DAVID JULIUS VAN AITSMA, *Baljuw, Kerkmeester, en Kasſier van de Amphioen-Societeit.*

De Heer GEORGE THEOHEEREN, *eerſte Opperkoopman van het Kasteel te Batavia.*

De Heer GERRIT VAN GROL, *tweede Opperkoopman van het Kasteel te Batavia.*

De Manh. Heer JAN DIEDERIK SCHRYVER, *Schout bij Nacht, Opper-Equipagiemeester, Buiten-Regent van de Hospitalen, en Postmeester.*

De Heer JAN VERMEULEN, *Boekhouder Generaal.*

De Heer CAREL FREDRIK SEVERIN, *Viſiteur Generaal.*

De Heer ARNOLDUS CONSTANTYN MOM, *Opperkoopman en Opperhoofd van het Generale Soldij-kantoor en Curator ad Litis.*

De Manh. Heer JAN ANDRIES DUURKOOP, *Oud Majoor titulair van de Infanterie.*

De

De Manh. Heer JOHANNES RACH, *Majoor der Artillerie en Buiten-Regent van de Hospitalen.*

De Manh. Heer FRANCOIS VAN ARDENNE, *Ritmeester van de Dragonder Lijfwacht van den Heer Gouverneur Generaal.*

De Heer JAN HENDRIK WIEGERMAN, *vice President van Schepenen.*

De Eerw. Heer THEODORUS VERMEER, *Bedienaar des Goddelijken Woords bij de Nederduitsche Gemeente te Batavia, mitsgaders lid van Curatoren en Schoolarchen over stads scholen.*

De Eerw. Heer ERICUS JOHANNES WILTENAAR, *Bedienaar des Goddelijken Woords bij de Maleische en Portugesche Gemeente te Batavia, mitsgaders lid van Curatoren en Schoolarchen over stads scholen.*

De Eerw. Heer JAN NUPOORT, *Bedienaar des Goddelijken Woords bij de Nederduitsche Gemeente te Batavia.*

De Eerw. Heer JOHANNES ADRIANUS WASMUTH, *Rustend Predikant.*

De Heer WILLEM VINCENT HELVETIUS VAN RIEMSDIJK, *Opperkoopman en Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlander, Buiten-regent van de hospitalen en Heemraad.*

De Heer CAREL JAN BOERS, *gewezen*

Op-

Opperkoopman en Sabandhaar, (gerepatrieerd in Ao. 1779.)

De Heer ADRIAAN BOESSES, *Opperkoopman, Sabandhaar en President van Boedelmeesteren.*

De Heer JOSEPH PIETER DE VIENNE, *Oud Opperkoopman en Heemraad.*

De manh. Heer WILLEBOORT PEUSENS, *Kommandeur en Onder-Equipagiemeester.*

De Heer JOHANNES THEMANS, *Hoofd- van de Chirurgien Buiten-Regent van de Hospitalen.*

De Heer LAMBERTUS DANIEL KREBS, *Opperkoopman en Hoofd-Participant van de Amphioen-Societeit.*

De Heer CORNELIS DE KEYZER, *Fabrijk- en Keurmeester van Kalk en Steen, Buiten-Regent van de Hospitalen en Lid van Heemraden.*

De Heer CASPARUS HARTMAN, *Koopman en eerste Administrateur in het Yzer-magazijn, mitsgaders Schepen van Batavia.*

De Heer Mr. JOHANNES CHRISTOFFEL SCHULTZ, *oud Schepen van Batavia, consulerend Advocaat en eerste Vendumeester.*

De manh. CHISTIAAN MARTIN PROHN, *Kapitein der Grenadiers van het eerste bataillon Infanterie.*

De manh. JOHAN ZACHARIAS ENGELHARD,

HARD, *Kapitein bij het eerste bataillon Infanterie.*

De manh. SWEN JOHAN WIMMERCRANZ, *Kapitein Luitenant-Ingenieur, eerste Landmeter, Opziener over de Rivieren en Slokkan en Tauxateur der vaste goederen.*

De E. DANIEL DIEDERIK VAN HAAK, *Koopman en eerste gezworen Klerk ter Secretarie van Hunne Hoog Edelheden.*

De E. FREDRIK HENDRIK BEYNON, *Koopman en Negotie Boekhouder.*

De E. WILLEM KRAANE, *Koopman en groot Winkelier.*

De E. STEVEN POELMAN, *Koopman en eerste Administrateur in de Pakhuizen aan de Westzijde.*

De E. JAN REYNIER COORTSEN, *Koopman en eerste Administrateur in het Graan-Magazijn.*

De E. HENDRIK PIETER BANGEMAN, *Koopman en tweede Administrateur in de Pakhuizen op Onrust.*

De E. JOHAN FREDRIK BARON VAN RHEEDE TOT DE PARKELER, *Koopman en eerste Administrateur in de Pakhuizen bij de Waterpoort.*

De E. WILLEM ADRIAAN WILLEMS, *Koopman en eerste Administrateur in het nieuwe Kleeder Pakhuis, Secretaris van het kollegie van Curato-*

toren en Schoolarchen over de ſtads Schoolen, mitsgaders buiten Regent van het Wees- en Armenhuis.

De E. FRANS HENDRIX VROOM, *Koopman en eerſte Adminiſtrateur in de Medicinale Winkel.*

De E. JAN DANIEL BEYNON, *Koopman en Secretaris van den Raad van Justitie.*

De E. DANIEL ADRIAAN BEEKMAN, *Koopman en Secretaris van Schepenen.*

De E. HENDRIK AUGUST ROSSEL, *Koopman en eerſte Confrontist der Bataviaſche adminiſtratie-boeken.*

De E. PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, *Koopman en Boekhouder in het Ambagts-Kwartier.*

De E. JOSEPHUS GORDYN, *Koopman, Translateur in de Javaſche Taal en Waagmeester.*

De E. WILLEM BARON VAN DANKELMAN, *Koopman.*

De E. LEENDERT GOOSSEN, *Koopman, Translateur in de Maleiſche Taal en Waagmeester.*

De E. DANIEL KRYSMAN, *Baas op het eiland Onrust.*

De E. HERMANUS SIEDENBERG, *Schipper.*

De E. GEORGE JACOB MEYER, *Schipper.*

De E. PLEUN VAN DER KUIL, *Schipper.*

De E. PIETER HAMMINK, *Schipper.*
De E. JAN SMITH, *Schipper.*
De E. EWALDUS RYNVAAN, *Weesmeester en Opziener van de Rijstmarkt.*
De E. DAVID DU FAU DE LA LONGUE, *oud Weesmeester.*
De E. THOMAS VAN SON, *tweede Vendumeester.*
De E. JACOBUS DE WAREM JUNIOR, *Esſaieur.*
De E. JOHANNES MACOR, *Regent van het Moorſche Hospitaal.*
De E. DAVID BYLON, *Stads Chirurgijn.*
De E. JOHAN CASPER SPERLING, *tweede Praktizijn en Verbandmeester in het binnen Hospitaal.*
De E. EZECHIEL LOMBART, *Oppermeester in het Ambachts-Kwartier.*
De E. LEENDERT ROLFF, *Notaris.*
De E. JAN BAPTIST PILON, *ordinair Luitenant der Artillerie en Ingenieur.*
De E. JACOB EILBRACHT, *Onderkoopman op het kantoor van den Heer Gouverneur Generaal.*
De E. PHILIPPUS DE ELWYK, *Onderkoopman en adjunct gezworen Klerk ter Secretarie van hunne Hoog-Edelheden, mitsgaders Kollecteur van het klein Zegel.*

De

De E. ABDIAS ELIZA VELINGIUS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in het provisie-magazijn.*

De E. GOSE THEDORE VERMEER, *Onderkoopman, en tweede van de groote geldkast.*

De E. GERARD JOHAN RUNSTORFF, *Onderkoopman en Marginalist.*

De E. JOHANNES WILHELMUS CRÔSE, *Onderkoopman en tweede Administrateur in het Yzer-magazijn.*

De E. ARY HUYZERS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in het graan-magazijn.*

De E. LAMMORAAL VAN GEUSAU, *Onderkoopman en tweede Administrateur in de suiker-pakhuizen.*

De E. CORNELIS POTMANS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in de Medicinale Winkel.*

De E. MARTEN CORNELIS WEYERMAN, *Onderkoopman en Secretaris van het eerwaarde Kollegie van Heemraden der Bataviasche Ommelanden.*

De E. GEORGIUS EVERHARDUS MUNNIK, *Onderkoopman en Overdrager op het Ekwipage-kantoor, mitsgaders Regent van het vrouwen Tuchthuis.*

De E. CHRISTIAAN HENDRIK VON ERATH, *Onderkoopman en Kassier op het kostgeld-kantoor.*

De E. HERMANUS DE ROO, *Onderkoopman en tweede Landmeter.*

De E. ELBERT ELIAS, *Onderkoopman en Secretaris van Kommissarissen van Huwelijksche en kleine Gerigtszaken.*

De E. Mr. WYBRAND DE JONG, *Onderkoopman en Secretaris van Boedelmeesteren.*

De E. DANIEL FREDRIK VAN RIEMSDYK, *Onderkoopman.*

De E. JACOBUS HENDRIK PARINGAUW, *Onderkoopman en Gecommitteerde in het Provisie-Magazijn.*

De E. WILLEM POPKENS, *Prokureur.*

De E. JAN GROOT, *de Jonge*, *Prokureur.*

De E. CHRISTIANUS HOLLENHAGEN, *Onderkoopman, gezworen Klerk en Boekhouder van Weesmeesteren.*

De E. FRANS HAKKER, *gezworen Klerk van het Kollegie van Heeren Schepenen.*

De E. JOHANNES NICOLAAS BESTBIER, *adjunct gezworen Klerk van Heeren Schepenen.*

De Eerzame PIETER JOHAN VAN RHEDE, *Opperstuurman.*

EX-

EXTRA-ORDINAIRE LEDEN.

In Ambon.

De E. Heer BERNARDUS VAN PLEUREN, *Gouverneur en Directeur.*

De E. LAMBERTUS JANSOON HAGA, *Onder-koopman en Secretaris van Policie, mitsgaders Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap.*

Banda.

De E. Heer JOHAN LEBREGT SEIDELMAN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer JOSIAS RAKET, *Secunde provisioneel.*

De E. CORNELIS KLOEK, *Secretaris van Policie, en Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap.*

Ternaten.

De Heer ALEXANDER CORNABE, *Opperkoopman en Gezaghebber.*

De Heer FRANCOIS BARTOLOMEUS HEMMEKAM, *Koopman en Secunde.*

De Manh. JOHAN GODLOB WILHELM HEINRICH, *Hoofd van de Militie.*

De E. KOENE KOENES, *Koopman, Fiskaal en Winkelier.*

De E. GEORGE FREDRIK DURR, *Onderkoopman, Secretaris van Policie en Korrespondent.*

De E. HENDRIK AMELIUS DE CHALMOT, *Onderkoopman en Dispencier.*

Makasser.

De E. Heer BAREND REYKE, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer CLAAS KRAANE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

De E. JACOBUS LEONARDUS DE VOS, *Onderkoopman en Licentmeester, mitsgaders Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap.*

Malakka.

De E. Heer PIETER GERARDUS DE BRUIN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer ANTHONY ABRAHAM WERNDLEY, *Opperkoopman, Seconde en Hoofd-Administrateur.*

De E. CHRISTIAAN GODFRIED BAUMGARTEN, *eerste Klerk van Policie, en Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap,*

Cormandel.

De E. Heer REYNIER VAN VLISSINGEN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer PHILIPPUS JACOBUS DORMIEUX, *Opperkoopman, Seconde en Hoofd-Administrateur.*

De

De E. GEORGE FRANCOIS JACQUES DE RAVALET, *Onderkoopman en Seconde in Jagernapatnam.*
De E. MARTINUS STOFFENBERG, *Onderkoopman, Secretaris van Policie Kassier en Korrespondent.*

Ceilon.

De Wel Edel Gestr. Heer Mr. IMAN WILLEM FALCK, *Directeur.*

LEDEN.

De Heer BARTHOLOMEUS JACOBUS RAKET, *Kommandeur van Jaffenapatnam.*
De Heer ARNOLDUS DE LY, *Kommandeur van Gale.*
De Heer DANIEL BURNAT, *Opperkoopman en Dessave te Mature.*
De E. ADRIANUS JOHANNES FRANKEN, *Koopman en Opperhoofd te Batticaloa.*
De E. MATTHEUS VAN DER SPAR, *Koopman en Administrateur te Gale.*
De Manh. JOHAN HERMANUS FRANKE, *Majoor-Kapitein te Gale.*
De Manh. JOHAN LODEWYK SCHREDE,
De E. RUDOLPH SAMUEL TAVEL, *Onderkoopman en Dispensier.*
De E. JOHANNES REINTOUTS, *Onderkoopman, Kassier en Korrespondent.*

De E. Gerrit Johan de Moor, *Onderkoopman, Fiskaal en Kassier.*

De E. Matthias Tietgens, *Consumtie-Boekhouder te Matture.*

Kaap de Goede Hoop.

De Heer Pieter Hakker, *Opperkoopman, Seconde en Hoofd-Administrateur.*

De Heer Mr. Willem Cornelis Boers, *Opperkoopman Independent Fiskaal.*

De Eerw. Heer Johannes Fredericus Bode, *Bedienaar des Goddelijken Woords.*

De E. Jacobus Johannes le Sueur, *Koopman en Kassier, mitsgaders Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap.*

Java's Noord-Oost-Kust.

De E. Heer Johannes Siberg, *Geëligeërd Gouverneur en Directeur.*

De Eerw. Heer Fredericus Vontanus, *Bedienaar des Goddelijken Woords te Samarang.*

De Heer Johan Michiel van Panhuis, *Opperkoopman en Resident te Japara.*

De Heer Rudolph Florentius van der Niepoort, *Opperkoopman en Gezaghebber in den Oosthoek.*

De

De Heer JACOB VAN SANTEN, *Opperkoopman en Hoofd-Administrateur te Samarang.*

De Heer JAN MATTHYS VAN RHYN, *Opperkoopman in rang en Resident in de Mattarm.*

De Manh. FREDRIK LODEWYK VAN STRALENDORFF, *Kapitein van de Kavalerie, en eerste Resident te Soerakarta*

De Manh. LEENDERT HENDRIK VERMEHR, *Kapitein van de Infanterie.*

De E. ISAAC CORNELIS DOMIS, *Koopman en Resident te Tagal.*

De E. Mr. NICOLAAS ALEXANDER LELYVELD, *Pakhuismeester en Negotie-Boekhouder te Samarang.*

De E. BEREND WILLEM FOCKENS, *Koopman en Resident te Grissee.*

De E. REYNIER HOUCQUE, *Koopman en Fiskaal te Samarang.*

De E. ABRAHAM VAN HEMERT, *Koopman in rang, tweede Resident, Scriba en Soldij-Boekhouder te Soerakarta.*

De E. JAN FREDERIK AUGUST BONNEKEN, *Opper-Chirurgijn te Samarang.*

De Manh. FREDERIK SOESTMAN, *Luitenant Ingenieur te Samarang.*

De E. WILLEM ADRIAAN PALM,

Onderkoopman en Resident te Rembang.

De E. ANTHONY BARKEY, *Onderkoopman en Secretaris van Policie te Samarang, mitsgaders Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap.*

De E. AMBROSIUS PIETERS TULLEKE VAN HOGENHOEK, *Onderkoopman en Resident te Pekalongang.*

De E. CAREL PHILIP BOLTZE, *Onderkoopman titulair en gezworen Translateur.*

De Manh. CAREL FREDRIK VONN BOOZE, *Kornet van Kavallerie te Samarang.*

De Manh. PAUL PAULSEN, *Vaandrig te Salatiga.*

De E. GERARDUS ROGHE, *Boekhouder en eerste Klerk van Policie te Samarang.*

De E. WILLEM KERKMAN, *Boekhouder en Secretaris van Justitie te Samarang.*

De E. ANDRIES HARSTING, *Onderkoopman en Administrateur te Soerabaija.*

De E. WOUTER HENDRIK VAN YSSELDYK, *Onderkoopman en Schriba te Soerbaija.*

De E. JACOB VAN GEERLE, *Boekhouder te Grissee.*

Ben-

Bengalen.

De Heer JOHANNES MATTHEUS ROSS, *Directeur.*

De Heer GREGORIUS HERKLOTS, *Opperkoopman en Seconde, mitsgaders Opperhoofd en Pakhuismeester te Cassimbazaar.*

De E. JAN PIETER HUMBERT, *Koopman en Eerste in de Kleederzaal te Hougly.*

De E. ANTHONY BOGAARD ANTHONYSZ, *Koopman en Negotie-Boekhouder aldaar.*

De E. SAMUEL RADERMACHER, *Koopman en Opperhoofd te Pattena.*

De E. GOSEWYN WILLEM HENDRIK DE VRIESE, *Onderkoopman en Tweede te Pattena.*

De E. CASPARUS LEONARDUS EILBRACHT, *Boekhouder en Translateur in de Persiaansche en Moorsche Talen, en Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap.*

Socratte.

De Wel Edel Gestr. Heer WILLEM JACOB VAN DE GRAAF, *Directeur.*

LE-

LEDEN.

De Heer Mr. ABRAHAM JOSIAS SLUYSKEN, *Opperkoopman en Hoofd-Administrateur, mitsgaders Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap.*

Sumatra's Westkust.

De E. JACOB VAN HEEMSKERK, *Opperkoopman en Gezaghebber, mitsgaders Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap.*

De E. JOSEPH CHALLIER, *Koopman en eerste Administrateur te Padang.*

De E. JESAIAS EHRENTROUT, *Onderkoopman, Fiskaal, Kassier en Soldij-Boekhouder aldaar.*

De E. THOMAS VAN KEMPEN JANSZ, *Onderkoopman en Opperhoofd te Poulo Chinco.*

De E. JACOB SAMUEL DE RAAFF, *Onderkoopman en Secretaris van Policie te Padang; mitsgaders Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap.*

De E. JACQUES TEXIER, *Onderkoopman en tweede Administrateur te Padang.*

De Manh. JAN MARTIEN SCHEFFER, *Vaandrig en Kommandant te Padang.*

De

De Manh. LUDEWICH KAYZEL, *Vaandrig en Kommandant te Priamang.*

De E. ANTHONY JOHANNES LEUFTINK, *Boekhouder en eerste Klerk van Policie en Secretaris van Justitie te Padang.*

De E. HENDRIK RAZOUX, *Boekhouder, Negotie-Overdrager en Dispencier te Padang.*

De E. JOHAN FREDRIK ZUGEL, *Boekhouder en Resident te Adjerhadja.*

Mallabaar.

De Heer JOHAN GERARD VAN ANGELBEEK, *Kommandeur en Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap.*

De E. REINIER VAN HARN, *Opperkoopman, Seconde en Hoofd-Administrateur.*

De E. Mr. NICOLAAS WENDELIN BEITS, *Koopman, Fiskaal en Kassier.*

De E. JOHAN ANDRIES DAYMICHEN, *Onderkoopman en Secretaris van Policie, mitsgaders Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap.*

De E. JOHAN ADAM CELLARIUS, *Onderkoopman en Opperhoofd te Cranganoor.*

Ban-

Bantam.

De Heer LIEVE NICOLAAS MEYBAUM, *Kommandeur en Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap.*

De E. WILLEM CHRISTOFFEL ENGERT, *Koopman en Administrateur.*

Japan.

De Heer AREND WILLEM FEITH, *Opperkoopman en Opperhoofd.*

De Heer Mr. ISAAC TITSING, *Opperkoopman en Opperhoofd, mitsgaders Korrespondent van het Bataviaasch Genootschap.*

De E. DIRK VINKEMULDER, *Koopman en Pakhuismeester.*

Cheribon.

De Heer Mr. WILLEM VAN DER BEEKE, *Opperkoopman en Resident.*

Timor.

De E. WILLEM ADRIAAN VAN ESTE, *Onderkoopman en Opperhoofd.*

Banjermassing.

De E. PIETER WALBEEK, *Opperkoopman en eerste Resident.*

Pa-

Palembang.

De E. Mr. Gysbertus Hemmy, *Koopman en eerste Resident.*
De E. Mr. Philippus Johannes van der Steng, *Onderkoopman en tweede Resident.*

Pontiana.

De E. Walter Marcus Stuart *Resident.*

ZAMENTREKKING.

Opperdirecteur	1.	
Directeuren	12.	
Dirigerende leden	9.	
Ordinaire leden te Batavia	87.	
		109.
Extra-ordinaire leden in		
Amboina	2.	
Banda	3.	
Ternaten	6.	
Makasser	3.	
Malakka	3.	
Cormandel	4.	
Ceijlon	11.	
Kaap de Goede Hoop	4.	
Java's Noord-Oooskust	27.	
Bengalen	7.	
Soeratte	1.	
Sumatra's Westkust	11.	
Mallabaar	5.	
Bantam	2.	
Japan	3.	
Cheribon	1.	
Timor	1.	
Banjermasfing	1.	
Palembang	2.	
Puntiana	1.	
Extra-ordinaire leden		98.
te zamen		207.

BE-

BESCHRIJVING

VAN HET

EILAND SUMATRA,

IN ZOO VERRE HETZELVE TOT NOG TOE BEKEND IS.

DOOR

Mr. J. C. M. RADERMACHER.

I.

LIGGING VAN HET EILAND *SUMATRA*, EN DESZELFS VERDEELING.

§ 1. Het eiland *Sumatra*, (1) in de taal der inwoners *Andelo* genaamd, ligt tusschen het schier eiland Malakka en het eiland Java, en strekt zich noord-west en zuid-oost van omtrent 6 graden zuider- tot 5½ graden noorder-breedte; de lengte is dus aanmerkelijk, en bestaat uit bijna 200 duitsche mijlen, doch op zijn breedste is het nog gene 40 mijlen. Ligging.

A   § 2. Een

(1) Zie *Valentijn* oud en nieuw Oost-Indië, 5de deel, 1ste stuk, 7de boek, in 1723 geschreven en in 1726 gedrukt, en de tegenwoordige staat van alle volkeren 2de deel, pag. 219.

Gebergtens. § 2. Een hooge schakel van bergen, die zich midden in het eiland door zijne lengte strekt, verdeelt het in twee deelen, de west- en oostkust, welken aan ieder kant niet boven de 17 mijlen breed zullen zijn.

Op vele plaatsen onbewoonbaar. § 3. Het land is vol moerasſen en poelen, die met kreupel-bosſchen begroeid zijn, en het heeft verſcheidene bosſchen en wildernisſen, ter bewoning van menſchen onbekwaam; het geen echter weder vergoed wordt door de vruchtbaarheid der ſtranden.

Levensmiddelen. § 4. Het land is wel voorzien van *buffels*, *rund*- en *pluim-vee*. In de bosſchen vind men ook *oliphanten*, *renoceres* en *tijgers*, en de zee levert een overvloed van visch. Alle boom-, aarde- en veld-vruchten, die aan Java eigen zijn, komen hier ook weelderig voort.

Campher, benzuin en peper. § 5. Doch de *peper*, *campher* en *benzuin* zijn de hoofdprodukten, die met het kostbaar goud den handel hier trekken.

Mijnſtoffen. § 6. Het *goud* wordt op vele plaatsen gegraven, en is van verſchillende gehalte. De mijn-kaijen, gelegen in de Tigablas, naast de Goud. Douapoulo Cottas, diep 8 vademen, levert ſtofgoud van circa 18 karaten.

Doch die van Sipini, gelegen bij en omtrent de voorenſtaande, aan den voet van den berg, gegraven in de diepte van 10 vademen, levert goud van circa 19½ karaten. Men vind op ſommige plaatsen goud van 22 karaten.

Tin. Ook vindt men 'er *Tin-ertz*, gegraven uit den berg Songipatgo, gelegen een dag reizens noordwaarts, boven Songitrap; deze eene berg is maar bekend en levert weinig op.

Yzer. Er wordt *Yzer-ertz* uit den berg Toerawang, gele-

gelegen een dag reizens noordwaarts beneden Songitrap, twee voeten diep gegraven.

Zwavel-Aarde uit een vuurberg, gelegen een dag reizens van Priamang, oostwaarts, zijnde dit de grootste op Sumatra, en de twee anderen zijn gelegen te Passamang, en de Tigablas Cottas, dezelve werpen een goede kwantiteit af. Zwavel.

Tanakeutre, of de grond in de negorij *Schitadie*, bij en omtrent den vuurberg gelegen; dezelve wordt bij den maleijer voor verwe gebruikt, na alvorens fijn gemalen, en met het wit van een ei en klapper-olij gemengd te zijn. Verf-aarde.

Tanna Garang of zoute aarde, zijnde de grond van eenige heuveltjes te Cottabaroe, welke aarde van die uitwerking is, dat bijna daar in niets wil groeijen, waarom men die noemt *Tanna-jahat*. Zoute aarde.

Tanna Galvee, of hard-aardige, dezelve wordt op de meeste plaatsen van het gebergte gebruikt tot het maken van potten en pannen. Pottebakkers aarde.

§ 7. Dit eiland is zoo ongezond (2) niet, als men het wel beschrijft, en de ziektens verschillen veel naar tijd en plaats. Baros, door zijne vele campher-boomen, en Indraponar door zijn drabbig water, zijn zeer ongezond, daarentegen weet men op Padang van gene ziektens. Ongezondheid.

§ 8. De inwoners kunnen in twee soorten onderscheiden worden; *berg-volkeren* zijn de oude inwoners van dit eiland, en hunnen oorspronk ligt in de duisternisse der aloudheid dusdanig diep begraven, dat dezelve naauwlijks Inwoners. Berg-volkeren.

 kan

(2) Zeker schrijver, *Elias Hesse*, noemt de west-kust, pest-kust.

kan opgedolven worden; vooral, dewijl zij in de grootste onwetendheid, bijna zonder de minste letter- of schrijf-kunde levende, van hunne oude historien gene de minste gedenkstukken weten aan te wijzen, en hunne mondelinge overleveringen uit loutere beuzelingen, en lompe verzierselen bestaan, die gene de minste opmerkzaamheid verdienen.

Deze volkeren zijn onbeschaafd, meest heidenen, of liever zonder Godsdienst, de grooten uitgezonderd, die voor Mahometanen willen gerekend worden; voorts zijn zij moorddadig, roofziek, verraderlijk, doch tevens laf-hartig en bevreesd. Die gewoon zijn, met hun goud na de stranden af te komen, en hetzelve tegen andere benoodigdheden, inzonderheid linnen, ijzer en zout te verruilen, zijn door den omgang met de strand-volkeren en vreemde handelaars eenigermate beschaafder en handelbaarder geworden (3).

Strand-volkeren. De *strand-volkeren* zijn meest uitheemsche en waarschijnlijk van verscheiden landaart, men wil dat ten tijde het rijk van China door de tartaren te ondergebragt was, velen van de inwoners den wijk naar dit eiland genomen, en de stranden voor een gedeelte bevolkt hebben. En vermits Sumatra zoo wel als Java, in over-oude tijden, onder de Koningen van Siam, is cijnsbaar geweest; stelt men niet onwaarschijnlijk, dat ook vele volkplantingen, uit dat overheerschend rijk, herwaarts overgevoerd zijn, en zich langs de stranden nedergeslagen hebben;

---

(3) De voorname zijn de *Batassers* waar van wij in het vervolg de zeden zullen beschrijven.

ben; een vermoeden, dat, ten opzigte van Java, nog merklijk gevestigd is door de steenen afgod-beelden, die men aldaar op meer dan eene plaats gevonden heeft. Maar dat inzonderheid ook verscheiden van de na bij liggende Maleische volkeren, van den vasten overwal van Azië, overgestoken zijn, en de stranden in menigte bevolkt hebben, geeft hunne overeenkomst in taal en zeden genoegzaam te kennen; hoe het zij, de strand-volkeren van deze kust zijn van de strand-javanen weinig onderscheiden, en de groote gelijkvormigheid van gestalte, kleeding, zeden, en gemoedsneigingen schijnt ons niet duister op eenen gemenen oorsprong van beiden te wijzen.

§ 9. Den inlander verdeelt het eiland in drie hoofd-landschappen, die genoegzaam even groot zijn. Verdeeling der inlanders.

Het eerste deel, dat *Ballum Arij* en ook *Kampang* genaamd wordt, is het zuid-oostelijke derde van het eiland, en begint aan den oostkant met het Koningrijk Palembang, en eindigt aan den westkant bij het rijk van Majatta; zoo dat daar onder behooren het Koningrijk Palembang, de geheele kust van daar tot de Straat-Sunda toe; al het geen aan die straat ligt, ook de Lampons en Bankahoeloe. De voornaamste voortbrengselen van dit landschap bestaat in de peper, en het tin dat Palembang levert, schoon dit metaal eigenlijk niet op Sumatra maar op het eiland Banka te huis hoort. Zuiderdeel.

Het tweede deel is het middelste derde van het eiland, en wordt Maningcabo genaamd; het begint aan den oostkant van het Koningrijk Middendeel.

van Palembang noordwaarts tot de rivier Siak, en aan den westkant met het rijk van Majutta mede noordwaarts tot de rivier Sinkol, en behelst dus het Koningrijk Jambij en Andragiri, en het Keizerrijk van Maningcabo, en op de westkust het Keizerrijk van Indrapoura met alle de verdere plaatsen die tans onze bezittingen op deze kust uitmaken. Dit land geeft peper, rijst, goud, benzuin, kampher, en heeft ook zilver-mijnen die niet bearbeid worden om dat de kosten niet goed te maken zijn. Ook wordt hier veel klapper-olij geperst, wilde kaneel valt 'er mede, en veel katoen, en dat het suikerriet hier ook wel voortwil, hebben de Engelschen door het aanleggen van Plantagien op Bankahoeloe bewezen.

Noorderdeel. Het derde deel is het noordelijke van het eiland, en wordt Balla geheten. Het begint aan den oostkant met de rivier Siak en aan den westkant, met die van Sinkol, tot aan de engte van Malakka. Het bevat in zich het Koningrijk Atsfien en de daaronder hoorende rijken, als Peder, Pacem en Delij, en is mede zeer vruchtbaar in goud, peper, en reukwerken.

II.

Het Koningrijk van *Atchin*, eigenlijk *Atsfeh*.

Atchin. § 10. Bestaat tans noch het geheele noorder gedeelte van het eiland zoo even Balla genaamd.

Toen de Europezen het eerst in Indië kwamen, regeerde hier een slaaf, die zich in den

jare

jare 1547, door den dood van zijn meester, tot Koning had opgeworpen.

Zijne opvolgers veroverden in 1621, de geheele kust, zuidwaarts tot Padang toe.

§ 11. In 1506 kwamen de Portugezen reeds op Atchin, de Engelschen in 1602, de Hollanders zijn zedert den 2den april 1595, reeds op deze kust en kwamen in 1599, te Atchin. Ja zelfs zondt de Vorst in 1602, een gezantschap naar Nederland. In 1606, lag hier ook een koopman als opperhoofd, in 1616 is dit kantoor weder opgebroken, en zedert noch eenige reizen hersteld, tot dat in den jare 1667, de Nederlandsche Kompagnie, de Atchinders, deze gehele kust tot Baros toe, weder afnam en deszelfs hoofd-kantoor op Padang plaatste. Aankomst der Portugezen, Engelsche en Nederlanders.

§ 12. De stad Atsjeh ligt aan eene schoone breede rivier, die met een arm door dezelve loopt, en met het laagste water noch vier voet op de bank heeft, en een snaphaan-schoot daar buiten is de reede. De stad.

De stad ligt op eenen vlakken grond, drie mijlen van het gebergte. Zij bestaat uit omtrent 1000 huizen die op staken gebouwd zijn, tegen de overstroomingen der rivier.

§ 13. Deze stad is niet meer in dien staat door de vermindering van den handel, die tans eenlijk bestaat in eenige Engelsche schepen en Chinesche jonken, die 'er goud en peper voor amfioen, slaven en chinesche waren komen verruilen.

III.

III.

Het land der *Batassers.*

Batas heeft drie rijkjes.

§ 14. Bezuiden Atchin strekken zich uit de gebergtens van Papa en Deira, befaamd door de benzuin en kampher, die daar in groote menigte van de edelste soort ingezameld worden, door de bewoners dier bergen, die onder den naam van Batassers bekend zijn.

Dit rijk der Batassers of eigenlijk *Batak*, strekt zich midden door het eiland, tot aan de oostkust, en schijnt nog bewoond te worden door de natuurlijke inboorlingen. Hetzelve is verdeeld in drie rijkjes.

Het rijkje Simamore.

§ 15. Het rijk Simamore, dat landwaarts in, oostwaarts, een groot aantal van negorijen bezit, onder anderen Batong, Ria, Allas, Batadora en Kapkap, daar het land begint en waar de kampher en benzuin groeit, Bataholberg, Kotta Tingi, de zetelplaats des Konings, en van daar komt men aan twee negorijen, aan het oosterstrand liggende, Suitara-male en Jamboe-aijer genaamd.

Levert goud van 22 karaat.

Hetzelve levert uit de mijnen van Batong en Sunajang veel goud van 22 karaat.

Het rijkje Batasalindong.

§ 16. Het rijkje Batasalindong heeft mede eene groote menigte negorijen, waarvan sommigen benzuin, anderen zeer hoog goud geven. De zetel van den Koning is te *Silindong*, en de negorij *Bato Hapit* ligt aan den voet van een brandenden berg van dien naam, waar uit de Bataser, op zekere tijden wanneer dezelve uitscheid met branden, de zwavel halen, die zij in hun buskruit gebruiken.

§ 17. Het

§ 17. Het rijkje Boetar ligt ten noord-oosten van het vorige, en strekt zich uit tot aan de oost-kust van Sumatra, doch hetzelve heeft noch campher, noch benzuin, noch goud, en de inwoners leven er alleen van de landvruchten en rijst. Rijkje Boetar.

De negorij Boetar is de zetel der Koningen. Aan het ooster-strand heeft het de negorijen *Poelo Serony* en *Batoe Bara*, dat een groote handelplaats is. Negorij aan de oost-kust.

Lontong en Sirigar liggen mede aan de oostkust, aan den mond van eene groote rivier, Assahang genaamd.

§ 18. De inwoners dezer rijken hebben verscheiden verdichtselen, die men kortelijk zal aanhalen. Zij erkennen drie Goden die de waereld regeren, *Battara Goeroe*, *Sorie Pada* en *Mangalla Boelang*. Godsdienstige verdichtzelen.

De eerste regeert (zeggen zij) in den hemel, en is de vader van het gansche menschdom, en gedeeltelijk de schepper der aarde, namentlijk in dier voegen, dat de aarde, van den beginne af, door eenen, *Nagapadoha* genaamd, op het hoofd gedragen is geworden, doch dat die *Nagapadoha*, dien last moede zijnde, zijn hoofd geschud hadt, en dat de aarde toen verzonken, en niets anders dan water in de waereld overgebleven was.

Zij weten niet waar deze eerste aarde en het water van daan gekomen zijn, of wie dezelve geschapen heeft, daar zij zeggen, dat, wanneer 'er niets anders dan water was, de voornaamste hunner goden, namelijk *Battara Goeroe*, eene dochter met naame *Poeti Orla Boelan* hadt, die uit den hemel verzocht naar beneden te

mogen dalen, en dat dezelve, op eene witte Nagt-uil, met een hond bij zich, afkwam, en dewijl zij hier beneden, wegens het water, niet konde duuren, zoo hadt haar vader *Batarra Geroe*, eenen zeer hoogen berg, genaamd *Bakarra*, in het land van *Bata* liggende, uit den hemel laten vallen, eene woning voor zijne dochter; dat van dien berg al het overige land allengskens aangegroeid is, de waereld nog door den voormelden *Nagapadoha* gedragen wordt; en Battara Goeroe zijnen zoon *Laijang Laijang Mandi* genaamd, die vliegen kon, uit den hemel gezonden heeft, om *Nagapadoha* handen en voeten te kluisteren, op dat hij de aarde nimmer weder konde laten verzinken.

Poetie Orla Boelan had vervolgens, na eenigen tijd op de aarde gewoond te hebben, drie zonen en drie dochters gebaard, die het gansche menschelijke geslacht voortgeplant hebben.

De tweede hunner goden *Sorie Pada* genaamt, zeggen zij, dat het bestier der lucht tusschen den hemel en de aarde waarneemt, en aan den derden van hunne verdichte opperwezens, eigenen zij het bestier der aarde toe, doch deze twee worden genoegzaam als afhanklijk van hunnen eerstgenoemden afgod aangezien. Overigens hebben zij nog zoo vele goden, als er verscheiden voorwerpen op den aardbol en omstandigheden in de menschelijke zamenleving te vinden zijn; over de zee, over de rivieren, over de bosschen, over den oorlog en meer anderen, die ik kortsheidshalve voorbij zal gaan.

Aardbevingen. De oorzaak der aardbevingen schrijven zij aan den voormelden *Nagapadoha* toe, die de aarde op zijne drie hoornen draagt, en als dan zijn hoofd

hoofd schudt. Godsdienst-oefeningen zijn hun onbekend; zij stellen vier booze geesten in de wereld, wien zij al het kwaad, dat de menschen overkomt, toewijten.

Kwade geesten.

Deze vier duivels wonen op vier onderscheidene bergen van het landschap *Bata*, en zijn genaamd *Sombaon Marapalon*, *Somboan Dolok Godan*, *Sombaon Dolok Lessa*, en *Sombaon Dolok Pitoe*, en wanneer zij iets nadeligts, van welken aart het ook mag zijn, ontmoeten, gelooven zij, dat de bedienden van een dier goden daar aan schuldig zijn. Weshalven zij zich bij een van hunne priesters of leermeesters, en kundige in hunne verdichtselen vervoegen, die zich als dan aan het toveren begeeft, en uit een doorgesneden limoen of citroen onderzoekt, wie van hen het kwaad te weeg gebragt heeft en welke middelen er moeten aangewend worden, om dien boozen geest te bevredigen; het welk altoos uitkomt op het offeren van een buffel, varken, geit, of op dat geen, hetwelk de priester dien dag het meeste wenscht te eten.

Offerhanden.

Doch vooraf verzoeken zij de drie goden om hulp, en offeren hen een paard, een koebeest, een hond, een varken, een hoen, of dat geen, het welk de priester hun oplegt; dit stuk vee, voor deze opperste goden, moet geheel wit zijn.

Onsterfelijkheid der ziele.

De Batassers hebben ook een, doch zeer gering en verward denkbeeld der menschelijke ziel, en van een toekomend gelukkig of ongelukkig leven, het welk zij op deze wijze beschrijven, dat de ziel der stervenden uit de neusgaten uitvaart, en door den wind weggevoerd wordt, te weten:

De ziel van iemand die wel geleefd heeft naar

naar den hemel, en die der kwaaddoeners naar eene groote *kwalie* of *pan*, alwaar zij met vuur gestookt en gekweld worden, tot dat de opperste hunner goden *Batarra Goeroe* oordeelt dat zij genoeg voor hunne zonden geleden hebben, zich over dezelve ontfermt, en hen bij zich in den hemel neemt. En dat er eindelijk een tijd zal komen, dat de ketenen en banden van *Nagapadoho* versleten zullen zijn, als wanneer hij weder de wereld zal laten verzinken, en dat de zon als dan maar één el lang van de aarde zal zijn, mitsgaders dat de zielen der genen die wel geleefd hebben, en die bij dezen jongsten dag nog in leven zullen zijn, insgelijks ten hemel zullen varen, en die der boozen door de onverdragelijke hitte der genakende zon, naar den voorschreven *pan* of ketel, om daar in door een dienaar van *Batarra Goeroe*, *Siraija Goeroe* genaamd, met vuur gekweld te worden tot dat zij, voor hunne boosheden genoeg geboet hebbende, door den opperston der goden in den hemel worden opgenomen.

Regering. § 19. Ieder der drie *Batasse* Koningen regeert in zijne residentieplaats volstrektlijk, geeft zijne bevelen omtrent alles, wat tot bevordering der welvaart van zijne negorij kan strekken, en beslischt alle twist- en regtzaken.

De Koningen hebben van hunne residentieplaats geene andere inkomsten dan wanneer zij iemand over eenig uitgevoerd kwaad, in eene boete beslaan, hetwelk altoos op een buffel, koebeest, varken of eenig kleiner stuk vee, naar mate van de grootheid der misdaad, uitkomt.

Over hunne onderhoorige negorijen voeren zij bijna geen het minste gebied. Ie-

Ieder negorij heeft haar eigen hoofd, die uit des Konings geslacht moet zijn, en even zoo volstrektlijk over zijne onderhoorigen regeert, als de Koning in de hoofdplaats doet. Edoch, wanneer het hoofd der negorij in zijne regering of in de beslissing van strijdzaken tegenstand ontmoet, wend hij zich tot den Koning om hulp, die als dan zijn spies of piek, waarop zijn wapen gegraveerd is, derwaarts zendt, om de onderdanen te bewegen, naar het hoofd der negorij te luisteren, en indien men daar ook niet om geeft, dan zendt de Koning bevel aan het hoofd der negorij, om de onwilligen door de wapenen tot gehoorzaamheid te dwingen, dit is al het gezag, dat de Koningen buiten hunne residentieplaatsen over de onderhoorige negorijen oefenen.

Zij hebben ook gene de minste inkomsten uit die plaatzen, en moeten, gelijk alle hoofden der mindere negorijen, bestaan uit hunne eigene middelen en landerijen.

De succesfie of opvolging der Koningen, zoo wel als die der hoofden van mindere negorijen, is alleen in de mannelijke nakomelingen erflijk, de vrouwen zijn daar van uitgesloten, en wanneer een Koning of een hoofd van de onderhorige plaatzen gene mannelijke erven nalaat, volgt de broeder of des broeders zoon of kleinzoon op.

De voornoemde koningrijken hebben met elkanderen een verbond, om zich gezamentlijkerhand te verweren, wanneer een van de drie, door vreemde natien, vijandelijk aangetast wordt, en dit is ook alle zamenhang die deze drie rijkjes onder elkanderen hebben en onderhouden.

§ 20. Hunne gemene taal is, behalven eenige Taal.
wei-

weinige woorden, die zij met de maleijers gemeen hebben, ten eenemaal van alle andere talen van het eiland *Sumatra* onderscheiden. Zij schrijven, gelijk de Europezen, van de linker- naar de regterhand.

Batase brief. §. 21. Zij gebruiken de bast van boomen om op te schrijven, of zij graveren hunne schriften op bamboesen. Men zal hunnen stijl best kunnen leren kennen uit den volgenden brief.

Radja Lelo amoe Poeni Maïma ay rohani ranapoeang inanon ani dagnada ibana loepa di parboekitan na de Bata di ginjang ay ado hani loepa di Radja Baros dohot di Gompom oelànda alanie ay ado dape rohani Radja nami di parhihami toetano horlangon ya goe-an-ah nini ongorit toetoema Silongdidi tahan dohot nasoe rata tano horlangon bato penoe madi rante ongoris.

Dat wil zeggen:

Radja Lelo (Koning over de maleische inwooners van Korlang) is al zedert lang van voornemen geweest, Poeni Maïma (Koning der Batassers van Korlang) te vermoorden, doch hij (Poeni Maima) zal in eeuwigheid niet vergeten, wat hij voor den opperſten der goden, die in den hemel regeert, beloofd heeft, en indien hij het vergeet, dan vergeet hij ook den Koning van Baros, en de Hollandsche Kompagnie. Daarom verzoet hij onzen Koning (van Baros) om ons Korlangers, indien het hem behaagt, te helpen, indien wij geen hulp erlangen, zal onze vijand Silongdidi zekerlijk, uit

naam

naam der Europezen, het gansche land van Korlang komen innemen, en die van Bato Petoe in ketteingen kluisteren.

§ 22. Oorspronkelijke boeken hebben de Batassers niet, om dat zij niet schrijven dan op basten van boomen, en rondom bamboezen, echter hebben zij eenige van hunne oude fabelen, die alle op kinder-vertelselen uitkomen, op basten van boomen opgeteekend. Hunne boeken.

Wanneer zij iets willen aanteekenen, nemen zij de bast van zekeren boom, dien zij *Aliem* noemen, en schaven dezelve zoo fijn en dun als papier, vervolgens bestrijken zij dezelve met rijstwater, de inkt die zij gebruiken, om daarop te schrijven, maken zij van roet van dammer of inlandsche harpuis, gemengd met de sap van suikerriet, en met die van spaansche peper.

§ 23. De heer Sierag, Java's Gouverneur, heeft aan het Genootschap vereerd een van hunne heilige boeken, omtrent drie duim lang, even breed en dik, in een lederen band, vol met hunne karakters geschreven, en waarmede zij in alle gevallen van het leven eerst raadplegen, door middel van een klein stuk bamboes, waarop, insgelijks eenige karakters geschreven zijn, en met hetwelk zij dit raadsel-boek vergelijken; doch de Batasser, die hem dit heeft gegeven, heeft hem hetzelve niet voldoende kunnen uitleggen, waartoe men in het vervolg echter gene moeite zal sparen. Heilig boek.

§ 24. De inwooners zijn heidenen, en hunne levenswijze is ook volmaakt heidensch: zij eten alle dieren, zonder de minste uitzondering; zij eten ook menschen, doch Zeden.

niet

niet anders als misdadigers, en in oorlogstijden, de vijanden, die gevaarlijk gekwetst of gesneuveld zijn, en die zij meester kunnen worden; ligt gekwetste, of ongekwetste gevangenen, worden, tot goedmaking der oorlogskosten, verkocht.

Wetten. Wanneer een getrouwd man, met eene getrouwde vrouw overspel pleegt; betrapt, en door getuigen overtuigd wordt, dan laat de Koning of het hoofd der negorij den overspeler aan een paal binden, en geeft zijne toestemming aan den beledigden man om hem te vermoorden, die zulks ook zeer gretig ten uitvoer brengt, en daarna het doode ligchaam aan stukken snijdt, een stuk daarvan voor hem en zijn huisgezin behoudt en de overigen aan de toeschouwers uitdeelt; vervolgens wordt er vuur gemaakt, en een ieder braadt het zijne met zout en peper, en eet het op; dusdanig leven zij ook met de vijanden, die in den oorlog gevangen worden.

Het hoofd van den misdadiger wordt alleen door den beledigden bewaard, om het te verkopen aan zijne naastbestaanden die hetzelve begraven; doch een jong man met een gehuwde vrouw echtbreuk bedrijvende, wordt alleenlijk door zijne ouders gebannen, om de wraak van den beledigden te ontgaan.

Nachtdieven en huisbrekers worden bij hun op dezelfde wijze als dubbelde echtbrekers gestraft, doch de misdaad, welke bij hun het meeste verafschuwd wordt, is de onnatuurlijke zonden, welker bedrijvers in een zak gebonden en in het water verstikt worden.

Een dief, die bij nacht steelt, kan volstaan, met

niet het gestolen goed dubbeld te vergoeden. Op doodslag staat bij hun gene andere straffe dan dat de dader den nedergeslagenen op zijne kosten moet laten begraven, en dat hij een feest moet aanrigten om de vrienden van den overledenen te onthalen, en indien de doodslager zoo arm is, dat hij die kosten niet kan doen, wordt het door zijne naastbestaande verrigt, die hem daarvoor tot slaaf maken, en indien deze ook arm zijn, zoo wordt hij door de naaste vrienden van den nedergeslagenen voor slaaf verkocht, en in zelvervoege worden alle misdaden bij hun geboet.

§ 25. Wanneer een jongman wil trouwen, en hij genegenheid voor eene jonge dochter heeft, dan gaat de vader bij de ouders van het meisje om haar voor zijn zoon te vragen, indien zij genegen zijn haar dochter te geven, wordt er een tijd bepaald, wanneer en waar de dochter zich geheel naakt zal gaan baden; de jongman, van dat tijdstip verwittigd zijnde, begeeft zich naar die plaats, om zijne naakte bruid te beschouwen, en te zien, of zij ook eenige uiterlijke ligchamelijke gebreken aan haar lijf heeft. Huwelijken

Indien de jongman eenig gebrek, het zij wonden, kwaden uitslag, kromme leden, of iets anders, dat hem van het meisje afkeerig maakt, aan haar lijf ontdekt, als dan heeft het huwelijk genen voortgang; doch de jongman, integendeel, gene zulke gebreken, die hem een tegenzin inboezemen, aan haar lijf vindende, gaat zijne ouders daar van kennis geven; als dan

wordt er tusschen de wederzijdsche ouders gehandeld over den prijs waar voor de bruidegom zijne aanstaande bruid zal moeten koopen, en hier in overeengekomen zijnde, geven zij elkander over en weder een onderpand tot bewijs dat het huwelijk zijnen voortgang zal hebben. Het pand, dat de vader van den bruidegom geeft, is een houwer, die van de bruid geeft gewoonlijk een kris of dolk en eenig linnen tot kleeding; hier na wordt er een dag tot de voltrekking des huwelijks bepaald, en die dag verschenen zijnde, worden alle inwooneren der negorij door den vader der bruid verzocht, om tegen den avond te komen eten, en vreugdebedrijven te oefenen: wanneer de gasten aan het huis van des bruids vader vergaderd zijn, wordt de bruidegom door twee mannen en twee vrouwen afgehaald, en die verschenen zijnde, gaat men tot de voltrekking des huwelijks over, in dezer voege: de bruidegom en bruid worden nevens elkanderen geplaatst; voor de bruidegom staat eene oude, en voor de bruid eene jonge vrouw, dan komt de vader van de bruid met een stuk linnen, en hangt het over de schouders van bruid en bruidegom, die ieder een punt daar van vast houden; hierna wordt hun een schotel met enkele gekookte rijst voorgezet; de voormelde oude vrouw neemt de hand van den bruidegom, en legt dezelve op de rijst, en de jonge vrouw doet hetzelve met de hand van de bruid, en na dat zij twee keren een mond vol daar van te zamen geproefd hebben, wordt die schotel weggenomen, en andere, met nasie-koening, of geele rijst, aangebragt, waar van zij ins-

insgelijks met de zelfde plegtigheid twee keren iets moeten eten, dit geschied zijnde, wenscht hun een ieder geluk met hunne verbinding, en hierna worden zij door de oude en jonge vrouw na hunne slaapplaats geleid, alwaar zij eerst met hun vieren te zamen hunne maaltijd doen, en vervolgens zich te slapen liggen. De bejaarde en de jonge vrouw blijven dezen eersten nacht over bij de nieuw gehuwden.

De bruid is nooit onbedreven in de huwelijks-pligten; want de ouders, die een dochter hebben, zijn gewoon dezelve bij tijds te laten onderrigten, ten einde zij niet bevreesd moge zijn, wanneer zij moet trouwen. Op den dag na de bruilofts-nacht is er wederom een feest en vreugdebedrijven aan het huis van des bruids vader, en op den tweeden dag brengt de jongman zijne vrouw naar zijn vaders huis, waarmede alle huwelijksplegtigheden een einde nemen.

Zij kunnen ook zoo veel vrouwen nemen als zij willen, en in staat zijn op voorengemelde wijze plegtig te huwelijken en te onderhouden; dat is te zeggen, daar behoeft juist bij alle huwelijken zoo veel omslag en kosten, als hier voren beschreven is, niet gemaakt te worden, als zij maar de wezenlijke plegtigheid, die de voltrekking des huwelijks uitmaakt, in acht nemen.

Er is gezegd, dat de bruidegom zijne bruid moet koopen, hier door komt het, dat de man, na de voltrekking des huwelijks, volkomen eigenaar van zijne vrouw wordt, en dat hij dezelve, zoo wel als de kinderen die hij met haar geteeld heeft, na zijn goeddunken, kan verpanden of verkoopen.

En alzoo de Batasfers groote liefhebbers van dobbelen zijn, zoo gebeurt het al dikwils, dat zij al hun geld en goed verspeeld hebbende, vrouw en kinderen verkoopen, ja zich zelfs in slavernij moeten overgeven.

Indien een Batasfer iets van een ander leent, het zij geld of goed, rijst of beesten, en hij geen zorg draagt om het schielijk te betalen of in natura weder te geven, loopt er ieder jaar een kapitaal intresfen op, en wanneer de schuldeisscher niet langer wachten wil, en de schuldenaar buiten staat is te voldoen, wordt hij insgelijks voor de schuld als slaaf verkocht.

Geboorte. § 26. Bij de geboorte van een kind hebben zij gene andere plegtigheden en gewoonten als dat de kraamvrouw, na het kramen, zeven dagen te huis moet blijven, en gedurig met den rug tegen een vuur zitten, om den bozen geest, zoo als zij zeggen, van haar af te weren; op den achtsten dag wordt er een gastmaal aangerigt, waarop eene menigte menschen, benevens een priester, verzocht worden, om het kind eenen naam te geven; doch de priester moet vooraf uit eene levendig opengesneden zwarte hen onderzoeken, of het kind in het leven zal blijven of niet, in het eerste geval ontvangt het kind eenen naam, doch indien de priester zegt dat het niet oud zal worden, acht men het de moeite niet waard hetzelve eenen naam te geven; de naam wordt door het gezelschap uitgedacht, en wanneer er een voorgeslagen is, neemt men, om te beslissen of de naam plaats zal hebben of niet, blindelings eenige korrels uit een zak met rijst, en telt dezelven: Indien de korrels een effen ge-

getal uitmaken, wordt de naam goed gekeurd, doch zoo dikwils zij oneven zijn, moet het gezelschap eenen anderen naam opgeven, tot er eens een effen getal korrels gegrepen wordt.

§ 27. Wanneer een Batasser komt te sterven, wordt zijne geheele familie bij elkanderen geroepen om den overledenen te beschouwen; dan worden 'er eenige menschen naar de bosschen gezonden om eenen dikken boom te zoeken, bekwaam om er een doodkist uit te maken: van dezen boom kappen zij een stuk af, het welk zij in de lengte door midden kloven; beide deze stukken worden dusdanig uitgehold, dat er plaats genoeg in is, om het lijk te liggen, en aan de kanten zoo effen en glad gemaakt, dat zij op elkander sluiten. Begrafenis.

De makers van de kist nemen altijd een jong varken mede naar het bosch, gedeeltelijk om het daar te eten, en gedeeltelijk, om de doodkist met het bloed van buiten te bestrijken.

Wanneer de kist klaar is, wordt zij naar het sterfhuis gebragt, en de overledene met een matje van onderen, en met een strook linnen van boven toegedekt, in dezelve gelegt, als dan worden de beide klossen hout, waar uit de kist gemaakt is, aan beide einden en in het midden met bindrottingen aan malkanderen gesjord, en de voegen met harpuis besmeerd; hier na blijft de kist met het lijk nog negen dagen in huis, gedurende welke er groote feesten en gastmalen aan het sterfhuis gehouden worden, waartoe een ieder van des overledenen naastbestaanden, de eene een buffel, de andere een koebeest, de derde een varken, hond, geit,

en zoo voorts, ieder naar zijn vermogen, toebrengt en vereert.

Een dag voor de begraving wordt de kist, met het lijk, buiten het huis gezet, als wanneer de geheele familie van den aflijvigen met muziek rondom de kist danst en springt.

Dit geschied zijnde, wordt zij wederom in huis geborgen, en den volgenden of den 10den dag, na het sterfgeval, wordt het lijk plegtig en met groot gevolg naar het graf gedragen en begraven.

Het graf toegedempt zijnde, wordt er, op en rondsom hetzelve, door een ieder van het gevolg, gegeten en gedronken; na deze maaltijd worden de kinnebakken van alle de beesten, die voor de festiviteiten van deze begravenis geslagt en genuttigd zijn, aan stukken op het graf opgehangen, om te toonen hoe veel bij die begrafenis is gebruikt geworden, hier mede eindigen deze plegtigheden.

De Batasfers, die een, twee à drie dagen gaans van de westerstranden wonen, alwaar kampher en benzuin groeit, hebben dezelfde gewoonte en plegtigheden bij de geboorte, het huwelijk en de begrafenisfen, uitgenomen, dat zij hunne lijken in de kist met kampher bestrooijen.

Het zal overigens onnoodig zijn, bij alle de hier voren verhaalde plegtigheden, aan te merken, dat dezelve alleenlijk door de voornaamste en gegoedste inwoneren in acht genomen worden, en dat geringe menschen, het met veel minder of ook wel zonder de minste kosten en omstandigheden afdoen.

Kleeding. § 28. De kleeding der regte Batasfers, die diep landwaarts inwonen, is ook ten uitterften

een-

eenvoudig, en bestaat, vooral daags, in een enkel stukje linnen van vijf (4) astaas lang en twee astaas breed, het welk zij zelfs van de kapas die in hun land groeit vervaardigen, en zoo grof is als zeildoek.

Zulk een lap linnen binden zoo wel vrouwen als mannen om de heupen, om de schaamte te bedekken.

§ 29. Doch op feest-tijden dragen de vrouwen eenige goudwerken van allerhande fatzoen, waarmede zij zich behangen, als: in de ooren, zoo wel in het bovenste als onderste lapje, in het hair een pen met de gedaante van een vogel daar op, op de borst een driehoekige plaat, en om de bovenste leden van de armen, een dikken doch hollen gouden ring; voor het overige gaan zoo wel de vrouwen als mannen, met het overige gedeelte van hun ligchaam ten eenemale naakt, uitgenomen de ongehuwde dochters en jonge vrouwen, die, alhoewel getrouwd, nog geen kind gebaard hebben, en die, buiten het voorschreven stukje linnen om hare heupen nog een ander over hare borsten binden. Kleeding der vrouwen.

§ 30. De heer SIBERG heeft aan het Genootschap een mans kleed geschonken, het welk bestaat in een kleedje dat zij om het lijf dragen, een diergelijk over de schouders met een buikband vast gemaakt en een stuk linnen om het hoofd, een sjerp van allerlei koralen, die zij over de schouders dragen als zij dansen, en een koperen arm-ring. Kleeding der mannen.

§ 31. Op den buik dragen zij eenen lederen pa- Wapenen.

(4) De astaas is dezelve als de cobido dat is twee derde el.

patroontas, op de borst een kruidhoorn en kegel-vorm, en een kegelvormige gedraaide londt aan den linker duim.

Aan de linkerhand dragen zij een kris, en aan de regter een koperen tabaks-pijp en een vuurslag, met de laatste houden zij ook hun snaphaan, die in hun land zelfs gemaakt wordt; zijnde de loop van Inlandsch ijzer en het slot van geel uitlandsch koper, redelijk wel gewerkt; moetende met een londt aangestoken worden.

Manier van vechten.

§ 32. Wanneer zij ten oorlog gaan hebben zij boven dien nog eene halve piek, doch zij verweeren zich eerst met hunne snaphanen: te dien einde dragen zij eene groote partij scherpe bamboesjes, drie duimen lang, bij hun, zij schieten op de knie, alleen in een reije, en steken telkens die scherpe bamboesjes voor hun, zoo dat zij in ééne afdeinzing door die bamboesjes, die de vijand eerst uit den grond moet halen, (alzoo hij met de bloote voeten daar niet op loopen kan) bedekt blijven.

§ 33. Dat de Batasfers niet verre in de kunsten en handwerken gevorderd zijn, blijkt uit de hier voren beschreven doodkist.

Handwerken.

Zij bewerken het fraaije goud, dat op sommige plaatsen van hun land gegraven wordt, enkeld om het voor de pracht aan het lijf te hangen, doch het is ligt te begrijpen, dat het werk zeer lomp moet zijn, daar het hun aan de noodige gereedschappen, en alle andere hulpmiddelen ontbreekt.

Tin.

§ 34. Het goud en een weinig tin zijn de eenigste metalen die hun land voortbrengt, de andere metalen, als koper en ijzer, bekomen zij in ruiling tegen kampher en benzuin, of waar geen

geen kampher en benzuin groeit, tegen goud, vee of aard-vruchten; het eenigste linnen, dat zij maken is het hier voren beschreven grof lijnwaat van vijf *astaas* lang en twee *astaas* breed, waarmede zij hunne heupen, ter bedekking der schaamte, omwinden.

§ 35. De weinige andere breedere en fijnere lijnwaten, die zij gebruiken om op hoogtijden het hoofd te omwinden, worden zij op dezelve wijze als de evengemelde metalen magtig. Lijnwaat.

§ 36. Het eenigste gebruik, dat zij van het ijzer maken, is ter vervaardiging van hunne gereedschappen, als bijlen, hamers, beitels, dissels, parrings of hakmessen, en om hunne ploegen en schoppen, tot den landbouw, van voren daar mede te beslaan, mitsgaders om hunne wapenen van den oorlog en gereedschappen voor de bergwerken te bereiden; spijkers, hengsels, sloten, en allerlei ander werk, dat men van ijzer kan maken, is hen onbekend, en om dat zij al dit werk niet hebben, noch kunnen maken, zoo draaijen hunne deuren en vensters alle van achteren met houten punten onder en boven in balken, en bestaan uit een enkelden breeden plank; de planken van de wanden der huizen loopen ook aan beide de einden tusschen twee lijsten, die door de stutten van de huizen henen gaan. Yzer.

§ 37. Het kruit dat zij gebruiken wordt ook door hun zelfs vervaardigd, doch op eene zeer eenvoudige wijze. Zij nemen den ruwen zwavel, die zij uit den brandenden berg van *Bato Gopit* halen, en stampen denzelden tot dat hij fijn wordt, vervolgens nemen zij, om salpe- Buskruit maken.

ter te bekomen, de aarde van onder de oude huizen die lang bewoond zijn geweest weg, deze vermengen zij met den grond van geitenstallen, en doen die in eenen grooten trechter, van bast van boomen gemaakt, van onderen van een fijn roosterwerk van fijn gespleten bamboezen voorzien, waar op de even beschreven aarde rust, deze trechter hangt tusschen vier balken die aan de einden op vier palen rusten: Onder het vat staat een groote pan, om het water op te vangen, dat zij boven op die aarde gieten; dit gefiltreerde water laten zij zakken, tot dat het geheel uitgedempt is; wat er dan in de pan overblijft is hun salpeter.

Om nu buskruit te maken, nemen zij een gedeelte salpeter, en een gedeelte fijn gemaakte houtskolen, het welk zij met $\frac{2}{3}$ gedeelte van bovengemelde zwavel vermengen, dit alles wel door elkander geroerd zijnde, wordt in het rijstblok wel te zamen gestampt, vervolgens fijn gewreven, gerift, en in de zon gedroogd.

Het is ligt na te gaan, dat buskruit van zulke ruwe en ongezuiverde stoffen gemaakt, op verre na zoo veel kracht niet kan hebben als hetgene door de Europeërs vervaardigd wordt.

De reden waarom zij de aarde van onder de lang bewoonde huizen nemen, om salpeter te maken, is, om dat de Batassers, wanneer zij wateren moeten, zich de moeite niet geven, om het huis af te klimmen, maar dat zij het daar, waar zij zich op hunne huizen in dat oogenblik bevinden, door de landtesen of bamboezen, waar uit de vloeren van hunne huizen gemaakt zijn, laten loopen.

§ 38. Al

§ 38. Al hun landbouw bestaat daar, waar benzuin (5) groeit, in het voortkweken van dien boom; en waar die niet meer groeijen wil, in hooglandsche rijst-velden, en in het planten van allerhande andere veld-vruchten. Benzuin.

§ 39. De kampher-boomen (6) geven hun gene moeite tot de voortkweking, alzoo die op de bergen in het wild groeijen. Zij bewerken het land op dezelfde wijze als in Europa geschiedt, namenlijk: zij ploegen en eggen het met buffels. Hunne ploegen zijn zeer eenvoudig, en bestaan uit eenen enkelen balk, aan welks einde een weerhaak, bij wijze van eenen langwerpigen schop, van voren met ijzer beslagen, vastgemaakt is; boven aan dien schop, is een lange steel, om de ploeg te regeren; doch hunne eggen zijn volkomen van hetzelfde fatsoen, als de Europische, behalven dat de pennen van hout gemaakt zijn. Kampher.

§ 40. De

(5) De benzuin, ook Lubien Java, of Javasche Wierook, Menjan in het Maleids genaamd, valt ook in de westerdeelen van het Jaccatrasche, en is dezelve, die bij den Ridder *Linnæus*, Laurus benzuin genoemd wordt, echter met dit onderscheid dat daar *Linnæus* derzelver bloemen zonder kelken beschrijft, deze bloemen-kelk heeft, ook, past het folium enervum *Ougeribt* blad niet op onze benzuin, die dezelve zichtbaar heeft, misschien heeft *Linnæus* een onvolkome exemplaar gehad.

(6) De Japansche kampher-boom, waarvan op Pondok Gede, in de bovenlanden, een boom staat, die de Laurus Camphorata van *Linnæus* is, is bij *Kempher* in zijne amoenitates beschreven en afgebeeld pag. 770; de kampher word uit het hout en de wortel, in kleine stukjes gesneden, gekookt, volgens *Kempher* in zijne beschrijving van Japan pag. 81.

De kampher-boom der westkust, waar uit de inlander zonder moeite de kampher haalt, door insnijdinge, is van een geheel ander geslacht, het blad is geheel ongeribt en de bloemen zijn zonder kelk, doch het eenige exemplaar, mij door den heer *Siberg* in 1778 bezorgd, was onvolkomen om het te beoordeelen, en zedert heeft die heer, niet tegenstaande alle aangewende moeite, er geen kunnen krijgen.

Tijdrekening. § 40. De Batasfers weten van gene andere tijdrekening, als dat zij hunne jaren, in twaalf maanden verdeelen waarvan een ieder dertig dagen heeft, en genaamd zijn Paha-fada, Paha-doea, Paha-tolo, Paha-opat, Paha-lima, Paha-onom, Paha-pitoe, Paha-wado, Paha-fia, Paha-fepoelo, Paha-eie en Paha-hoerong. Paha betekend een maand, en de bijvoegfelen betekenen een, twee, drie, enz: Op den eerften dag van Paha-fada, vieren zij hun nieuwejaar met groote traktementen en gelukwenfchingen. Het geluk, dat zij elkander toewenfchen, komt altijd hier op uit, dat de vruchten van hun land, in het nieuwejaar wel mogen uitvallen, en de oogst overvloedig zijn; doch zij leven uit het eene jaar in het andere, zonder hunne jaren, van een zeker tijdftip af te tellen, gelijk alle befchaafde volkeren doen. Hun aanftaande nieuwejaar valt in onze maand april, doch dit gaat niet vast, om dat zij alle jaren vijf dagen minder als wij hebben.

Van den Sterren-hemel hebben zij gene de minfte kennis, ja zelfs niet eens van (7) den loop der zon en maan.

IV.

De ftranden ten zuiden *Atchin*.

§ 41. Deze ftranden tot Indrapoura toe, zijn door de Koningen van Atchin of Atchie ten

(7) In de tegenwoordigen ftaat van alle Volkeren, 2de deel pag. 31, door *Salmon*, ftaat: de Batasfers worden als menfchen-eters afgefchilderd, en men behoeft geen berigt van hunne zeden te verwachten, zoo lang men hun niet kan genaken. Dit is wat te voorbarig gezegd.

ten onder gebragt, en vervolgens onder de bescherming der Nederlandsche Compagnie gekomen, de voorname negorijen zullen wij alleen opnoemen, als:

Sinkol, aan een breede rivier, in 1672 met de Compagnie in verbond getreden. Sinkol.

Acht mijlen zuidelijker ligt Baros, de hoofd-negorij van het Koningrijk van dien naam, alwaar de Maatschappij hare noordelijkste faktorij gehad heeft, en die, in het jaar 1732, na dat de oude door eene zware afwatering van de rivier vernield was, op nieuw van steen gebouwd, en weerbaar genoeg tegen den inlander is gemaakt. Baros.

Behalven de hoofd-negorij, die een half uur van strand ligt, vindt men twee ure bovenwaarts, noch acht andere gehuchten, welker inwoners de benzuin en kampher van afkomende berglieden opkoopen, en te Baros ter markt brengen.

Baros wordt geregeerd door eenen *Radja* of Koning, eenen *Bandahara* of Rijksbestierder en acht *Pongoeloes* of Rijksraden. De *Radja* wordt bij beurten uit de familien van *Douloe* en *D'Jlkeer* genomen, en wanneer een van de eerstgemelden Radja is, bedient iemand van de tweede familie het ampt van Bandahara.

Hun gebied strekte zich bevorens wel tot voorbij Natter uit; maar de regenten dier landstreken hebben dit juk van tijd tot tijd weten af te schudden, het geen die van Baros, om hunne machteloosheid, met goede oogen moesten aanzien.

De Koning en verdere regenten begaven zich reeds in 1668 onder de Nederlandsche Maat-

Maatschappij, sedert welken tijd het traktaat dikwijls vernieuwd is, en noch onlangs met den aanvang van het jaar 1756. In den jare 1775 heeft de Nederlandsche Compagnie Baros, om de ongezondheid, verlaten.

Surkamp Korlang.

Surkamp ligt drie en Korlang noch drie mijlen zuidelijker. Deze negorijen hebben beiden in 1755 hun vorige verdrag met de Maatschappij bevestigd.

Tapanoelij aan de Engelschen.

§ 41. Drie mijlen zuidelijker ligt Tapanoelij aan eene zeer gerieffelijke en veilige baai; de Engelschen hebben er het sedert eenigen tijd, op een eilandje voor de baai gelegen, eene bezetting gelegd tot het drijven van den kampher-handel, die hier zeer groot is.

In den jare 1760 hebben de Franschen, onder den Graaf D'ESTAING, dit kantoortje verwoest, doch hetzelve is naderhand weder opgebouwd.

Verschetdene strand-negorijen.

§ 42. *Siboelang*, twee mijlen zuidelijker, en *Badieri*, noch twee mijlen lager, verdienen gene beschrijving om derzelver geringheid.

Pinang Soree, twee mijlen zuidelijker, heeft een bevaarbare rivier, die goede kampher, doch geen benzuin geeft.

De negorijen van *Batang Taroe*, *Batoe Mandoe*, *Taboejang* en *Koenkoen* hebben niets bijzonders. Tot achter deze strand-negorijen strekt zich het Koningrijk der Batassers uit.

Nattar of Nattal aan de Engelschen.

§ 43. Nattar of Nattal geeft zeer zuiver goud, het geen deze plaats van veel gewigt maakt, de Regenten hebben zich noch ten overvloede, in den jare 1693, bij een plegtig tractaat aan de Nederlandsche Compagnie verbonden: maar het was en bleef, ten allen tij-

tijde, een ſchuilplaats van ſmokkelaars. Sedert 1751 hebben de Engelſchen er eene reſidentie opgerigt, die er het goud inzamelt, ſtaande, zoo wel als *Tapanoelij*, onder het Gouvernement van *Bancahoelo*.

§ 44. *Battahan*, twee mijlen van *Natter*, levert ook goud, het welk door de berglieden naar laatstgemelde plaats, of naar *d'Ajerbangis*, zoo als zij best hun gerief menen te vinden, te koop gebragt wordt. De twee regenten van Battahan hebben zich in 1693 aan ons verbonden. Battahan.

§ 45. *Ajerbangis*, eenige uren zuidelijker gelegen, heeft eene goede ligging voor ſchepen; en eene wijde vaarbare rivier, het geen deze plaats, ſchoon de eigenlijke bewoners zich ſterk met den akkerbouw generen, tot eene goede markt voor de bergbewoners maakt, die 'er hun goud en kampher te koop brengen. Ajerbangis.

De inwoners, die door een hoofd-regent en drie mindere hoofden geregeerd worden, ſtaan, ſedert het jaar 1693, onder ons gebied, en hebben zich doorgaans als getrouwe onderdanen gedragen, gelijk het oude verbond ook nog in 1755 vernieuwd is.

Sikarbouw heeft twee regenten, en is in het jaar 1693 in verbond getreden. Sikarbouw.

Sikilang, dat niet verre van zee ligt, en vijf andere negorijen, die een dag reizens verder liggen, worden door een *radja* en vijf *pongoeloes* beſtierd. Van hier tot *Ajerbangis* waren voorheen vele peper-tuinen, welker vruchten in den ſchoot der Maatſchappij kwamen, maar ſedert zijn zij in het verval geraakt, de inwoners hebben zich op andere dingen beginnen toe te leg- Sikilang.

leggen, of hun peper bij de sluikers van Atsjien of elders weten aan den man te helpen.

Passaman. § 46. *Passaman*, eene landstreek door vier rivieren besproeid, ligt vlak onder de even-nachts-lijn, en wordt in twee regentschappen verdeeld, in het eerste hebben een *radja* en veertien *pongoloes* het gebied over vijftien negorijen die aan aan de rivieren *Moara Passaman*, *Loeboo*, *Poedirg* en *Tanjong Moara* liggen; en de vijftien negorijen, die aan de *Moara Patapangang* zijn, hebben haar eigen *radja*, onder den naam van *soetang diekinali* bekend, en veertien *pongoeloes*. Achter *Sikilang* en *Passaman* strekt het goudrijk (8) gebergte van de *Rauwers*.

Tikoe. § 47. Vijf mijlen van *Passaman* volgt Tikoe, hebbende aan eene bekwame rivier eene hoofd-regorij en negen andere dorpen, onder het gezag van twee hoofd-regenten en vijf minderen, die mede gezag voeren over een hoofd en zeven mindere regenten van *Mangoppo*, in welke landstreek vijf goudmijnen zijn, en waaromtrent men ook de sapoeloe kottas, of de tien steden vindt, zijnde zoo velen met elkanderen verbonden gemeenschappen.

Gassang. § 48. *Gassang*, eene negorij, anderhalve mijl van *Tikoe* gelegen, heeft niets merkwaardigs, en wordt door drie regenten bestierd.

Soengie Limoe of *Tanna Mirra*, om de roode klei, waar uit de grond bestaat, is een zeer vruchtbare landstreek, bevattende de twaalf negorijen onder den naam van *doeablas kottas* be-

(8) Het goud wordt aldaar aan de kanten der rivier in stukken gevonden, somtijds een once zwaar en van twee caraat gehalte, en is het beste van de geheele westkust.

bekend, die door drie hoofd- en twaalf mindere regenten bestuurd worden, en zich op nieuw in 1755 met ons verbonden hebben. Deze streek begint een paar mijlen bezuiden *Gassang* en een halve mijl verder ontmoet men de rivier van *Narras*.

V.

Nederlandsche Bezittingen.

§ 49. Een halve mijl zuidelijker komt men aan de bezittingen der Nederlandsche Compagnie op

Priaman, eene negorij even boven den mond van de rivier van dien naam gelegen, en waaronder veertien anderen behooren, die door twee hoofd-regenten en tien mindere, geregeerd worden. Reeds van den jare 1664 zijn die van *Priaman* met ons in bondgenootschap geweest; maar hebben ook van tijd tot tijd blijken van hunnen wispelturigen aart gegeven. Wij hebben 'er meer dan eens logies gehad, en ook weder opgebroken. Priaman.

In het jaar 1702 hadden zij zelfs de stoutheid van die in den brand te steken, maar de schans Vreedenburg, die 'er in het jaar 1712 gelegd is, en door eenen vaandrig gecommandeerd wordt, heeft sedert tot hunne beteugeling gediend.

In 1755 zijn de oude verbonden ook met *Priaman* vernieuwd, en zoo mede met de *Toejoe Kottas*, zijnde zeven dorpen, een halven dag reizens landwaarts in gelegen, die door een hoofd en zeven *Pongoeloes* geregeerd worden.

Sounour. § 50. *Sounour*, een regentschap, waar in vijf gehuchten zijn, die door een hoofd en vijf mindere regenten geregeerd worden, ligt ander halve mijl van *Priaman*, en een mijl verder ontmoeten wij

Oelakkan. *Oelakkan*, waar in ook een hoofd en vier mindere negorijen geteld worden; de hoofd-regent heeft tien *Pongoeloes* onder zich. Reeds van het jaar 1666 staan zij met ons in een verbond, het welk zij echter, gelijk de meesten, meer dan eens verbroken hebben, zijnde het in 1755 vernieuwd. Onder het hooger bestier van *Oelakkan* regeeren twee *Pongoeloes* de negorij.

Tapakit. *Tapakit*, welk drie vierde mijl verder ligt, en weinig landwaarts in, ontmoet men de beneden *Saiappan Cottas* en de beneden *Sambilang Cottas*, twee streken, van acht en negen negorijen, die reeds sedert 1666 met ons verbonden zijn, en onderscheiden moeten worden van de boven *Salappan Cottas*, en boven *Sambilang Cottas*, welke dieper het land in liggen, en in geen bondgenootschap met ons zijn. Drie vierde mijl van *Tapakit* ligt *Tellau Boenga*, eene negorij die in 1712 door onze wapenen verwoest is, en thans uit weinig huizen bestaat; gelijk ook

Hannaij. *Hannaij*, anderhalf uur verder, mede eene armoedige plaats, die door een *Pongoeloe* bestuurd wordt. In het jaar 1667 hebben wij 'er echter voor weinig tijds eene faktorij gehad.

Kotta-Tenga. § 51. *Kotta Tenga*, komt meer dan eens in de historie van de west-kust voor, en is reeds sedert 1665 onder de bescherming der maatschappij aangenomen, hoewel het 'er meer dan eens

eens van afgeweken is. De tien regenten hebben toezigt over eene hoofd-negorij en zes mindere, zijnde de oude verbonden noch onlangs in 1755 met hun vernieuwd.

Oedjongkarrang, een mijl benoorden *Padang*, heeft niets aanmerkelijks en wordt door zes Regenten bestuurd; maar

§ 52. *Padang*, de hoofdplaats van de Nederlandsche bezittingen en van onzen Kommandeur, is, van den beginne onzer vesting langs de westkust, de standvastigste van alle onze bondgenooten geweest, ook worden om die reden, de Regenten die uit een *Panglima* of *Stadhouder* van den Keizer van *Maningcabo*, welke door de Compagnie als beschermheer bevestigd wordt, en uit een *Bandahara* of *Rijksbestuuraer*, benevens elf *Pongoeloes* of *Raden* bestaan, met eenig onderscheid boven de andere hoofden behandeld. Zij genieten ook eenige regten van den in- en- uitvoer, en zelfs betaald de Maatschappij van ieder thail goud, dat er voor lijwaten geruild wordt een vierde, en van een baar uitgevoerde peper drie vierde rijksdaalder. Padang.

Onze vesting is beknopt, ligt een vierde mijl van zee, aan de rivier, die voor kleine vaartuigen vaarbaar is, en een half uur hooger komt men aan de inlandsche negorij, die zeer volkrijk is, door dien de regenten en afgezanten van *Maningcabo* daar wonen.

De inwoners zijn laf hartig en men kan weinig staat op hun maken; hunne eenigste kunst is het gouddraat-werk, het geen zij bijzonder fraai maken en waar in zij zoo wel geslepen zijn, dat zij zelfs de goud-ertz namaken en vervalschen;

van ruwe chinesche zijde en ook van katoen maken zij de kleedjes, die zij met den wortel van den *Bancoedoe - boom* en citroensap rood verwen. *Padang* is sedert eenige jaren gezond, het geen toegeschreven wordt aan de menigvuldige aardbevingen en regens.

Reeds in den jare 1660 hadden wij hier een kantoor, maar het duurde tot 1669 eer de Padangers het Atsjiensche juk afschudde, en zich onder de nederlandsche heerschappij begaven, vijf jaren daar na is het ons hoofd - kantoor geworden, en ook tot heden gebleven.

Pauw. § 53. *Pauw*, eene binnenlandsche streek, vier mijlen noordwaarts van *Padang* gelegen, het geen ons van tijd tot tijd zoo veel spels gegeven heeft, het bevat tien Negorijen, die onder veertien *Pongoeloes* staan, en in 1755 onze heerschappij bij een nieuw verbond erkend hebben.

Tiegablas Cottas. § 54. Door hun land moeten de kooplieden van de *Tiegablas Cottas*, die een dag reizens van *Padang* beginnen, daar een groot binnenlandsch meer, *Dano* genaamd, gevonden wordt, en die zich zuidwaarts tot achter *Sillida* uitstrekken, en noodwendig naar *Padang* hun goud brengen (9).

Deze

---

(9) De voornaamste mijnen in *Tigablas Cottas* zijn die van *Songipago Songaubne*, en die van *Sipaijong* gele en drie dagen gaans oostwaarts van *Padang* in het gebergte van *Tiegablas Cottas*, alwaar men bij het opspeuren van goud het volgende in acht neemt, zoo als in het bijzonder bij een aldaar jongst geopende mijn geschied is.

Voor eerst wordt in eene roode klei-grond, met veele klippen en witte ertz-steenen bedekt, een vadem diep gegraven, wanneer men een witte klei- rond ontmoet ter dikte van twee vadems, deze doorgegraven zijnde, ontwaart men een zwarte zand-grond bij het graven; een vadem diep, en daar op onmiddelijk een geele harde steen-grond, van boven van den

berg

Deze *Tigablas Cottas*, welken in 1714 een verdrag van bondgenootschap met ons aangegaan hebben, het geen in 1727 vernieuwd is, bestaan uit dertien negorijen, (10) die met elkander wel verbonden zijn, doch ieder op zich zelf geregeerd worden door eigene regenten, die dikwijls onder elkander overhoop liggen, en hun geschil met de wapenen beslissen.

De goudmijnen, hier te vinden, leveren redelijk zuiver metaal, waar voor de maatschappij bij vreedzame tijden een goed deel haarer lijwaten te *Padang* verruild.

§ 55. Oostwaarts van de *Tigablas Cottas* ligt het eertijds zoo beroemde keizerrijk van *Manincabo*, welks Vorst zich zulke hoogdravende eernamen aanmatigde, dat men 'er van walgen moest, doch sedert het jaar 1680 is dit rijk, door oneenigheid onder de opvolgers van den toen gestorven Keizer *Alpha*, in driën verdeeld, te weten: *Sougitrap*. *Soeroeassa* en *Pagger Oejong*. *Sorgitrap* grenst aan de *Tigablas Cottas*, maar *Soeroeassa*, heeft de eigenlijk genaamde Manincabo.

berg na voorenstaande omschrijving en de diepte van vijf vadem, en deze steenachtige grond aangemerkt wordende als de hoofd-ader van eene te verwachtene rijke goud-mijn, spoort den arbeider bij ontdekking aan om met het werk voort te varen, en noch vijf vadem, of de gewoonlijke dikte van die geele steen-grond, door te graven; waar na men een blaauwen steenachtigen grond bespeurt, hebbende de dikte van een vadem: deze almede doorgegraven zijnde, zoo bevindt men de goud-ader, dus die na het hier boven aangeteekende gegraven wordt op de diepte van 11 vadem, en waar uit het zuivere goud van 21 à 22 caraat gehaald wordt; onder het graven wordt de aarde gedurig met water begoten.

In een goed jaar geven de *Tigablas Cottas* omtrent 3000 thail, zijnde 6 thail een mark, dus omtrent 500 mark goud, van het gehalte van 19 tot 22 caraat.

(10) Men rekent deze dertien negorijen op 7750 huisgezinnen, het geen op 5 persoonen ieder, 38,750 menschen uitmaakt.

naamde plaats *Manincabo* onder zijne verdeeling gekregen, en wil zich daarom noch wel als opperheerscher van alle de stranden, gelijk de Keizers van *Manincabo* bevorens gezegd worden geweest te zijn, aangemerkt hebben; zendende noch dikwils zijne gezanten met trotsche brieven naar *Padang*, daar zij dan, met een klein geschenk, te vrede gesteld worden, om den inlander, die in het huis van *Manincabo* eene hooge priesterlijke heiligheid erkend, (11) te vergenoegen.

Bongus. § 56. Twee mijlen ten zuiden van *Padang* komt men aan de baai *Bongus* welker bewoners zich met den landbouw en vischvangst generen, brengende hunne waren naar *Padang*, hunne regenten zijn eenige *Pongoeloes*, die bevorens van de padangsche hoofden afhingen, doch sedert het jaar 1705, onder de Maatschappij gesteld zijn.

Troesfang. § 57. *Troesfang*, de naast daar op volgende plaats, is eene streek van tien negorijen, die door een Koning met eenige *Pangoeloes* bestuurd worden. Dit land is in het jaar 1682 door opdragt aan de Maatschappij eigen geworden, en wij wierpen er toen ook een pagger op, welke echter, om het weinige nut, twaalf jaren daar na verlaten werdt. De traktaten met *Troesfang* zijn in 1755 vernieuwd zoo wel als met *Bajang* het welk vijftien dorpen heeft.

Lompo. § 58. *Lompo*, een landschapje in het gebergte, en meest door landbouwers bewoond word,

(11) De rivier van *Andragirij* heeft zijn oorsprong in het *Manincabosche* en loopt oostwaarts, langs deze rivier komen vele volkeren van de oostkant door het *Manincabosche* om op *Padang* te handelen.

wordt door vier eigen *Pongoeloes*, onder het nederlandsche oppergezag bestuurd, hoewel die van *Bajang* en *Sillida* beiden er eisch op gemaakt hebben.

Poelut-Poelut, rondom in het gebergte gelegen, heeft mede zijn eigen *Radja*, vier *Pongoeloes* en drie mindere regenten.

§ 59. *Sillida*, vier mijlen van *Bajang*, heeft een *Panglima* en acht *Pongoeloes*, en is sedert 1667 een eigendom van de Maatschappij; wordende toen de landstreek van de rivier van *Lompo* ten noorden, tot *Pijnan* om de zuid, benevens het eiland *Chinko*, aan haar afgestaan, welke afstand in anno 1681 en onlangs in 1755 vernieuwd is. De kleine sterkte, die er in 1674 gelegd werdt, is in het jaar 1703 weder verlaten. Twee mijlen benoorden *Sillida* ligt de beruchte *Tambang* of goudmijn, welker bearbeiding aan de Maatschappij zeer duur is te staan gekomen. Sillida.

De *Pijnan*, een baai tegen over het eiland *Chinko*, is in 1681 te zamen met dit eiland door den hoofd regent aan ons opgedragen, en wordt door vier regenten, welkers hoofd den eernaam van *Radja Karbouw* voerd, bestuurdt.

§ 60. *Poelochinco*, tegenover de *Pijnan*, en een vierde mijl van de wal gelegen, is een door de natuur versterkt eilandje; rondom klippig; het heeft aan de oostzijde een goede reede, en in het midden een rotzig bergje, waar boven eene beknopte sterkte, en beneden eene gepallisadeerde logie ligt. Poelochinco.

Hier is de gemeene koopplaats van het zuider gedeelte der westkust, wordende voornaamlijk bezogt door de handelaars van *Songi Pagoe*.

Sapoelo-boa Bandhars.

§ 61. Drie mijlen bezuiden de *Pijnan* beginnen de *Sapoeloe-boà bandhars*, of zoogenaamde tien handelplaatsen, die in 1680 bij de opdragt door de gezamentlijke regenten van de landen van *Sablatkattaoen* tot *Ajer-bangis* ons eigen zijn geworden; en genaamd *Batang Kapas*, *Tello*, *Taraka*, *Siranti*, *Priama-para*, *Kambang Sakitan*, *Palangit*, *Songie*, *Toemoe* en *Pongassan*

De regenten van deze tien handelplaatsen worden alleen door den kommandeur en raad te *Padang* verkoren uit zekere vier geslachten van

Songipagoe.

§ 62. *Songi-pagoe*, eén bergachtige landstreek, die zich achter of beoosten de tien handelplaatsen, en *Ajerhadja* uitstrekt, en zeer goudrijk is.

De inwoners drijven hunnen handel op *Poelo Chinco* of te *Ajerhadja*, en worden door een groot-vorst en vier mindere vorsten geregeerd. Om hunnen invloed op den handel, en ter oorzake men de regenten van de *Sapoe-boà bandhars*, als gezegt is, uit *Songi Pagoneesche geslachten* kiest, worden zij altijd met eenige beleefdheid aangezogt. Aan het gebergte van *Songi Pagoe* grenst dat van *Korinci*, welker bewoners mede hun werk maken van het goudgraven en daarmede hun gerief te *Ajerhadja* zoeken.

Ajerhadja.

§ 63. *Ajerhadja*, anderhalf uur van *Pongassan*, was eertijds een gedeelte van het rijk van *Indrapoura*, doch maakt sedert 1682 een afzonderlijk regentschap uit, het welk door een radja en acht *Pongoeloes* bestuurd wordt. Wij plaatsten 'er in Ao. 1685, eenige soldaten, sedert is er in 1711 een resident gelegd, die er tot heden toe zijn verblijf houdt;

drie

drie mijlen van *Ajarhadja* komt men aan de rivier van

Indrapoura, eertijds een der beroemste rijken van de west-kust, dat zich tot aan *Kattaoen* zuidwaarts uitstrekt en een menigte peper uitleverd: doch sedert den indrang der Engelschen hebben zich de zuidelijke plaatsen daar van afgescheurd, en hier door, en door gedurige oorlogen is de peper-planting verachterd, het land van inwoners ontbloot, en de overgeblevene in eenen armoedigen staat gebragt. De berg-volkeren worden hier *corentes* genaamd; zij worden geregeerd door eenen Sultan en twintig mantris, die zich in 1755 op het krachtigste aan ons verbonden hebben, hoewel zij reeds, eene eeuw geleden, met ons in het verbond getreden zijn, en in het jaar 1680 hun geheele land, dat noch onder de residentie van *Ajerhadja* staat, aan de maatschappij opdroegen. Indrapoura.

VI.

Bezittingen der Engelschen.

§ 64. *Majutta*, tien mijlen van *Indrapoura*, wordt door achtien mantris bestuurdt, die zich in het geheel niet meer aan den Sultan van *Indrapoura* bekreunen. Majutta.

De Engelschen hebben hier geene logie, doch de Inlanders brengen hunne waren bij hen te koop.

§ 65. Op *Mokko-Mokko*, twee en een halve mijl zuidelijker gelegen, wierpen zij in 1717 eene vastigheid op, en daar door trokken zij naar zich, de peper van de *Lima Kottas*, zijnde Mokko. Mokko.

vijf negorijen, die landwaarts in van *Majutta* gelegen zijn, en van alle daaromtrent liggende ftreken, alwaar zij ook een voordeeligen handel met lijwaten drijven.

Andere negorijen.

§ 66. *Ajer-dikit*, *Bantal*, *Traman*, *Ratta*, *Ipoe*, *Sablat*, *Kattaoen* en *Oerei*, zijn plaatfen, die eertijds mede tot het rijk van *Indrapoura*, en dus onder het gebied der Maatfchappij behoorden: doch de Engelfchen hebben de rijke peper-oogften weten tot zich te trekken, en zelfs fterktens te *Ipoe*, *Kattaoen* en *Laja* opgerigt.

Bancahoelo.

Hierop volgt *Bancahoelo*, hunne hoofdplaats, en zuidwaarts ligt in dit district de hooge berg

Sillebar.

van *Sillebar*. Ook hebben zij de posten van *Saloema* of *Sacati* dat vijf dagen reizens van *Bancahoeloe*, en even zoo verre van *Manna* en

Croë.

Croë ligt, welk laatfte de fcheiding is bij de *Lampongs*.

Engelfchen op Bancahoelo vroeg gezeten.

§ 67. De heer *Edward Coles*, laatst Gouverneur van *Bencole*, in drie memoriën aan zijne principalen den ftaat van *Bancahoelo* befchrijvende, zal ik denzelven in de meeste zaken volgen, en alleen hier aanmerken, dat de Engelfchen in het jaar 1685 reeds op *Bancahoelo* zijn gezeten geweest: vervolgens in 1719 door den Inlander verjaagd. (12) door de Franfchen in *Bancahoelo* in 1760 ingenomen, echter hebben zij zich federt dien tijd zoo verre weder herfteld, dat zij, behalven de zoo evengenoemde kostbare peper plaatfen, van *Tapanelij* fchoone kampher en van *Natter* of *Nattal* fraai goud krijgen, het geen een fchip van de Oost-Indifche

(12) Zie tegenwoordige ftaat 2de deel pag. 219.

sche Compagnie, het *Store schip* genaamd, dat *Batavia* gemeenlijk aandoet, en een à twee schepen van *Bengalen* en *Madras* komen af halen.

§ 68. Het fort is *Marlbourg* genaamd, en wordt door den heer COLES geheel onweerbaar beschreven, en de lasten van hetzelve zoo zwaar gesteld, dat zij de winsten ruim opwegen, als hebbende: Marlbourg.

In 1775 bedragen voor 1020 slaven Sp: Rean. 4,465.

Hospitaal. . . .	——	5,505.
Reparatien. . . .	——	28,816.
Onkosten van koopmanschappen. . . .	——	27,274.
Nattal en Tapanoelij. .	——	23,684.
	Lasten Sp: Rean.	89,744.

In 1775 winsten berekent op de peper Sp: Rean. 5,852.

op de Tollen. . .	——	3,736.
—— Nattal en Tapanoelij.	——	2,520.
		12,108.

Dus de lasten meer Sp: Rean 77,636.

§ 69. Het eiland *Rat*, in de baai gelegen, zoude eene goede ankerplaats zijn, indien men er een hoofd maakte, doch dat is tot heden verwaarloosd. Eiland Rat,

§ 70. Tot heden heeft men er geen justicieel kollegie opgerigt, waar over ook vele klagten zijn. Geen justicieel kollegie.

§ 71. Het geld, dat er gangbaar is, bestaat meest in kleine zilveren stukjes, op Cormandel gemunt, van een dubbeltje tot een ropij, spotgewijze *Rigo Rigo*, het geen koralen betekend Munt.

ge-

genaamd, doch de laatste zijn er zeldzaam. Zij betalen elkander met papieren geld, dat omtrent twaalf percento verliest.

Klagten over de Residenten.

§ 72. De heer COLES beklaagt zich zeer over de slechte behandeling der Residenten, voornamentlijk van *Croë*, die den Inlander de Engelschen doet schuwen, halende daar het volgende van aan: op *Croë* betaald de Engelsche Compagnie 10 Rds. voor een bhár peper, en heeft omtrent 5000 Rds. onkosten van de residentie.

Doch de Resident betaald den Inlander meest in goederen en berekent:

32 pond zout . .	1	Sps. Reaal.
Een kranjang tabak	15	———
Een javaas kleedje. .	2	———

En door die behandeling is de peper-leverantie van 320 tonnen van 2,000 pond, of 640,000, op 100 tonnen of 200,000 pond gekomen.

Daarentegen zegt hij, betalen de Nederlanders 15 spaansche realen voor de bhár peper aan den Koning van *Bantam*.

De planter krijgt acht spaansche realen de bhár; doch hij koop.

3-0 pond zout voor. .	1	Sps. Reaal.
Een kranjang tabak. .	5	———
Een kleedje. . . .	½	———

Inwoners.

§ 73. Het land in deze bezittingen is niet zeer vruchtbaar, en de kust klippig, de bergvolkeren, die het bewonen *Balij Boegies* of overberg volkeren genaamd, zijn sterk en onvernuftig, houdende zich meest op met peperplanten, terwijl de kust meest door Maleijers wordt bewoond.

§ 74. Wanneer zij een peper-tuin aanleggen, kappen zij een bosch om, planten er rijst en tusſchen dezelve ſteken zij ſtekken van den doorn-boom *Batang-dado*, daar de peper langs oploopt 15 à 16 voeten hoog. Peper-tuinen.

De afzetzels der peper-ranken bloeijen binnen de twee jaren, en dragen tot twintig jaar, men rekent die dragt zeer ongelijk.

1,000. Boomen geven ſomtijds 5,000 doch in ſlechte jaren maar 500 ponden.

In 1776 heeft het ganſche gebied 1070. tonnen gegeven of 21,40000 ponden.

§ 75. Sedert eenige jaren zijn er vele Chinezen, die er ook ſuiker-plantagien en arak-branderijen hebben. Chinezen.

§ 76. De ſuiker is ſlechter als de derde ſoort javaſche; men kan dezelve niet herkoken en witter maken, als dezelve een maand in de kanasſer is, wordt zij ſtroopig, het geen grootendeels moet toegeſchreven worden aan de roode klei, in welke die ſuiker geteeld wordt. De ſuiker.

§ 77. De arak is ſlaauw, en heeft dien aangename ſmaak van de Bataviaſche niet, en verliest bijna de helft bij de proeve. Arak.

§ 78. Met deze twee ſlechte waren drijven zij echter nog handel, doch men zegt dat hunne meeste winsten beſtaan in het verwisſelen van hun papieren geld, de heer Coles rekent het dus uit: Handel.

100 Spaansche realen is op Batavia 140 Rds. of 6,720 ſtuivers, of 248 ropijen à 27 ſtuivers. En deze terug brengende naar *Bancahoelo* doen tegen 2 ropijen de ſpaanſche reaal 124 ſpaanſche realen: dus kan men in twee maanden 24 percento winnen.

VII.

VII.

Eilanden.

Nias. § 79. Op eenigen afstand van *Sumatra* liggen verscheiden eilanden, onder welke *Nias* de grootste is. Hetzelve is vruchtbaar en volkrijk, en ligt 12 mijlen buiten de wal, bij *Sinkol*, waarop meer dan vijftig negorijen geteld worden, welker regenten gedurig overhoop liggende, het land zelden buiten oorlog laten, verkoopende hunne gevangenen, of liever geroofde landsgenooten als slaven aan de handelaars, die te dien einde dit eiland bevaren. In 1669 hebben wij reeds met de hoofden van 33 negorijen een verbond gesloten, hetwelk in 1693 niet alleen bekrachtigd, maar ook door de bijkoming van de overige negorijen vergroot is, en deze traktaten zijn in 1755 op het plegtigste vernieuwd.

De *Niassers* zijn zeer wit van vel, het geen met schubben bezet is, en zij hebben lange ooren; wanneer dezelven als slaven verkocht worden, worden de ooren gesneden, en men bedient zich van bijtende middelen om de ruwheid van hun vel te doen verliezen; waarom zij blank en glad worden, doch altijd eene vieze reuk houden.

Mantaon. § 80. Het eiland *Mantaon* op de hoogte van *Passaman*; en

Goedfortuin. § 81. Het eiland *Goedfortuin* op de hoogte van *Priaman* heeft niets merkwaardigst.

Nassau. § 82. Tegen over den hoek van *Indrapoura* liggen de *Nassausche* eilanden, twee in getal, welker inwoners *Bancahoeloe* met klappers en sago voorzien.

§ 83.

§ 83. *Engano* is zuidelijker gelegen en nog weinig bekend. In het jaar 1770 hebben de Engelschen van *Bencoelen* hetzelve doen opnemen door een barcq, chaloup en pantjalling, te zamen behoorlijk gemonteerd, en bemand met cirka 80 koppen, werpende het anker omtrent een halve mijl van het eiland tusschen den vasten wal van *Sumatra* en het eiland op een fijnen zandgrond, vermengt met graauwe aarde, aldaar zijnde aangekomen, vonden zij den Inlander onhandelbaar, en wierden tevens, bij de eerste voet aan land-zetting verjaagt door cirka 200 koppen, die een onverstaanbare taal spraken en gewapend waren met toembaks van hout, met een punt van doornen van visch: zij zijn middelmatig van postuur, hebbende lange hairen die zij rondom een weinig affnijden en in den midden laten groeijen, en in elkander draaijen; zij beroofden die genen, welken zij konden achterhalen van alles, scheurden de kleederen aan stukken, die zij onder elkanderen verdeelden, hebbende bij die gelegenheid de kapitein van de barcq zijn zijdgeweer verloren. Na drie dagen vertoefd te hebben, vonden zij zich genoodzaakt te vertrekken, zoo om dat 'er geen drinkwater was te bekomen, als om dat men het onmogelijk vondt met de inwoners iets uit te rigten, terwijl daar bij kwam het gevaar, dat men liep door de n. w. winden, die sterk waaide op het midden van het eiland daar zij geankerd lagen (13). Engano.

Den

(13) In de algemeene Nederlandsche Letteroeffening Eerste deel Mengelwerk pag. 267 en 363 vindt men eene beschrijving van *Sumatra* en *Engano*, daar gezegt wordt dat 'er aan de Zuid-Oost-kant een goede haven is. Men hoopt binnen kort dit meer m er zekerheid te kunnen zeggen.

Den derde dag vertrekkende, vonden zij zes man op een der reeven, bezig zijnde met visschen, en die zij mede namen, waar van twee des nachts wegliepen, en de overige vier bestaande in twee mannen en twee vrouwen, stierven, kort na hunne komst te *Bancahoelo*, dewijl zij zich niet konden gewennen aan rijst, en ander voedsel, dan een zeker kroost op de klippen groeijenden, en het welk tot hun dagelijksch onderhoud, nevens den aldaar gevangen wordende visch dient.

De dragt van de vrouwen bestaat in een soort van zeegewas, het welk om hare schamelheid geslagen is, de mannen gaan geheel naakt.

De vruchtgevende boomen, als: klappers, piesang, &c., zijn er niet ontdekt, en al wat het land voor het oog te voorschijn bragt, bestond in boschschagies van wilde boomen.

Krakatouw en Slebezee. § 84. Als men langs den vlakken hoek, *Straat-Sunda* inkomt, vindt men, onder de wal van *Lampong*, nog twee hooge eilanden *Krakatouw* en *Slebezee*, waar onder de schepen op 50 à 60 vademen wel eens ten anker komen, zijnde echter alleen zandbergen, onvruchtbaar en onbewoond.

VIII.

De Lampongs.

§ 85. Oostwaarts van de bezittingen der Engelschen komen de *Lampongs*, in eigendom toebehoorende aan de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie; doch den 1sten september 1777 in leen gegeven aan den tegenwoordigen Koning van *Bantan*, *Siri Sultan Abeel Mafacheer Mahomet Alie Oesien.* § 86.

§ 86. Het land is voornaamlijk bewoond langs de volgende rivieren, die zich zelven in deze orde van het westen naar het oosten volgen: Rivieren.

Lampong Samanca.
dito. Calanda.
—— *Sillebot.*
—— *Poeti.*
—— *Paegong*, en
—— *Toelang Bauang.*

§ 87. Het westelijkste, *Lampong Samanca* genaamd, is van de engelsche bezittingen afgescheiden, door de rivier *Moeara Seleman*; de nederlandsche Compagnie heeft er in 1762 een fortje gelegd aan de rivier *Borne*, het geen den naam draagt van de jonge *Petrus Albertus*. Lampong Samanca.

§ 88. Aan de rivier van *Lampong Toelang Bauang* heeft de Compagnie mede een fort, het geen in 1737 is gebouwd, de naam van *Valken-oog* draagt, en 36 uren opwaarts de rivier gelegen is, in de negorij *Mangala*, daar de regent van wegen *Bantam* zijn verblijf houdt; voornamentlijk aangelegd om de grensscheiding tusschen *Bantam* en *Palembang*, die door de rivier *Masoesi* gemaakt wordt, te bepalen. Lampong Toelang Bauang.

§ 89. Alle deze landen zijn laag en moerassig aan het zeestrand, de meeste negorijen liggen op bergen, om dat het water in januari en februari somtijds wel twintig voeten in een etmaal rijst, en het geheele land overstroomd, Gesteldheid van het land.

voornamentlijk langs de zware rivieren van *Toe-lang-Bauang* (14) *Wajompo* en *Comorijn*.

Het binnenland is met zwaar gebergte en bosschen bedekt, die met eliphanten, renocers en ander wild gedierte vervuldt zijn.

Gebouwen. § 90. Ieder negorij of dorp heeft een eerepoort, daar niemand dan de oudsten door mogen gaan (*Lawang Cœre* genaamd) nevens een balle, of vergaderzaal, die, zoo als de meeste huizen, op palen van ijzerhout, acht voeten hoog gebouwd is; voor ieder negorij ligt een vlot van zware balken, daar ieder zich gaat wasschen.

Vaartuigen. § 91. Hunne vaartuigen zijn gebouwd van zware uitgeholde boomen uit één stuk, en worden *Canoos* genaamd, men heeft er gezien die tot dertien duizend ponden konden laden.

Handel. § 92. De grootste handel bestaat in zout, bij de koijang van 4,000 ponden, lijwaten en neurenburger waren.

Doch de goederen, die hier vallen zijn kostbaarder, een weinig goud, starsteenen of *Maasourong*, zijnde een soort van tinsteen, die geslepen wordt, bind-ottings, handr[illegible], capas of boomwol en worden door partikulieren vervoerd.

Peper. § 93. Al de peper wordt aan den Koning van *Bantam* geleverd, die voor de bhar van 375 ponden op *Mangala* betaald zeven spaansche matten, doch aan degenen die dezelve op *Bantam* brengen, negen spaansche-realen, wor-

(14) *Valentijn* spreekt van een stad *Dampin* in de bogt van Lampong gelegen, doch het is een kleine negorij die niet als in droogen tijd bewoond wordt.

wordende de peper op *Bantam* alle weder aan de Compagnie geleverd, en van daar naar *Batavia* vervoerd, ter verzending naar *Nederland* en *China*.

IX.

Het rijk van Palembang.

§ 94. Het rijk van *Palembang* grenst ten noorden en ten westen aan de rijken van *Andragiri* en *Manincabo*, en ten zuiden aan het *Lampo[n]sche*, men kan van deszelfs westelijke grenzen in één dag op *Bancahoelo* komen. Grenzen.

Het wordt door een menigte rivieren besproeit, waarvan de voornaamste zijn de *Moussij* die voorbij Compagnies logie stroomt, de *Ogang*, de *Bangoeassung*, en de *Comorijn*.

Tot dit rijk behooren ook de eilanden *Banca* en *Bliton*.

Deze eilanden hebben bevorens hare eigen Koning gehad, die in 1668 op zijn verzoek onder Compagnies bescherming is aangenomen, eenige jaren daarna zijn dezelve aan het *Palembangsche* rijk gekomen, door het huwelijk van den Sultan met de weduwe van den Koning dier eilanden.

Banca door de straat van die naam, van *Sumatra* afgescheiden, schijnt wel een berg van Tin-zand, en daar door de ware rijkdom der Palembangers te zijn, die er ruim 25,000 Chinezen, jaar in jaar uit, aan het graven hebben; de voorname Tin-mijnen zijn in de baaijen van:

Tanjong Oelar.
Antang.

Clabat.
Blinjo, en
Tamblang, en

125 ponden zand-ertz geeft gemeenlijk 70 ponden tin in schuitjes.

Men wil dat er op *Songi Poeti* een diamantmijn is, en verscheiden goud- en zilver-mijnen, die verboden zijn aanteroeren.

Bliton ligt beoosten *Banka*, is slecht bebewoon en strekt meest tot een verblijf van misnoegde Vorsten, die zich op zeeroof toeleggen; echter is er ook een tin-berg gelijk te *Banka*, doch daar niets noemenswaardigs gegraven wordt, door gebrek aan inwoners.

Het rijk van Palembang. § 95. Het benedenste gedeelte van het rijk van *Palembang* bestaat uit lage landen, meest met moerassen en zware bosschen, en, buiten eenige weinige districten, ten eenemaal onbekwaam ter voortzetting van eenige cultuur, en men gelooft ook in het algemeen, dat het in vorige eeuwen de zee-strand geweest en alles aangespoeld land is; want niet alleen de tegenwoordige zee-strand noch dagelijks meer en meer aanwint, maar zelfs hier boven, wanneer men diep graaft, vindt men dikwils schelpen en andere zeegewassen en ook stukken van vaartuigen en praauwen.

Bovenlanden. § 96. De gesteldheid der bovenlanden die vol bergen en zware bosschen zijn, is ten eenemaal onbekend, wijl de ongemeene wantrouwende aart der Palembangers (die al jalours zijn, als men een kwart-mijl boven de logie komt) niet toelaat daarvan eenige elucidatie te bekomen, en zoo ze er al eenige verhalen van doen, zoo zijn die met zoo veel fabelen en tegen-

genstrijdigheden opgevuld, dat men er zelfs geen gissing bijna van kan maken; doch uit de producten, die van daar afgevoerd worden, meest bestaande uit de peper, vruchten, groentens, zware hout-werken, handrottings, drakenbloed, benzuin, kampher en wax, moet men opmaken, dat deze (uitgenomen de provincie *Blida*, daar bijna lover noch gras groeit, en derhalven tot een balling plaats verstrekt) noch al vruchtbaar zijn, en het te bejammeren is, dat dezelve onder geen betere en beschaafder regeringsvorm staan, ten einde de voordeelen, die de natuur aanbied, te kunnen genieten.

§ 97. Deze bovenlanden zijn in verschei- dene provincien verdeeld, welke, na evenredigheid van hare groote of aanzien, door de Palembangsche Prinssen en andere hof-grooten, als Gouverneurs of onder een anderen titel gegeregeert worden; doch deze gaan er zelve zeer zelden of nooit naar toe, en laten de hun toevertrouwde landen weder door mindere hoofden regeren, welke gehouden zijn aan hun rekenschap te doen, terwijl die Gouverneurs te vreden zijn, als zij er hun onderhoud en de vereischte diensten maar van hebben, en zich doorgaans weinig verder er laten aangelegen leggen, hoedanig zoo een door haar aangesteld hoofd, met den onderdaan handeld, en of hij zijn plicht volbrengt, hetwelk mede een voornaam gedeelte uitmaakt aan het verval der bovenlanden en voornamentlijk der peper-cultuur, terwijl er zich in gemelde bovenlanden noch een menigte Pangerangs bevinden, afkomelingen van de oude bezitters van die landen, welke een klein district ter bestiering, on-

Verdeeling.

onder hooger gezag van de een of andere hofsgroote, toevertrouwt worden; doch welke onder zeer veel verdrukking en armoede leven, en als ze aan het hof moeten verschijnen, met zóo weinig distinctie behandeld worden, dat ze bij de minste hofsgrooten niet mogen zitten, ja zelfs niet eens een piek en zonnescherm mogen gebruiken, hetwelk anders aan de minste Ingebij toegestaan wordt.

Ingezetenen. § 98. De ingezetenen van het Palembangsche rijk zijn denkelijk afkomstig van de Malacsche kust en het vaste land, en hetzelve moet al vroeg zeer volkrijk geweest zijn, indien men mag geloven hetgeen bij Valentijn (15) aangeteekend is, dat de Maleijers van de rivier *Malajo* hare naam zoude ontlenen, en aan de boorden van die rivier bij de berg *Mahameru* zoude gewoond hebben, en van daar in 1260 of iets vroeger na de overwal, tans de Maleische of Malacsche kust, overgestoken zijn.

Vorsten afkomst. § 99. De tegenwoordige bezitters van hetzelve, onder die naam, zijn van het eiland *Java* afkomstig, doch hoedanig zij zich hier gevestigt hebben en gekomen zijn, is men het niet eens. Zommige verhalen dat eenen *Bro Wijojo*, Sultan van *Majapait*, door het zwaard des oorlogs het Palembangsche rijk overwonnen en vervolgens een van zijne zoonen, *Aria Damar* geheten, tot Koning er over zoude aangesteld hebben, waarvan de tegenwoordige Palembangsche Vorsten zoude afkomstig zijn, en welker afkomst de tegenwoordige Koning ook schijnt aan te nemen.

Dit

(15) 5de deel 1ste stuk onder *Malakka*.

Dit is zeker dat *Palembang* in 1596 nog onder *Bantam* forteerde, en dat de tegenwoordige Koninklijke familie door de Compagnie op den troon is gesteld, uit welke reden de Palembangers bij een exclusief contract in 1777 gerenoveerd, zich verbonden hebben geene andere natien in het rijk te accepteren, alle hare producten aan de Compagnie te leveren en jaarlijks een gezantschap naar *Batavia* te zenden.

§ 100. De tegenwoordige Sulthan is *Rato Achmat Baharoedien*, zijnde een zoon van den in 1628 gestorven Keizer; dezelve heeft een oom *Pangerang de Pattij*, een broeder *Pangerang Soerje*, en een zoon *Pangerang Rata*, van tien jaren oud. Tegenwoordige Vorst.

§ 101. Door de staatkunde die de Palembangers van den beginne af gebruikt hebben, en nog gebruiken, van haar land open te zetten voor alle natien die 'er zich met ter woon willen nederzetten, zoo is het rijk of voornamentlijk de beneden landen, ook bewoond door onderscheidene soorten van volkeren; men vindt er uit *China*, *Cochim China*, *Combodia*, *Siam*, *Patanie* en andere van de *Maleische Kust*, *Javanen*, *Mandhareezen* en andere oostersche volkeren. Zoo mede die op andere plaatsen van de binnen- en noord-kust van dit eiland *Sumatra* te huis behooren. Doch de bovenlanden zijn meest door de eigen nationalen bewoond, en *Banca*, buiten de oude ingezetenen, meest door Chinezen. Staatkunde.

§ 102. Doch onder de hier wonende vreemdelingen vindt men geen meerder, als de Arabische geestelijken, (die pesten voor dit land, welks aardsch paradijs het is) die bedriegers Geestelijken.

hebben zich een groot ontzag en eerbied onder de Palembangers weten te verwekken, en noodzakelijk te maken; alles wat zij begeren wordt haar toegestaan, in zoo verre zelfs, dat zij rijk, en de onderdanen arm worden. Duizenden en onnagaanbare vonden, hebben zij om hare schelmstukken uit te voeren, en zoo zij denken, dat zij eenigen tegenstand of moeijelijkheden van de Palembangers te verwachten hebben, dan maken zij hun de een of andere leugen of gewaand gerucht van oorlog wijs, waar door zij dadelijk bevreest worden, en der papen hulp zoeken, die zich wonderlijk hiervan weten te bedienen; geen nieuweling komt er ook uit Arabien, of hij is, door de hier woonachtige, reeds onderwezen, welke nieuwe wetten en uitleggingen van den Alkoran hij moet bedeelen; en schoon hare bedriegerijen dagelijks meer en meer beginnen te blijken, zoo hebben de Palembangers echter geen moed genoeg om haar tegen te gaan, wijl zij voor hunne vervloekingen ten uitersten bevreest zijn.

De stad Palembang. § 103. De zoogenaamde stad *Palembang* ligt op z. b. van 2 gr. en 40 min. in een lage en moerassige vlakte, 18 mijlen van de zee, en zoo verre van het gebergte, dat men er zelfs geen schijn van zien kan. Zij is langs de beide oevers van de rivier *Moussy* gebouwd, en zal twee mijlen in de lengte beslaan, terwijl de menigvuldige kreeken en spruiten, die hier omtrent in deze stroom uitkomen, ook alle bewoond worden, waardoor er vele inwoners zijn. Deze verblijfplaats des Konings heeft geen de minste aanzien, want door dien niemand buiten de Koning een steenen gebouw mag heb-

hebben, zoo zijn alle wooningen van planken of bamboezen, op palen gebouwd, en, uitgenomen eenige weinige, die pannen daken hebben, met adap gedekt; ook vindt men in meenigte langs de rivier aan de oevers, naast elkanderen liggen, een soort van wooningen, rankettèn genaamt, welke van gevlochten bamboezen, op zware vlotten van dat riet opgeslagen, en aan palen vast gebonden zijn, welke wooningen meest uit winkels bestaan, en zoo de bewooner zijn legplaats niet langer aanstaat, zoo drijft hij maar met zijn vlot de rivier op of af, om een betere en voordeliger te zoeken. Ook heeft deze hoofdplaats niets bekoorlijks of aangenaams bij en om zich, bijna rondom ligt dezelve besloten in de bosschen, men vindt er gene wegen of wandelplaatsen, en men kan geen mensch gaan spreken of ergens naar toe gaan, zonder er vaartuigen toe te gebruiken om derwaarts te komen; zoo dat men alle dagen eenige honderden vaartuigen, gedurig de rivier ziet op- en afvaren, ten diensten van zoodanige verrigtingen, als mede om levensmiddelen en andere waren te verkoopen, terwijl men buiten een eenige marktplaats, die zeer onveilig is, en met hoog water onderloopt, geen andere publieke plaats vindt om er zijne goederen ter verkoop te brengen.

§ 104. Twee aanzienelijke gebouwen vindt men maar op geheel *Palembang*, te weten des Konings tempel en paleis; het eerstgemelde staat achter den dalm op een groot plein, en zoude door een europeesch gemaakt zijn, gelijk de bouworder daarvan het ook schijnt te bevestigen; hetzelve is een sierlijk langwerpig ge- Tempel.

gebouw, met twee uitstekende vleugels, de muren zijn met groote glasramen en gladde halve pilasters versiert, en het dak bestaat uit een vlakke vierkante koepel, welke met sierappen gedekt is.

Paleis. § 105. Des Konings paleis is rondom binnen eene zware muur gesloten, zoo dat men van de daarin staande gebouwen, terwijl geen Europeaan er in komen mag, de minste kundigheid kan krijgen, doch zoo veel men van buiten oordeelen kan, schijnen dezelve groot en hoog te zijn, en alle met sierappen gedekt; het eenigste dat men er van buiten van zien kan, is een zware en breede poort, welke deftig gebouwd is. Aan de benedenkant des dalms staat een hooge en dikke vierkante batterij met een dak op hetzelve, waaronder een menigte stukken kanon liggen, welke alleen op bijzondere plegtigheden gelost worden; aan de benedenkant van deze batterij ligt, langs de rivier, mede een diergelijke sterkte, welke 8 a 9 voeten hoog zal zijn, mede met een dak voorzien, en in de muur met zware valdeuren voor de schietgaten, welke nooit open gedaan worden, ten zij het geschut van deze batterij moet gebruikt worden. Tusschen deze twee batterijen loopt een plein, daar een menigte geschut onder een afdak ligt, en aan het einde van dit plein vindt men de audientie-plaats des Konings, als hij in het openbaar gehoor geeft; dit is een open vierkant vertrek met een adappe dak, en aan de wanden versiert met eenige geweren, doch het wordt ook voor een werk- en bergplaats van sommige goederen gebruikt, terwijl het voor het overige weinig aanzien heeft,

heeft, en zoo morsfig is, dat het eerder een beestenftal gelijkt, dan een plaats, gefchikt voor zoodanige plegtigheden.

§ 106. Hier zoude men noch kunnen bijvoegen de koninglijke begraafplaatfen op *Palembang Lama*, (voorheen de verblijfsplaats der oude Vorften) omtrent een mijl van hier naar beneden gelegen; dezelve liggen op eene verhevene grond, en geen Europeaan is het geoorloofd te naderen tot de graven zelve, over ieder van welke een bijzonder tamelijk hoog gebouw geftigt is, alle van elkanderen in fmaak onderfcheiden, en waar van de pacht afhangt na de hoogheid van de overledene, of de achting die men voor dezelve gehad heeft; hier worden ook maar alleenlijk begraven de Koningen, derzelver echte gemalinnen en kinderen, terwijl de overige koninklijke familie hare bijzondere begraafplaats heeft. Begraafplaatfen.

§ 107. De rivier *Mousfij*, welke voor 'sCompagnies logie, ¼ mijl breed zal zijn, zeer diep en bevaarbaar voor zware barken en ligte fchepen, die niet dieper als 14 voet gaan, zware fchepen is het zeer moeijelijk om boven te komen, wegens het aannemen der droogtens, zoo is het op dezelve, in de oost-mousfon, zeer levendig, door de menigte van handelvaartuigen, welke alle van Java en Madura alhier met rijst, zout, allerhande soorten van javafche lijwaten en andere producten komen: in vroegere jaren was deze plaats veel bloeijender, den handel neemt thans van dag tot dag af, het welk veroorzaakt wordt door de meer en meer toenemende armoede der inwoonders; want, daar men in vorige tijden hier vele gegoede Rivier Mousfij.

goede particuliere menschen had, zende men, de meeste Arabische geestelijke uitgesloten, dezelve thans wel met lantaarns mogen zoeken.

Sterktens. § 108. Buiten de fortificatie-werken bij 's Konings paleis, en een geringe benting aan de *Sonsang* of aan de mond van de *Moussy*, vindt men, zoo als gezegt wordt, noch maar eene sterkte in het rijk, welke in het gebergte zoude liggen, waarin naar men verhaald; des Konings voornaamste schatten zoude geborgen zijn; doch zoo andere willen, zoude het een magazijn voor kruit en eenige ammunitie van oorlog zijn, welk laatste ook het meeste geloof verdient, wijl de wantrouwende aard der *palembangsche* Vorsten niet toe laat, zich zoo verre van hare schatten, daar zij goede bergplaatsen genoeg voor in den dalem hebben, te verwijderen; ook spreekt den opneem daar van, na den dood van den overleden *Sousoehoenang*, zulks tegen, en voor het naast geloof ik, dat het verhaal van deze sterkte slechts een uitvinding is.

Regerings-vorm. § 109. De regerings-vorm heeft uiterlijk de gedaante van een gereguleerd bestuur, men vindt 'er een eerste Minister, mitsgaders hooge en lage ambtenaren, welke het bewind hebben over de policie, de burgerlijke regering, de aankomende vreemde handelaars, de belangens van het rijk en de huishouding van hetzelve. Ook heeft men er een wereldlijke en geestelijke regtbank en eenige zoogenaamde rijks-wetten, waarna men zich moet reguleren, en andere ordonnantien: zoo ter bewaring der algemeene rust, als waarna het regt gehandhaaft moet worden; doch weinige van deze

in-

instructien zijn, ten zij dezelve op de Godsdienst betrekking hebben, en in den Alcoran aangeteekend staan, beschreven; maar de meeste berusten op mondelijke orders, mitsgaders overleveringen en gewoontens der vorige tijden, waar door dezelve langzamerhand of vergeten, of verbastert worden: en de slechte opvolging van dezelve maakt, dat er geen schaduw van goede order overblijft, en men geen ongeschikter bestuur beschouwen kan.

§ 110. De wijl geene der ambtenaren eenige bezolding van den Koning trekken, en het hun een eer moet zijn in dienst van hunnen Vorst te wezen, (die er zich ook doorgaans weinig na informeerd hoe zij hun departement waarnemen) zoo moeten zij hun bestaan door andere wegen zoeken, en derhalven behartigen zij hun bestuur, voor zoo veel eigen belang zulks mede brengt; en nademaal dit algemeen is, zoo durft den een over den ander bij den Koning niet klagen, ten zij het er een mogte zijn, die bij den Vorst in een meer als gemeene gunst staat, en verzekert is, dat zijne klagten, het zij regt- of onregtvaardig, na zijn genoegen zullen aangehoort en beslist worden; welke gunst zij zeer wel door aanzienlijke presenten of het vermeerderen van 's Konings kas weten te verkrijgen, want die het meeste daar in brengt, die kan zich ook het meeste van zijn Hoogheids genade verzekeren: en zulk een Minister vindt derhalven weinig of geen tegenspraak in zijn goedvinden, wijl hij anders zijn beklag er over zoude in brengen, dat een ander in tegendeel over hem niet doen durft. Schraapzucht der ambtenaren.

§ 111. Zoo gaat het ook in de regtbanken, Regtbanken.
schreeu-

schreeuwende is de onregtvaardigheid die er in gebruikt wordt, al zijn de bewijzen noch zoo klaar, zoo weten zij dezelve te verdraaijen, al was het zelfs dat dezelve op de Alcoran gegrond en het geschil na dat wetboek moest gevonnist worden: die de sterkste arm heeft, de vermogenste vrienden bezit, en de aanzienlijkste presenten geeft; drijft boven: en wijl er geen appèl op is, zoo moet men zich wel in het vonnis getroosten, wijl niemand als een gunsteling er over bij den Koning durft klagen; want, zoo het al eens een ander onderneemt, zoo wordt hij door den Vorst maar weder tot den regter overgewezen.

Vreemdelingen wel behandelt.

§ 112. De aankomende vreemde handelaars zijn de eenigste partikulieren, welke noch al regt wedervaart, men vindt Sabandhaars over de Chinezen, Javanen en Maleijers, het welk geschikt is, niet naar de natie waarvan het vaartuig is, maar naar het hoofd over hetzelve, zoo dat een Java's vaartuig, als er een Chinesche schipper op is, zich bij den Sabandhaar over de Chinezen moet aan geven, en zoo gaat het ook met de anderen.

Die Sabandhaars moeten, zoo verre de Koning aanbelangt, deze handelaars voor alle molesten zijner onderdanen beschermen; hare handel en zaken bevorderen, en zorgen dat hare uitstaande gelden inkomen, mitsgaders van die marchandeurs de thollen ontvangen, doch nadien die menschen onder het bewind en de judicature van 's Compagnies opperhoofd behooren, zoo durft men dezelve niet knevelen noch onregt doen; want bij klagten daar over aan den Koning, zoude het voor zulk een Saban-

handhaar niet wel afloopen, gelijk er om die reden over drie jaren noch een afgezet, en door den Sultan bijna tot den bedelzak is gebragt geworden.

§ 113. De handel-drijvende Arabische geestelijken, die vrij van alle inposten zijn, hebben met deze licentmeesters niet van nooden, maar staan, voor zoo verre zij onder 's Konings gebied behooren, onder twee daartoe aangestelde opper-priesters, voor wien zij ook te regt moeten komen en hunne zaken afgedaan worden; doch zoo zij het hier niet eens kunnen worden, moeten zij hunne bezwaren inbrengen, bij den *Pangerang Ponhoelce* of geestelijke *Rijks-Opperregter*, die dezelve dan na de Mahometaansche wetten beslist, schoon er ook dikwijls door de hoogmoedige papen weinig om gegeven wordt. Handeldrijvende geestelijken.

§ 114. Deze geestelijke *Opperregter* is ook gehouden alle duister- en zwaarigheden in de Mahometaansche wetten op te helderen en uit te leggen, alle dubbelzinnigheden in dezelve, en iemands bezwaarnissen daaromtrent te onderzoeken en op te lossen; en zoo hij omtrent huwelijken of zaken van een andere natuur, daar de wetten van den Alcoran bij te pas komen, geraadpleegt wordt, zijn advis te geven. Geestelijke Opperregter.

§ 115. Men vindt ook in dit rijk een ambtenaar, wiens gelijkheid van dienst ik niet geloof dat in de gansche wereld, ten minsten zeer schaars, zal te vinden zijn; te weten, een hoofd der zoogenaamde gepermitteerde gaauwdieven, Sumbauwaresen genaamt; en dit hoofd staat in dit opzigt ook weder onder de rijks-fiskaal, welke er mede zijn portie van heeft. Hoofd der gaauwdieven.

De-

Deze Sumbauwaresen zijn, behalve eenige weinige nooddruftige vrije lieden, meest slaven, van de arme en behoeftige Pangerangs en Hofsgrooten, die haar aandeel in het geroofde hebben, en er een groot middel van haar bestaan uit vinden. Zij zijn onvoorbeeldelijk brutaal en ondernemend, laten zich tot alle schelmstukken, zelfs tot het ombrengen van iemand, omkoopen, voeren hare dieverijen zoo wel bij dag als nacht uit, en ontzien zelfs de goederen van de grootste in het rijk niet, het geroofde moeten zij bij dit hoofd brengen, die er de verdeeling van maakt en zijn aandeel van heeft: men heeft verlof, zoo zij op de daad betrapt worden, haar ten eersten van het leven te berooven, doch zoo zij bij den Koning of den regter gebragt en overtuigt worden, moet dat hoofd zorgen, dat het gestolene weder te regt komt, en den daader wordt de vingers en toonen, of ook somtijds de handen en voeten afgekapt, doch zelden is het dat zij zwaarder gestraft worden.

Moord wordt zelden gestraft. § 116. Moord en doodslag van de eene vrije Mahomedaan omtrent den anderen, (want zijn slaven mag men vrij om het leven brengen) wordt bij bevinding, als het met opzet geschied is, en men geen vermogende arm heeft, met de dood gestraft; doch hier van zijn uitgezondert de Prinsen en voornaamste Hofsgrooten, welke zulks strafloos omtrent hare onderhoorigen en den gemeenen man mogen verrigten, doch, zoo een Mahomedaan een Chinees van het leven heeft berooft, en het aangeklaagt wordt, zoo kan hij zulks doorgaans met een ligte boete afmaken, om dat de daad aan een heiden geschied is.

§ 117.

§ 117. Overspel moet men ook met de dood boeten; gelijk ook bloed-schande, waar van de schuldige levendig, half of met het onderlijf, in de aarde begraven en vervolgens dood gesteenigd worden. Overspel.

§ 118. Dieverij en huisbraak, als het voor den regter gebragt wordt, wordt zelden met de dood, maar met wederom geven van het goed, en een boete gestraft; of zoo als onder de beschrijving der Sumbauwaresen gezegt is. Dieverij.

§ 119. Die valsche munt slaat, of de pitjes na maakt, worden de handen afgekapt, terwijl misdaden van een minderen graad, ook met straffen van een mindere strengheid geboet worden. Valsche munt.

§ 120. Doch die tegen den Koning misdoet, en door den Vorst, het zij ter dood of tot ballingschap, verwezen wordt, deszelfs vrouw en kinderen als zij in het leven blijven, worden slaven voor den Koning, al zijn vermogen vervalt aan denzelven, en al laat hij schulden na, en middelen genoeg heeft dat dezelve betaalt kunnen worden, zoo kan den krediteur er geen penning van krijgen; dit laatste heeft men ook meestentijds te verwachten, bij aldien een onderhoorige van de Prinsen of Hofsgrooten, tegen zijn heer misdaan heeft, en door hem uit zijn dienst gezet of van het leven beroofd wordt. Misdaad tegen de Koning.

§ 121. Men heeft in dit rijk een wonderlijke vermenging van onderdanen, welke alle wel van het hooger gebied des Konings afhangen, doch echter veroorzaken, dat ieder zijn aanhang heeft, en in tijd van expeditien of opstand weet, hoe veel hij kan leveren, of wie hem behulpzaam zijn moet. Ieder Pangerang, Vele soorten van natien.

Hofsgrooten, of die maar van eenig aanzien of vermogen is; heeft de zijne; want buiten de onderhoorige in haar Gouvernement of directie; wordt ieder, die van haar geld leent, of derzelver protectie verzoekt, haar onderdaan; en; zoodanig een, moet dan ook nacht en dag, tot alle werk, voor zulk een gusti of heer ten dienste staan; en kan niet dan met zeer veel moeite weder van hem ontslagen worden; doch deze verkeerde toelating veroorzaakt, dat vele boosdoenders haar gebruik er van maken, en zulk een beschermheer eene gansche bende schelmen onder zich heeft.

Munt-pitjes. § 122. Eén muntspecie, wordt maar alleenlijk in dit rijk geslagen, het welk de pitjes; en dunne ronde met lood vermengde tinnen plaatjes zijn; waarop eenige karakters, en een vierkant gaatje in hetzelve; en welke karakters verandert worden, zoo dikwijls als er een nieuwe Koning op den troon klimt; niemand mag dezelve slaan, dan die een uitsluitend previlegie daartoe van den Vorst heeft. Vijf honderd daarvan worden er aan een bos geregen, en die gaan voor vier St. Hollandsch; en zestien zulke bossen krijgt men voor een spaansche-mat; doch buiten deze pitjes rouleren hier geen andere geldspecien; als gekartelde dukatons; ronde en vierkante spaansche realen, en de kopdaalders; doch deze laatste, zoo wel als de nieuwe spaansche kopdaalder, doet maar vijftien bos pitjes; en bij leverantie van produkten alhier aan de Compagnie, willen zij geen ander geld dan de oude ronde spaansche realen voor 's Konings kas accepteren.

Gewigt. § 123. In het gewigt reguleren zij zich in den

den handel onder elkanderen, het meest na de Chinesche datjing. Een koijang rijst of zout is 4,800 katjes of 48 pikels, en een pikel 100 katjes of 125 pond. De groote rijst- en zoutmaat, sjap genaamd, houd in 60 katjes, en de kleine maat of gantang, 6 katjes, gaande dus van de eerste 80 en van de laatste 800 op een koijang, doch met deze maten geschied veel bedrog; want, schoon dezelve volgens 's Konings order geijkt moesten zijn, en bij de Sabandhaars gehaald worden, zoo vindt men doorgaans als men niet op zijn hoede is, tweederlei soort van maten bij de Hofsgrooten en kooplieden, met welke ééne zij in, en met de andere wederom uitmeten.

§ 124. Omtrent de peper hebben zij een andere maat, waarvan 1,000 koppen gezuiverde peper gerekend worden 12½ pikel uit te maken, en bij het verkoopen van stuk-goederen wordt de bij ons gewoone el gebruikt, dan wel bij de asta verkocht. Maat.

Ten opzigte van het goud, houd een katje 10 thail, of de zwaarte van 22½ spaansche mat. Een thail weegt 2¼ spaansche mat, en zoo daald men af tot een schelling, en vervolgens tot een soort van roode boontjes, waarvan twaalf de zwaarte van een schelling uitmaken; doch omtrent het zilver weet men hier van geen ander gewigt, als hetzelve tegen spaansche realen op te wegen.

§ 125. De Koning, wiens rijk erffelijk is op zijn oudste wettige zoon, of bij gebrek van zoodanige spruiten, op de naaste mannelijke bloedverwand, is volstrekt onbepaald in zijn heerschappij; zijn wil is de hoogste wet, en Konings magt.

zoo hij iemand ter dood of tot eene andere straf verwijst, vermag men zelfs voor de zoodanige geen pardon of vermindering van straf afsmeken. Behalven de, volgens de Mahometaansche wet toegestaane echte vrouwen, heeft hij een menigte bijwijven, en wordt, volgens de oostersche wijze, in zijn paleis, alleen van vrouwen gediend en opgepast, doch als hij in het publiek verschijnt, behooren dezelve niet onder zijn gevolg, ten zij hij zijne vrouwen mogte mede nemen, om dezelve wat te vermaken, en zoo hij met dezelve uit varen gaat, en eene van de roeijers of iemand der voorbij varende, na deze zijne gemalinnen, en bijwijven, die achter een behangzel zitten, omkijkt, die wordt dadelijk daar voor gekrist. Geene manspersonen als alleen des Konings naaste bloedverwanten, en die hij deze gunst wil bewijzen, mogen in het binnenste van het paleis komen, en alle diensten in hetzelve worden door vrouwen verrigt, uitgenomen het waterdragen, waartoe de provincie *Blida* alle maanden een bepaald getal manspersonen moet leveren, welke volkeren buitengemeen onnozel en eenvoudig zijn, men heeft zelfs geen één voorbeeld, dat eene van dezelve zich ooit in den dalm, onder den drom van zoo veel honderden vrouwlieden, tot iets onbehoorlijks heeft laten verleiden; ja, het vertrouwen des Konings, omtrent deze waterdragers gaat zelfs zoo verre, dat hij zijn vrouwen-timmer toestaat, zoo wel in zijn bij als af zijn, dezelve te plagen en er zich mede te vermaken.

Uit het verhaalde blijkt dus, dat er geen bijzondere ambtenaren zijn die tot de hofhou-

ding

ding of praal des Konings behooren; de Tecos of zaakbezorgers zijn de eenigste, waarvan hier nader zal gesproken worden.

§ 126. De pracht die den Koning bij ordinaire verschijning omringt, vertoond weinig Majesteit, twee vaste dagen zijn er in de week, dat hij buiten komt, en anders zoo dikwils hij het goed vindt; als dan zitten er achter en op zijne zijde, op de grond, zes, die donderbossen in de hand hebben met de kolven na zich toegekeert, acht pieken-dragers, één die een schild en één die een zwaard in de hand heeft, mitsgaders die zijn pienang-doos, siriebakje en water-gorgelet draagt; terwijl de Vorst zelve zeer gemeen gekleed is, doch op plegtige dagen en als er een Compagnies brief afgaat of ontvangen wordt, is de praal vrij grooter: Bij gelegenheid van de laatste wierd het voorplein beplant met een menigte standaarden, en er is een detachement militairen, welke grenadiers moeten verbeelden, buiten de ordinaire donderbos-dragers, deze zitten dan achter de Koning, die, behalven pieken van het gemeene maaksel, ook pieken van staat, mitsgaders de staf, het schild en zwaard van staat, en andere ornamenten dragen; Alles is dan van goud of sawassen, met diamanten verciert, tot 's Konings water-gorgelet toe, terwijl de brief op een gouden schotel den Koning aangeboden wordt. Konings pracht.

§ 127. Die door den Koning in eene waardigheid verheven wordt, of van hem eene dienst van maar eenig aanzien erlangt, krijgt als dan van denzelven een kris, en na evenredigheid van zijn ambt eenige eerteekenen, het welk de zoodanige, zoo dra hij tegen den Vorst Konings Ministers.

eenige misdaad van aanbelang begaan heeft, of dezelve op hem vertoornt wordt, verplicht is, ten teeken zijner onderwerping en onwaardigheid aan zijne Hoogheid weder te laten aanbieden (want voor denzelven vermag hij dan niet verschijnen) en zoo lang hij die ornamenten niet terug krijgt, kan hij ook verzekert zijn dat des Konings misnoegen noch niet opgehouden heeft.

Eerbied voor den Koning.

§ 128. In 's Konings tegenwoordigheid zit ieder op zijn rang en na de ouderdom van zijne aanstelling; niemand mag hem, dan kruipende naderen, en zoo hij tegen iemand spreekt, zoo moet dezelven, na het eindigen van zijn verhaal, zijn twee handen te zamen gevouwen aan zijn voorhoofd brengen, doch voor het overige zijn de uitterlijke teekenen van ontzag, op *Java* zelfs bij de grooten en regenten aldaar, vrij wat gestrenger en eerbiediger, dan die hier voor den Vorst getoont worden.

's Konings bevelen mogen niet tegengesproken worden, doch dewijl, gelijk reeds gezegd is, de hofsgrooten genoegzaam willekeurig handelen, en eigen belang gebied, elkanders bedrijven te verzwijgen, zoo worden dezelve niet verder in acht genomen dan, als zij ze voor zich zelven nuttig rekenen, terwijl de Vorst niet beter weet, of dezelve worden opgevolgt: Ja zelfs gaat dit zoo verre, dat de ministers als het hare belangens mede brengen, dikwils des Konings naam omtrent de eene of andere gewaande order durven gebruiken, en niemand heeft moeds genoeg zich hier omtrent, bij zijne Hoogheid te informeren, terwijl, als het een bevel van hem was, de zoodanige zich

zeer

zeer tegen den Vorst zoude misgrijpen, weshalven de vrees, hen hier voor terug houd.

§ 129. De Koning heeft (zelfs het korps zoogenaamde grenadiers er onder gerekent) geen gereguleerde krijgsmagt: in tijd van nood moet ieder na zijn vermogen een getal zijner onderhoorige tot den krijg leveren: en zoo gaat het ook met de zeearmade, in welk geval de Prinsfen en grooten, ieder eenige vaartuigen ten dien einde moeten toerusten. Konings krijgs-magt.

§ 130. De onderdanen des Konings betalen geene de minste belastingen, en brengen ook geene contributien op, als alleenlijk bij de komst van eenen nieuwen Koning tot den troon. Het uiteinde der Poeasfa of Mahometaanfche vasten; het befnijden en trouwen van een *Pangerang Rathoe* of *Kroon-Prins*, en diergelijke extra-ordinaire gevallen; wanneer ieder provincie of grooten verpligt is, bij het compliment van felicitatie een gefchenk te brengen van alle levensmiddelen, welke dat landfchap geeft, of het geen een Koninklijk gefchenk waardig gekeurt wordt, weshalven des Konings inkomften voornamentlijk voortvloeijen uit den verkoop van peper en tin, en wel van dit laatfte het meeste, wijl de winsten daar op, zeer groot zijn; en de van deze produkten voortvloeijende gelden, worden ook maar alleenlijk in zijne Hoogheids kas geteld, want de pachten en ankeragie-gelden, die de aankomende vreemde handelaars verpligt zijn te betalen, blijven onder de Sabandhaars der Javanen en Maleijers, die daar voor het hof van rijst, olij, zout, tammarinde en diergelijke huisfelijke benoodigdheden moeten verzorgen. Belastingen.

Schaarsheid van levens-middelen.

§ 131. De slechte policie en het willekeurig gedrag der palembangsche Koningen, is alleen de oorzaak, waarom de kroon van meerdere inkomsten beroofd wordt, welke anders het rijk gemakkelijk konde opbrengen: onder anderen wordt verhaald, dat de grootvader des tegenwoordigen Konings, alleen wegens de verpachting der vischscherijen en buffelvangst, hieromtrent en in de bovenlanden, dertig duizend spaansche realen in zijn kas kreeg, het welk te dier tijd vele andere ook een winstje opbragt, en die levensmiddelen in overvloed en goedkoop deden zijn, doch onder de overleden Keizer en dezen tegenwoordigen Koning, is dit langzamerhand belet, en deze twee vangsten naderhand geheel verboden; het welk hare Hoogheden voor derzelver uitspanning alleen, aan zich behouden hebben, en thans een schaarsheid, voornamentlijk omtrent het buffelvleesch, veroorzaakt; want de visch mag hier voor de rivier en beneden in de kreken, noch al gevangen worden, en zoo zijn er meer artikelen, welke bij een goed bestuur de inkomsten des Konings merkelijk konden vermeerderen.

Konings schatten.

§ 132. Doch met dit alles zegt men, dat de Koning zeer vele schatten heeft, maar de overleden Keizer heeft dezelve vrij wat verminderd, dewijl Hij een zeer goedaartigen milden Vorst was, en er niet veel naar vraagde, hoe of zijne zaakbezorgers of kasiers er mede leefden; want de boedel van eene, die kort na den Keizer overleed, kwam wel vijfmaalhonderd duizend spaansche matten op de administratie te kort; doch deszelfs zoon, den te-

gen-

genwoordigen Koning, is zoo veel te gieriger: deze tracht maar rijkdommen te vergaderen, bewaard zelfs de sleutel van het vertrek daar het geld in bewaart wordt, en houd aantekeningen van het gene er inkomt; doch van het gene er ingebragt wordt, komt zelden of nooit iets weder te voorschijn.

§ 133. Maar het palembangsche Hof heeft teffens een zeer staatkundige en listige streek, zoo wel om hare rijkdommen te vermeerderen, als om geene zeer vermogende onderdanen te hebben, namentlijk: zoodra iemand bekend is vele middelen te bezitten, zoo wordt hij tot Fexo, dat is Kasfier of zaakbezorger des Konings aangesteld, en deze eer wordt, naar maate zij bekwaamheid hebben, geld voor de Vorsten, en hier door des Konings gunst en vertrouwen winnen, met de eene of andere rang onder de hofsgrooten, en bewind over deze en geene districten vergunt. Zoodra zij tot deze dienst verheven worden, het welk niemand durft afslaan, wordt alles wat zij bezitten, zelfs vrouwen en kinderen, des Konings eigendom. Zij zijn gehouden alle extra ordinaire depenses, van den Koning, te betalen; juweelen en andere door hem voor zijn Persoon en Familie geordonneert wordende kostelijkheden te bezorgen; zijne naar *Batavia* vertrekkende gezanten uit te rusten; hebben de meeste tin-mijnen onder zich; moeten des Konings kas zoo veel haar mogelijk is vermeerderen; en gelijk reeds gezegt is, niet alleen alles wat zij bezitten, te stellen in eigendom des Konings, maar als zij sterven, wordt ook geene van hare schulden betaald, terwijl daarentegen alles wat

Konings kasfier.

den boedel van de debiteuren moet hebben, niet alleen voldaan wordt, maar zelfs ten tweede maal als men geen schriftelijk bewijs van de voldoening heeft, al was het, dat men nog zoo veel getuigen ter bevestiging, dat het betaald was, konde bijbrengen.

De Kroonprins heeft ook zoodanig een Fexo, gelijk ook de Prinssen welke eenig aanzien hebben, doch van deze laatste wil het weinig zeggen, wijl het meest geschiedt om aan hare hoogmoed te voldoen, een ander voor hare huishouding te laten zorgen, en een uiterlijken schijn van aanzien en vermogen te geven.

Middelen om goed koop te bouwen.

§ 134. Zoo de Koning iets laat bouwen, een doorgraving van de eene rivier in de andere laat maken, of andere werken van die natuur onderneemt, zoo betaalt hij niets anders als de daar toe benoodigde bouw-materialen, ieder Pangerang en Hofsgrooten, buiten de eerste Minister, de Secretaris en de Rijks substituut-fiskaal, wordt een gedeelte in de volbrenging van het te ondernemen werk aangewezen: deze moeten te hunnen kosten de arbeiders bezorgen en verder zorg dragen, dat het aan hun toebedeelde, voltooit wordt.

Taal.

§ 135. Aan het hof en bij den Koning wordt het Hoog-Javaansch, vermengd met eenige eigene uitgevondene woorden gebruikt; met vreemdelingen doorgaans het maleisch, waarin zij met de Javanen mede de letter A als de O uitspreken; doch onder elkander een vermenging van laatstgemelde taal, met de gemeene javasche, terwijl zij in het schrijven zoo onder elkanderen de maleische karakters bezigen; dan, als het een zaak is, die den Koning aan-

aangaat of een temporeele orde (want permanente geschieden maar mondelijk) van hem behelst, en daar zijn zegel bij gedrukt wordt, zoo wordt altijd de javasche taal gebruikt.

§ 136. Zij hebben geene gedrukte boeken, en weten ook bijna niet van geschrevene, als de Mahometaansche Alcoran; ook vindt men onder haar geene jaarboeken, of eenige gedenkschriften. Des Konings eerste Minister bewaart de successive contracten, en de brieven die aan of van den Vorst geschreven worden; hij is de vraagbaak in zaken die hieromtrent eenige betrekking hebben, waarvan al de overige doorgaans onkundig zijn; voorts worden alle gewigtige zaken en besluiten, mitsgaders merkwaardige gebeurtenissen, alleen aan het geheugen en de overlevering toevertrouwd. Boeken.

§ 137. Aan de beneden kust in de *Salang*, vindt men nog heidenen die *Orang Coeboe* genaamd worden, en als wilden in de bosschen leven, doch anders zijn de Palembangers en de verdere onderdanen van het rijk, van de Mahometaansche Godsdienst, doch vermengt met nog vele heidensche bijgelovigheden, dan hoe onkundig zij ook doorgaans zijn, omtrent de voornaamste leerstukken daar van, zoo houden zij zich zeer streng aan de plegtigheden, welke de Alcoran gebied, weshalven de solemniteiten bij geboorten, huwelijken en begrafenissen, volgens dat wetboek geregelt worden, terwijl, wat de daar bij in acht genomen wordende uiterlijkheden aangaat, dezelve meest overeenkomen met de, bij de Javanen in gebruik zijnde gewoontens, en verder af hangt van een ieders vermogen. Mahomedanen en Heidenen.

§ 138.

Huwelijken. § 138. Bij den Koning, de Prinsfen en verdere grooten, mitsgaders perfonen van eenig aanzien en vermogen, is bij gelegenheid van een huwelijk in gebruik, dat het jonge paar, zoo wel voor als na de voltrekking van het huwelijk, gewasfchen en gewogen moeten worden: en bij dezelve zoo wel als bij de mindere, dat eenige dagen na de echtverbindtenis, de jonggetrouwde hare naastbeftaanden, patronen en verdere vrienden met fpeeltuigen en een groot gefleep gaan bezoeken, wanneer zij van ieder een gefchenk in haar huwelijk krijgen.

Aart der Strand-Volkeren. § 139. Wat hare aart verder aangaat, zij zijn zeer tot den koophandel genegen, en doorgaans er ook fnedig op afgerigt; doch verder vol ondeugden, namentlijk, loos en argelistig, doch zonder doorzicht of overleg, wat gevolgen het kan hebben, als hare desfein mislukt. Gierig, onbarmhartig, trouwloos, bedrieglijk, meesters in de geveinsdheid, lui, wraakzugtig, verraderlijk, en in den hoogften graad lafhartig, ten uitterften trots in voorfpoed, doch, als zij in verlegenheid zijn, weder flaafachtig, onderwerpelijk en demoedig, bovenmaten wellustig, knevelaars, en onderdrukkers, ligt- en bijgeloovig, want zij laten zich alles door de Arabifche geestelijken wijsmaken, die hier haar rekening zeer wel bij vinden, en zich er van weten te bedienen, ftijfkoppig, mitsgaders onbefchaamt en leugenachtig; zij weten hare zaken zoo fchoonfchijnend voor te ftellen en alles in haar voordeel zoodanig uit te leggen, dat die haar niet kennen, zouden denken de eerlijkfte en braafte menfchen van de wereld voor zich te hebben; in één woord,

woord, ik weet haar geen enkele deugd toe te ſchrijven; ja, een deugdzaam en braaf man, is zoo zeldzaam onder haar, dat zij zelfs niet als met verwondering en achting van zoodanig eenen ſpreken.

§ 140. Doch de bovenlandſche volkeren zijn in het gemeen domme en eenvoudige menſchen, ten uiterſten onderdanig aan, en verdraagzaam omtrent de Palembangſche verdrukkende regerings-vorm; maar dewijl men zeer weinig omgang met die volkeren heeft, zoo kan men hare verdere geaartheid en zeden niet leren kennen, en derhalven ook geene nadere beſchrijving er van geven; want de verhalen deswegen van de Palembangers (welke doorgaans met verachting van deze menſchen ſpreken) verdienen weinig geloof, en zijn ook met vele verdichtzelen vermengt, gelijk onder anderen van de gewoonte welke de inwooners van de provincie *Blida* zouden hebben, namentlijk, dat als er een kind geboren wordt, de vader hetzelve zoude nemen, in de hoogte werpen en vervolgens op een piek vangen; als het kind niet gewond raakt, zoude hij het voor het zijne erkennen, doch ingeval van het tegendeel, voor een kind in overſpel geteeldt houden. Zoo verhalen zij ook van negorijen, bewoond door menſchen die een buitengemeen groot hoofd hebben, doch bijzonder klein van ligchaam, en bijna zonder handen en beenen, welke des niet te min haren arbeid doen, en zelfs boomen kunnen opklimmen; doch dit is waar, en zoodanige bovenlanders heb ik verſcheidenmaal bij den Koning gezien, welke over het ganſche ligchaam ongemeen blank zijn, Aart der bovenlanders.

zijn, bezet met schurft-ziekte en eene stinkende reuk hebben: ook zoude er een landschap zijn, waar van de meeste inwooners di: eigen zijn zoude.

Landbouw. § 141. Van den landbouw hebben zij geene de minste kennis, zij weten van geen ploegen nog mesten; en in het aanleggen van hare rijstvelden hebben zij in het geheel geen overleg: als zij twee of drie jaren zulk een akker gebruikt hebben, verlaten zij dezelve en zoeken weder, onverschillig hoe het gesteld of waar het gelegen is, (een anders eigendom uitgezondert) een ander stuk land, of kappen in een bosch eenige boomen om, doch laten de wortel in de aarde blijven, en, na zulk een veldt van de ruigtens gezuiverd te hebben, bezaaijen zij hetzelve, laten het vervolgens zoo maar opgroeijen, en bevelen de verdere bezorging, tot den tijd dat het snijden aankomt, aan de natuur over; van waar ook komt, dat hunne rijst klein, ligt en mager is, mistgaders weinig voedsel geeft; en schoonze altijd in den dop bewaard wordt, zoo kan dezelve niet wel boven het half jaar goed blijven, want als dan begintze te vergaan en in den dop te verteren.

Rijstgebrek. § 142. De gesteldheid van den grond doet hier veel toe, doch ook een onverschilligheid, om dat zij rijst genoeg van *Java* bekomen en dus zoo een zwaren arbeid niet behoeven te verrigten, brengt er zeer veel bij, dat zij dit gebrek niet zoeken te verbeteren en de natuur te hulp te komen

Ambachten. § 143. Anderzins bezitten zij noch al eergierigheid genoeg om zich in andere kunsten te oeffenen, en ook snedigheid om ze te begrijpen

pen en vorderingen er in te maken; want men vindt onder haar goud- en zilver-smeden, koperslagers, timmerlinden, schrijnwerkers en metalen geschutgieters; in vorige tijden hadden zij Europesen noodig om hare vaartuigen op te tuigen, doch tegenwoordig doen zij het zelve, en maken ook hunne zeilen. Tans beginnen zij zich ook zeer toe te leggen op het maken van huis- en- snaphaan-sloten; zoo mede om de veerkracht uit te vinden: ja zelfs maken zij snaphanen, welke zij liever als de europische gebruiken, om datze lange loopen hebben, welke de Chinesen in een vierkant stuk ijzer boren, en die zij verder volmaken: dezelve worden ook met goud en zilver ingelegt, en sommige moeten wel honderd spaansche realen en meer gelden. Buskruit hebben zij ook getracht te maken, doch dit is haar als den eersten uitvinder daar van bekomen, waar na zij het in den steek hebben gelaten. In het weven van zijde stoffen, doch maar met kleine bloemen of ruiten en gingams, beginnen zij mede veel vorderingen te maken; zij weten de zijde zoodanig te tanen en te verwen, dat zij niet alleen langer hare couleur behoudt, maar het geweefde zelfs kan gewasschen worden.

§ 144. De kleeding van den gemeenen man bestaat in een kleedje om hun middel vastgemaakt, met een doek om het hoofd en het bovenlijf doorgaans naakt; doch de grooten en die maar eenig aanzien of vermogen heeft, hebben een buik-band over dat kleedje, met een gouden of zilveren plaat er voor: tusschen welke band de kris steekt, terwijl zij het hoofd gemeenlijk met een klein rond mutsje, copiâ genaamd, dekken, en

Kleeding der mans.

en het bovenlijf met een korte kabaai van chits of andere ligte stof, welke om de armen vast geknoopt is; doch als de Koning een festein geeft, moeten zij zich naar de javasche manier kleeden, bij diergelijke plegtigheden schikken, en dan zijn zij gemeenlijk met kostbare europesche of andere stoffen gekleed.

Kleeding der vrouwen.

§ 145. De dragt der vrouwen is een kleedtje, het welk van den middel tot de voeten hangt, mitsgaders een hembd of lang baaitje, dan wel zoodanig een kabaai, als de mannen dragen; doch anderzins loopen zij met de armen en schouders naakt, en hebben over het bovenlijf maar een borst-kleedtje, het welke onder de armen doorloopt, en op de borst vast gemaakt wordt, hoedanig men ook zegt, dat alle vrouwen in des Konings paleis gekleed gaan, en ook geen een als in die gestalte voor hem mag verschijnen, doch zij zijn zeer slordig op haar hoofd, het hair is maar zoo wat opgerold, en een vrouw, ten minsten van maar eenig aanzien, zoude zich schamen, het alle dagen te laten kammen en kappen, wijl dit na hare gedachten te ligtvaardig is, schoon zij anders waarlijk, als ze er maar gelegenheid toe hebben, doorgaans geene suzanna's zijn; zij zijn ook (het geen de Palembangers eigen is) ongemeen morssig en vuil in hare huishouding, zoo dat men zelfs een afkeer heeft, om bijna iets in hare huizen of van het geene zij bereidt hebben te nuttigen, doch bij gemeene vrouwen is dit in te schikken, want deze arme schepsels, moeten doorgaans niet alleen hare mannen en kinderen bezorgen en hare huishouding alleen waarnemen, maar ook daarbij voor dezelve het on-

der-

verhoud zoeken, terwijl de man den luiaart speelt en zijn vermaak naar genoegen neemt.

Doch zeer zeldzaam zal men zien, dat als zij getrouwd of tot eenige jaren gevordert zijn, zij als dan met veel goud of edel gesteenten zich zullen vercieren; ja zelfs het tot de pienang-doos behoorend tuig is gemeenlijk van koper: hare kinderen derhalven zijn alleen het voorwerp hiertoe, die zij met gouden arm-ringen, hals- en andere cieraden, met of zonder edel gesteenten, na haar vermogen opschikken.

In den eersten opslag zoude men denken dat dit een deugd in haar was en een verzaking van de wareld, doch dit is er verre van daan, maar het is, om dat de Arabische geestelijken haar wijs gemaakt hebben dat het tegen de Mahometaansche wetten zoude strijden; want niettegenstaande dit, die maar eenig vermogen heeft, maakt ook dat hij gouden vaten en andere werken van dat metaal heeft; hoe meer hij bezit hoe trotscher hij er ook op is; en al is het, dat zij zelfs gebrek aan levensbehoeften moeten lijden, waaronder zelfs zich vele Prinsfen bevinden, zoo kunnen zij het echter van haar hoovaardig hart niet verkrijgen, om, ter vervulling van die behoeftigheid, hetzelve te verkoopen

§ 146. Ongemeen veel eerbied, tot bij geloovigheid toe, hebben de Palembangers voor hare krissen. Die het maar kan uitvoeren heeft ze in een gouden scheede en ook somtijds onder aan de greep een bandtje, met diamanten bezet; zij geven dezelve trotsche eernamen en naar evenredigheid van de ouderdom, of van wien dezelve afkomstig zijn, dan wel na de fraai- Wapenen.

F heid

heid van het lemmet, durven zij er veel geld voor betalen, zelfs bij de grooten, als zij gaan slapen, wordt er voor haar bed een matje gespreid met een kussen, daar zij de krits op nederleggen om te rusten; zij stellen in de dragt daar van, zulk eene waarde, dat men kinderen van vier à vijf jaren dezelve ziet dragen.

Yzer-mijnen. § 147. De Palembangers hebben weinig kundigheid in het bewerken van het ijzer, ten minsten schijnen zij er zich niet veel op toe te leggen, misschien om dat het te zwaar is; zij vergenoegen zich maar met kleine werken daar van te maken, en laten alle groove en grootere, daar in, aan de Chinezen over. Hoe zij het metaal bearbeiden is een geheim, waar achter men niet komen kan, terwijl, wat het tin aanbelangt, zij den arbeid daar in mede den Chineesch aanbevelen, om dat hare gesteldheid daar te zwak toe is.

Tin-mijnen. § 148. De tin-mijnen worden altijd in het gebergte gezocht, ter plaatse daar een zwaare afwatering hij of omtrent is en men hout bekomen kan; als men dezelve onderzocht en rijk genoeg bevonden heeft, wordt nagegaan of ze hooger of lager ligt, dan gemelde waterloop, en in het laatstgemelde geval, begint men als dan handen aan het werk te slaan; men graaft, digt bij de mijn, als dezelve wat verre van den waterloop gelegen is, een kom van eene tamelijke diepte en zeer groote uitgestrektheid, vervolgens maakt men een affnijding in het riviertje het welk gemelde waterloop formeert, en leidt het water daarvan, in de voorzegde kom, waar na de anders gewoone loop van het riviertje met hooge dijken opgestopt wordt, om al

al het water in die kom te verzamelen; aan de laagste kant van die kuil, ter diepte van dezelve en breedte van vier, vijf of zes voeten, wordt als dan een canaal gegraven, welke het water uit die kom ontvangt, en wederom in een valei of ander riviertje uitstort, en op een genoegzame afstand van den oorsprong van dit canaaltje, wordt een dwars-slootje gemaakt, welke het water uit hetzelve erlangt, doch blindt loopt; maar bij aldien de mijn digt bij de waterloop zelve ligt, zoo graaft men geen kom om het water daar in te verzamelen, maar men maakt alleen een affnijding in het riviertje, met een val-deur in den mond van die affnijding, om in het gegraven canaaltje zoo veel water binnen te laten als men noodig heeft, en wederom droog te laten loopen als men het verkiest.

Na dat een en ander tot volkomenheid gebragt is, en men de daarbij behoorende opstallen klaar gemaakt heeft, (met al het welke wel twee of drie jaren verloopen) begint men aan het graven. Het tin-ertz wordt in het voorzegde canaaltje geworpen; daar arbeiders bijstaan, welke met schoppen hetzelve gedurig roeren, terwijl de sterke drift van het water al het zant en verdere vuiligheden met zich neemt, en het aldus zuivert; waarna het er uitgenomen, in het dwars-slootje geworpen, en aldaar bewaard wordt, of anders laat men het in het droog gevallen canaaltje liggen, tot dat men genoeg heeft om het verder te bearbeiden of te smelten.

De behandeling der smelting is zeer eenvoudig en onkostbaar, den oven is gemaakt van klei of andere aarde, welk door de zon hart

gemaakt wordt; in de bovenste opening of het fornuis wordt beneden een sterk vuur van hout en koolen gemaakt, hetwelk, van achter hetzelve, door een blaasbalk in vlam gehouden wordt; op dit vuur wordt de gezuiverde tin-ertz geworpen, en het gesmoltene loopt vervolgens door een gat, hetwelk vooraan, onder het fornuis is, in eene, beneden hetzelve, in den grond gegraven kuil, waar uit het vervolgens geschept en overgegoten wordt in de vormen, welke daar nabij, ook in het zand gemaakt zijn, en waarin zij het koud laten worden. Van een pikel ongezuiverd tin-ertz wordt gerekend dat 70 katjes tin komt. Het stoken begint des avonds te zeven en eindigt des morgens te negen uren, en in die tijd kan een oven, na deszelfs groote, 40 à 50 schuitjes uitleveren.

Tijd rekening.

§ 149. Hunne tijdrekening is, volgens de Mahometaansche, na de Hegira of vlucht van Mahomet, hetwelk thans (in Ao 1779) het 1192ste jaar is, en zij rekenen bij maan-jaren; doch voor het overige zijn zij van de oudheid der schepping des werelds even onkundig als van den sterren-hemel, waar van zij in het geheel geen begrip hebben.

Ongestadig Weder.

§ 150. Dewijl *Palembang* zoo nabij den even nacht-lijn gelegen is, zoo is er het weder ook doorgaans zeer ongestadig, het eene uur kan het buitengemeen heet, en het ander uur kil koud zijn; doch dit heeft men meest in de west-mousson te wachten, gelijk ook, dat als dan, uit de moerassen des morgens zoodanige dikke en zware dampen opstijgen, dat men geen honderd treden ver zien kan. De west-mousson

ſon begint in november en eindigt in april, als wanneer, voornamentlijk in december, januari en februari, het gemeenlijk zeer fel waait en ſtormt, vergezeld met zware ruk-winden, geweldige ſlag-regens en donder-buijen, terwijl de oost-mousſon, welke van mei tot october aanhoud, doorgaans droog weder, uitgenomen eenige geringe regen-buijen, uitlevert.

§ 151. Niettegenſtaande de ongeſtadigheid van het klimaat, is *Palembang* in lang zoo ongezond niet als er wel van verhaalt wordt, integendeel is hetzelve zeer gezond, en men vindt hier vele oude menſchen, zelden ontſtaan hier besmettende ziektens, ten zij de kinderziekte, die hier zeer gevaarlijk is, en vele menſchen, voornamentlijk bovenlanders, uit het leven rukt. Bij de kenteringen der jaargetijden is men gemeenlijk aan verkoudheid en koortſen onderworpen, doch welke zelden gevaarlijk zijn; daarentegen is de roode loop en persſing zoo veel meer te vrezen, aan welke men hier zeer veel onderhevig is.

Men vindt hier ook zeldzaam menſchen die met de zoogenaamde koek of milt-ziekte gekweld zijn, in tegendeel, die van elders met deze kwaal hier komen, worden doorgaans herſtelt, met zich in de rivier dikwijls te waſchen, en het water van die ſtroom te drinken, het geen een minerale ſmaak heeft, en voor iemand, die hier pas aan land komt, en het noch niet gewoon is, tot eene zachte buikzuivering verſtrekt.

Voor het overige zijn de meeste Palembangers doorgaans beſmet met vuile venus-kwalen, ja zelfs aan kinderen en zuigelingen ziet men

zeer dikwijls de aankleving en gevolgen van deze besmetting, ook ziet men zeer vele bovenlanders met groote kropgezwellen, en dit zoude aan eene der provincien eigen zijn; terwijl als eene bijzonderheid noch aan te merken is, dat de menschen, zoo Europesen als Inlanders, hier zoo vroeg grijs worden, want men vindt er die nauwlijks 25 à 26 jaren oud zijn, of zij hebben grijze hairen.

Dieren. § 152. Buiten het weinige tamme rund-vee, vindt men een menigte wilde buffels en koebeesten, harten, tamme en wilde varkens, ijzer-varkens, oliphanten de rhinoceros, tijgers, de cievet-kat, luiaards, miereneters, eekhoorntjes, apen van verschillende soorten, waaronder zeer groote, ja ook vliegende, gevonden worden, krokodillen, lequanen slangen, schorpioenen en duizendbeenen; hoenders, ganzen en eendvogels vindt men in geen groote overvloed, en zelfs somtijds zeer schaars, doch anderzins onthouden zich in de bosschen een grooten overvloed van ander pluim-gedierte; de meeste van die soorten, welke op *Java* gevonden worden; men zegt ook dat er zeer fraaije zich onder zouden bevinden, doch men kan door de luije aart der Palembangers hieromtrent niets krijgen.

Visschen. Ten opzigte van de visschen vindt men mede al dezelfde zee en rivier visch, als op *Batavia*, doch niet in zoo veel soorten, daarentegen vindt men in deze rivier eenige weinige andere, als: de lange lijs, jouara, en de patting, welke alle tamelijk van smaak zijn, waarvan inzonderheid de laatste zeer vet is; doch anderzins is de palembangsche rivier- visch niet

zeer

zeer aangenaam, zij is doorgaans grondig, en de goerami, welke in overvloed hier is, heeft geen gelijkenis bij de bataviasche, wijl dezelve zeer dik van huid, grondig en droog is.

In de palembangsche rivier vindt men groote visschen, en wel tot 18 voeten lengte; sommige hebben een zwaard en andere een zaag voor op het hoofd, van welke laatste sommige de lengte van 4 en meer voeten hebben.

§ 153. In de beneden landen vindt men dezelfde soorten van boomen, planten, vruchten, en inlandsche moes-kruiden als op *Java* en *Batavia*, doch in zulk een overvloed en zoo smakelijk niet als op laatstgemelde plaats. Uit de bovenlanden komen veel zware en verscheiden soorten van houtwerken, zoo tot timmerwerk als tot het maken van masten en stengen; mitsgaders vaartuigen, waar van ik er een gezien heb, welke de lengte van 66 en de breedte van 6 à 7 voeten had; en uit de enkelde stam van een boom gemaakt was. Planten.

Buiten de peper-rank en het riet, daar de handrottingen uitgehaalt worden, mitsgaders een considerabel aantal areek-boomen, dat er gansche ladingen van derzelver vrucht naar *Java* en elders verzonden worden, vindt men ook in de bovenlanden de boomen, welke de benzuin, draken-bloed, gomlak, gember en kampher uitleveren; ook heeft men er sappanen, sassafras-boomen, wilde caneel, en buiten dien ook fraai gevlamt hout, en andere voor ons onbekende planten, welke de Palembangers ten uittersten zorgvuldig voor den Europeesch verbergen en verbloemen, of door hare luiheid veronachtzamen, waar door men dezelve niet te zien

krijgt; zoo dat er geene mogelijkheid is, om eene grondige en genoegzame kennis van te krijgen.

Mineralen. § 154. Behalven het tin op *Banka* en *Bliton*, vindt men, zoo daar, als hier in de bovenlanden, goud-mijnen, ook zoo gezegt wordt zilver; en op eerstgemeld eiland, aan de noordzijde, zoude een goud-mijn te *Banka Masse* zijn, welke ongemeen rijk is, doch in geen van allen mag, op levensstraf, gearbeid worden, en er wordt ten scherpsten bij gewaakt. Dit verbod zoude voortvloeijen uit een staatkundige regel van het palembangsche hof, zoo om die plaatsen en de rijkdom van haar land voor vreemdelingen bedekt te houden, als om dat de Vorst zegt, inkomsten genoeg te hebben, en dit een schat is die de aarde voor hem bewaart en hij er dus geen zorg voor behoeft te dragen; ja zelfs gaat deze omzigtigheid zoo verre, dat al het goud, het welk voor den Koning en zijne familie gebruikt wordt, ingekocht wordt van het geen van *Andragierij* en elders aangebragt wordt.

Voorts wordt er op *Bliton* ijzer gegraven, en in het gebergte in de bovenlanden alhier gevonden Zwavel, Aluin en Arsenicum. Edel gesteenten wordt hier niet gevonden, doch wel op *Banka* een soort van christal, het welk bij de tin-mijnen gegraven wordt, en hoe rijker de mijn is, hoe meer er ook gevonden wordt.

X.

Djambi. § 155. Benoorden *Palembang* ligt het rijkje van *Djambi*, aan een zeer groote rivier, die

zeer

zeer diep landwaarts ontspringt; hetzelve geeft weinig peper en is van zeer weinige waarde, als alleen om het vermaagdschap van den Koning, door het huwelijk aan de Vorsten van *Kiouw.*

XI.

§ 156. De rivier van *Andragierij* ontspringt noch verder landwaarts in het *Maninca-bo che*, en dus handelen deze volkeren met gemak op de westkust daar zij dikwijls met vijftig te gelijk komen. Op de kust wordt, in sommige tijden van het jaar, een visch gevangen, *Schedes* genaamd, die niet gegeten wordt, doch de kuit, welke wel een derde van de visch weegt, wordt *Troeboe* genaamd, en is zoo goed als de russische *Cayiar.* Andragierij.

XII.

§ 157. *Camper*, dit rijkje is het kleinste van allen. Camper.

XIII.

§ 158. *Siac*, het noordelijkste aan deze oostkust, grenst aan de landen der Batassers, en wordt thans geregeert door een Maleisch Prins *Radja Ismaël* genaamd, een der grootste zeerovers in deze zee, en hiermede is het geheele eiland *Sumatra* afgehandelt. Siac.

BESCHRIJVING
DER
VOGELNESTJES,
DOOR
JAN HOOIJMAN.

Hoe zeer men in onze eeuw de natuurlijke historie tot volmaaktheid tracht te brengen, en geene moeiten ſpaart, den oorſprong, aanwas en wezenlijke hoedanigheid van alle voortbrengſelen der aarde, naauwkeurig te onderzoeken, ontmoet die nuttige beoeffening echter zulke vermogende hinderpalen, dat de naauwkeurigſte onderzoeker, dikwijls niet dan ten hoogſten onvolmaakt, van vele zaken kan gewagen. Onder deze beletſelen komt mij als geene der geringſte voor, *den verren afſtand, tusſchen het voorwerp en tusſchen den onderzoeker* die maar al te dikwijls plaats heeft, en waar door hij, hoe ijverig en verlicht, echter blijft verſtoken van die zinlijke bevinding, die het uiterſte der menſchelijke overtuiging is.

In welk een helder licht zoude een LINNÆUS, een VAN HALLER, een BUFFON, en meer andere vermaarde tijdgenooten, den arbeid der natuur niet hebben uitgeteekend, indien zij alles in perſoon hadden kunnen onderzoeken, en niet dikwijls waren genoodzaakt geweest, hun op vreemde berigten te verlaten.

Hoe

Hoe dikwijls voert de lust, door zeldzaamheid te behagen, een reiziger van het fpoor der waarheid af, hoe dikwijls tracht hij zijne achteloosheid of zijne traagheid, door eene opgefchikte voordragt, te verheelen! hoe dikwijls tracht hij door gewaande kundigheden, eer en aanzien te behalen, terwijl hij in den grond, tegen het voorwerp zijner befpiegeling niet op gewasfchen is. Dit is zoo waar, zoo menigvuldig en zoo fchadelijk, dat alle echte voorftanders van nuttige en toepasfelijke ontdekkingen, zulks niet genoeg betreuren kunnen.

Het begrip dezer waarheid fpoort het Genootfchap aan, zulke zaken, die binnen den omtrek onzer perfoonlijke onderzoeking kunnen vallen, naaukeurig na te gaan, en van tijd tot tijd, in hare verhandelingen, de proeven hier van mede te deelen: niet met het hatelijk oogmerk anderen te berispen, maar alleen om den arbeid der natuur, zoo veel in haar vermogen is, in klaarder licht te ftellen.

Dus leverde de heer Baron van Wurmb, reeds, in het *eerfte deel* (1) *de order der Palmboomen*, en voegde bij den voortgang van deszelfs aanmerkingen, over dit vorstelijk plantgeflacht, in het *tweede deel* (2) de befchrijvingen van den *Grijzen Otter*, de *Juno Vogel*, en den *Kuikendief*, terwijl alle ingezetenen der oosterfche volkplantingen toen wierden aangemoedigd, dit hoofddeel, met hunne bijdragen te verrijken.

Ik

(1) Pag. 327.
(2) Pag. 457.

Ik volg dit loflijk voorbeeld na, en deel aan het publiek, eene volledige befchrijving mede der kostbare en tans zoo hoog geachte vogelnestjes, die door de Chinezen, bijna tegen zilver werden opgewogen, en door de milde natuur, als een bijzonder voorregt, aan de eilanden van Indië zijn gefchonken.

Het vogeltje, waar door dezelve worden toegefteld, noemen onze berg-Javanen *Waled* of *Boerong Daijä* en op *Java Lawit* (3).

Het behoort tot de foort der zwaluwen, en heeft een gedrukt hoofd, het welk zich echter met de veeren, dik, rondachtig, en, in vergelijking van het ligchaam, groot vertoont. De bek is breed en wijd, met eene zwarte, elsvormige kleine nederwaarts gebogene punt, wordende de wijdte van de bek noch vergroot door eene naakte, pergamentachtige huid, die, als de bek gefloten is, te zamen gevouwen ligt, maar geopend zijnde, eene aanzienlijke ruimte beflaat, welke dit diertje ter verkrijging van zijn voedfel, zoo als hier onder blijken zal, ten hoogften noodig heeft. De oogen zijn zwart en redelijk groot. De tong is ongedeelt en pijlvormig. De ooren zijn rondachtige platte en naakte plekken, met een langachtig gaatje, en liggen geheel onder de veeren van het hoofd verborgen. De hals is zeer kort, zoo wel als de beenderen in de vlerken en beenen. De zijbeenen zijn geheel begroeit met veeren, en het zeer tengere beneden gedeelte der beenen, is, zoo wel als de voeten, met eene zwarte perga-

(3) *Boerong* betekent in het Maleifch een *Vogel*, zonder onderfcheid.

gamentachtige huid bekleed. De voeten bestaan uit vier vingeren, waarvan drie voorwaarts en een achterwaarts, allen tot de wortel van elkander gescheiden, de middelste is met de nagel ruim zoo lang als het benedenste gedeelte van het been. Alle de vingers hebben zwarte, kromgebogene, scherpe en tamelijk lange nagels, die het vogeltje veel gemak toebrengen om zich overal aan de rotsen en klippen vast te kunnen houden. De staart is genoegzaam zoo lang als het geheele lijf met de hals en de kop. Uitgespreid zijnde, heeft dezelve eene wigvormige gedaante en bestaat uit 10 roeipennen. In de vleugelen zijn 16 à 18 slag- en dekpennen. De 4 eerste slagpennen zijn zeer lang, en reiken, te zamengevouwen zijnde, bijna een duim rhijnlandsch over den staart. De volgende pennen worden gestadig korter, tot de 5 of 6 laatste, die gelijk zijn en met de breedte van de vleugel, bijna de lengte van het ligchaam uitmaken.

De couleur van het vogeltje is grijsachtig zwart, een weinig in het groene trekkende; doch zonder stippen of plekken; achter op de rug naar de staart aan het beneden lijf, valt dit zwartachtige in het muisvale. De geheele lengte van de bek tot de staart is 4½ duim, de hoogte van de bek tot de punt van de middelste voorvinger 3½ duim, de uitgestrektheid der vleugelen, van de eene punt tot de andere 10½, zijnde de lengte der grootste slagpennen, circa 4 duim. Tien dezer vogeltjes wegen 2½ once en ½ dragme trois (4). In

(4) Behalven deze, houden in sommige gaten, eenige wilde soorten huis, *Momomo*, *Boerong Itam*, *Boeroeng Zoekoet* en *Lintje* geheten. Zij

In de nabuurſchap van *Batavia* zijn twee vermaarde plaatſen, alwaar deze vogeltjes in eene zeer groote menigte huisvesten: De eerſte *Calappa Nongal* genaamd, ligt omtrent 10 uren gaans zuid oostwaarts van de ſtad, de tweede *Sampia* geheten, een weinig verder ten zuidwesten, maar beiden in de rei der voor- of vlotbergen, die van den zwaren rug, door ons eiland alhier geformeert, kennelijk onderſcheiden is.

Behalven deze, zijn er noch vele andere plaatſen, alle in denzelven ſtreek of verre van de kusten, die of weinig uitleveren, of door de Javanen zorgvuldig verzwegen worden, en maar aan ſommige bekend zijn.

Deze beide vogelbergen, door de Javanen *Goa*, dat een ſpelonk beteekend, geheten, zijn alleenſtaande klippen, van binnen hol en voorzien met een zeer groot getal openingen, ſommige zoo groot, dat men zeer gemakkelijk daar in kan komen, andere moeilijker, en eenige zoo klein, dat de natuur aldaar voor de veiligheid dier diertjes, zigtbaar zorg heeft gedragen.

Deze rotzen zijn uitwendig digt begroeit met eene menigte zware opgaande boomen, van verſchillende ſoorten, en beſtaan inwendig uit graauwe kalk-ſteen en wit marmer, van welk laatſte ik een zeer ſchoon ſtuk bezit.

Aan deze wanden hechten de vogeltjes hunne nes-

Zij gelijken gezamentlijk zeer veel naar dezelve, behalven dat van de tweede, de kop grooter en de veeren van allen, geheel zwart zijn.

De nestjes die zij maken, zijn zwart en bros, meest beſtaande uit ligt dons, ook ſtrekt het verblijf dezer diertjes zeer tot bederf der gaten; om welke reden dezelve zoo veel mogelijk worden uitgeroeit.

nesten, in horizontale lagen, digt bij elkanderen, zoo dat aan de opgebogen zijde van de eene het meeste aanzit, tegen de vlakke van de andere. Zij plaatsen zich op onderscheiden dieptens van 50 tot 300 voeten, minder en somtijds noch meerder, naar dat zij ruimte vinden, en laten geene holligheden of bekwame ruimtens open, mits die zuiver en droog zijn, het geen zoo volstrekt noodzakelijk is, dat wanneer de wanden nat worden, zij die ten eersten verlaten, zoo dat eene onverwachte ontlasting of doorzijging van water, altoos ten hoogsten schadelijk is.

De vogeltjes vliegen 's morgens, met het aanbreken van den dageraad, uit de gaten, met een groot gedruis en stijgen, in het oost-saizoen of de drooge tijd, wanneer zij op afgelegene plaatsen hun voedsel moeten zoeken, terstond zoo hoog in de lucht, dat men hen te eenemaal uit het gezigt verliest; maar in de regentijd begeven zij zich niet verre van honk, het welk, op mijn bijzonder verzoek, ook in het gouvernement *Java*, alwaar eenige klippen, aan of zeer nabij het strand liggen, naaukeurig is waargenomen. Des namiddags omtrent 4 uren, beginnen zij weder terug te keren, en verbergen zich haastig in hun verblijf, zonder dat er eenige andere af en aan vliegen dan die broeijen. Zij voeden zich met allerhande soorten bloedelooze diertjes, boven stilstaande wateren zwevende, waartoe hunne wijdopengaande bek zeer dienstig is.

Hun grootste vijand is den kuikendief, die er vele vangt bij het opkomen uit de gaten, waarom deze rover, met schiet-geweer vlijtig wordt nagejaagt.

Zij

Zij bereiden de nestjes uit het krachtigste en en beste overblijfsel van het door hun genooten voedsel, en zeker niet uit zeeschuim; want de twee bovengenoemde rotsen liggen veel nader bij onzen noorder - oever, als bij het zuider strand. Nu worden die diertjes in onzen omtrek, die ongemeen talrijk bevolkt is, niet alleen nooit vernomen, maar het is ook geheel onmogelijk dat zij in den bepaalden tijd van eenige uren de lange togt naar de zuidzijde, heen en weder kunnen doen, niet zoo zeer om den verren afstand, als wel om de aanmerkelijke hoogte van ons zwaar gebergte en de hevige winden die zeer dikwijls aldaar regeren. Behalven dat men deze diertjes, aan de overzijde, ook hier en daar bewoont, nimmer heeft gezien.

Het wezen der nestjes bestaat derhalven, uit niets anders als zoo even is gezegt, en hier in worde ik nog meer bevestigd door het groot verschil in het voorkomen derzelven. Die men vindt op het landgoed *Calappa Nongal*, in de *Goagadja*, zijn zeer graauw, en wel een derde minder waardig, als die, welke het landgoed *Sampia* uitlevert, en deze kunnen niet vergeleken worden bij eene zeer voortreffelijke soort, die jaarlijks van *Ternaten* en *Pasfier* worden, aangevoert en op de daaromtrent gelegen eilanden, vooral oost-waarts *Borneo*, zijn te vinden (5).

De verwe en waarde hangt derhalven af, van den overvloed en hoedanigheid der insecten, die deze diertjes tot voedsel strekken, en mogelijk

 ook

(5) Verhandel. 2de deel Pag. 128.

ook van de mindere of meerdere eenzaamheid des oords, alwaar zij dit aas gaan zoeken.

Tot het bereiden der nestjes bezigen zij doorgaans 2 maanden, en leggen dan 2 eijeren, die uitkomen binnen 15 of 16 dagen. Zoodra de jongen vlug worden, begint men de nestjes te stooren, hetwelk tegelmatig gedaan wordt om de 4 maanden en de oogst is van den eigenaar.

Dit storen of uithalen geschied door vast volk, hetwelk van jongs af gewend wordt deze klippen te bezoeken, op de navolgende wijze:

Men maakt een ladder van bosch-rotting, lang naar goedvinden, en bind aan denzelven op eene behoorlijke afstand, dwarsche stukjes bamboes om op te treden, langs deze daald men neder, doch wanneer de gaten al te diep zijn, is scheeps-touwwerk beter; afgeklommen zijnde, plaatst men, zoo de ruimte zulks toelaat, getakte bamboezen langs de wanden, om bij de nestjes te kunnen komen, doch wanneer dit dusdanig niet mogelijk is, worden die, staande op den ladder, met eenen daartoe geschikten bamboes, afgenomen. Ook zijn er sommige gaten tot welke men nadert met een vlot van bamboes doch deze zijn hier zeldzaam.

Het uithalen is een gevaarlijk werk, dat velen den hals doet breken, vooral de dieven, die bij ongelegen tijden, de gaten trachten te berooven, waarom er overal wagthuisjes zijn gebouwd.

Het bergvolk hiertoe gewoon, begint dit uithalen niet, zonder het slagten van een buffel, de gewoone voorbereiding der Javanen, bij alle ondernemingen van eenig aanbelang: ook prevelen zij vooraf hunne gebeden, besmeren zich met welriekende olie, en beroken het gat

met

met benzuin, doepa (6) en andere aangename reukwerken, het welk naar hun begrip ten uiterste noodzakelijk is (7).

Bij het nederdalen gebruiken zij een flambouw, gemaakt uit de harst, vloeiende uit eenen zwaren en grooten boom, (8) *Caret* genaamd. Deze gom eenigen tijd in de zon gelegt zijnde, wordt ter dikte van een dunne hand te saam gerolt, in het gedroogde blad van de wilde rotting, bovengenoemd, vastgemaakt aan een stokje en daar boven gebonden de gedroogde binnenste bast van den *Arak-boom*, die eens vuur gevat hebbende, niet ligt uitgaat, ten einde hun flambouw, welke door de vochtigheid en onderaardsche dampen dikwijls uitgebluscht wordt, weder te ontsteken.

Dit uithalen duurdt niet langer dan een maand, en wordt, gelijk reeds is gezegt, regelmatig driemaal in een jaar herhaalt, hoe wel sommige meenen dat zulks wel viermaal zoude kunnen geschieden, het welk mij niet waarschijn-

(6) Ik zal de dwaaze bijgelovigheden en buitensporige vertellingen der Javanen hier niet bijvoegen en maar enkel zeggen, dat er bij de voornaamste gaten op *Java* eene bijzondere bescherm-godin, onder den naam van *Ratoe Laut Kidul* of Princesse der zuider-zee, geëerbiedigt wordt.

Deze heeft aldaar eene bijzondere hut, met eene gedekte slaapplaats en vele fraaije kleederen, waartoe niemand dan een Priester naderen mag, die er altoos vrijdags en, wanneer men de nesten uithaalt, gedurig reukwerk brand, ook moet hij het lijf en de kleederen van een ieder aanraken, die in de klippen gaat, maar onze Berg-Javanen, maken zoo veel omslag niet.

(7) Rumphius Herbarium Amboinense L. 2de Cap. 20.

(8) De behoorlijke beschrijving van dezen boom kan hier niet worden bijgevoegd, alzoo men deszelfs bloemen, niettegenstaande alle moeite, tot nog toe niet heeft kunnen bekomen: Rumphius zegt er niets van, ook vindt men die bij Linnæus of Houttuin niet, zoo dat wij van dezelven, onder onze bijdragen, nader zullen spreken.

schijnlijk voorkomt, te meer, daar kundigen, hier bij opgebragt, mij verzekeren, dat een nestje ongestoord gelaten, door de vogeltjes gedurig wordt vergroot, of dikker gemaakt, tot zoo lang het van binnen droog of harig wordt, wanneer zij het verlaten. Met de nestjes is, na het uithalen geene andere moeite, dan dat ze gedroogd en gezuiverd worden, wanneer men dezelve in manden of kranjangs afbrengt en aan de Chinezen verkoopt, doch voor zeer ongelijke prijzen, wel van 8 tot 1,400 Rds. de pikel of 125 ponden, het welk als boven gezegt, afhangt van derzelver fijnheid en witheid, zijnde sommige zeer graauw, andere roodachtig en de beste soort zeer schaars.

Deze hooge prijs en de onverzadelijke winzugt der Chinezen, veroorzaakt vele dieverijen, alzoo de laatste niet schroomen, de berg-waggers door geld, amfioen en lijwaten om te koopen, het welk bij alle scherpe toezigt, niet ten eenemaal belet kan worden.

De bovengenoemde plaatsen *Calappa Nongal* en *Sampia*, behoorden voor deze aan de Maatschappij, maar dewijl de meeste voordeelen derzelve, door de Javanen verduistert wierden, of weinig bekend waren, besloot de Hooge Regering in het jaar 1778, die beide landgoederen openbaar te laten verkoopen, halende te zamen bijna honderd duizend Rds., welk aanzienlijk bedragen, de verwachting der meesten verre te boven ging. Noch zijn er, behalven deze, vele andere, doch minder merkwaardige plaatsen, in denzelven rei der vlotbergen; ook twee of drie in de hoogere binnenlanden, alle te zamen, na gissing, twintig pikels of iets meerder, jaarlijksch uitleveren.

Op

Op dit zelve eiland, maar onder het gouvernement *Samarang*, zijn aan het zuiderstrand drie voorname vogel-bergen *Goä Dakar*, *Gede* en *Nagosari* geheten; deze worden door de zee bespoeld, die in de laatste zoo diep doordringt, dat men 'er binnen kan visschen en op deze plaats is het soort zeer goed, maar het uithalen is, behalven de steilte, noch zeer gevaarlijk, door de opstuivende zeebranding, zoo dat men 'er een hangwerk van bamboes heeft moeten maken. De Vorsten zijn bezitters dezer gaten en genieten derzelver voordeelen, waarmede zij in allen opzigte handelen naar hun welgevallen. Doch behalven deze zijn 'er noch vele anderen mindere plaatsen, die zoo veel mogelijk verzwegen blijven, wordende de uitgevoerde hoeveelheid van *Java*, iets hooger dan hier begroot.

Bantam en *Sumatra* zijn mede hier van voorzien, doch de inwooners van het eerstgenoemde koningrijk, zijn zoo overgegeven traag en onder eene zoo gebrekkigen regeringsvorm, dat men zelf de rijst tot levensonderhoud, benevens vele andere noodige zaken, van hier moet halen: en nademaal de Chinezen zich, in de binnendeelen niet durven wagen en dus met het bergvolk geene verkering kunnen maken, is voor eerst van daar, in dit opzicht, weinig te verwachten.

De jonge-vogeltjes worden door de Javanen en ook door ons gegeten, maar zijn schaars te krijgen; men houd dit voedzel zeer verhittende, doch de nestjes tot een lijmachtig wezen gekookt, 's nachts in den daauw gezet en met suiker vermengt, als zeer verkoelende, waar-

om de Javanen die, in de heete koorts, met veel nut gebruiken: ook heb ik die op deze wijze zien voorschrijven voor een zeere keel en heeschheid, niet zonder goede uitwerking, mogelijk in navolging der chinezen, want een vermogend koopman dier natie, hier in sterk handelende, heeft mij verzekert, dat men in *China* de vogelnestjes veel gebruikt in de winter, wijl het zitten bij het vuur, in de noorderdeelen van dat uitgestrekte Keizerrijk, de keel-ziektens aldaar menigvuldig doet regeren.

De zoo geroemde voedende en versterkende kracht heb ik 'er nimmer in kunnen vinden, offschoon ik dezelve, om mij hier van te overtuigen, op veelerlei wijze, en in eene aanmerkelijke hoeveelheid toebereid, zeer dikwijls heb gegeten; ook heb ik die door scheikundigen laten onderzoeken, maar 'er niets anders van kunnen ontdekken, dan dat het laatste overblijfsel in een waterachtig gom bestond, van geene aangename smaak, en waarschijnlijk ook voor niets nuttig dan in ligte borst-kwalen. Dit voorwerp strekt derhalven op de tafels der vermogende tot niets anders als een kenmerk van overdaad en pracht, maar de Chinezen zijn naar dit geregt, uitzinnig gretig. Na dat de nestjes gewekt en wel gezuivert zijn, doen zij die met een vette capoen of eend, in een welgesloten pot, en laten die op een langsaam vuur, ruim 24 uren, koken, het welk zij *Timmen* noemen; dit is, om het bijgevoegde, een smakelijke kost en alles wat ik 'er van kan zeggen.

De handel in vogelnestjes, was, eenige jaren geleden, niet zeer aanmerkelijk, maar is sedert

onge-

ongemeen aangewakkert. De hooge prijs die men hier voor in *China* geeft, en meer toe- dan afneemt, maakt *Batavia* tot eene ſtapelplaats van dit voortbrengſel der natuur, het welk, door onze ingezetenen, alzo de maatſchappij hier niets in doet, zeer voordeelig wordt aangewend, ter vermindering der ſchadelijke uitvoer van gemunt zilver, zoo dat het te hoopen is, dat deze jeugdig bloeijende handeltak, altoos eene aanmoedigende beſcherming zal blijven genieten.

Het ontdekken der vogelnest-rotſen, in ons vlotgebergte, heeft mijne oplettendheid, in het pasſeren dier ſtreken, gaande gemaakt, en mij aanleiding gegeven, uit het beſchouwen van den grond, te beſluiten, dat aldaar meer andere ſchatten der natuur verborgen liggen, doch voor eerst is 'er weinig hoop, hier van nadere kundigheid te verkrijgen, alzoo het voornaamſte gedeelte, tot noch toe der maatſchappij behoorende, meest woest en verlaten ligt, waarom het mogelijk voor deze volkplanting en derzelver ingezetenen zeer voordeelig zoude zijn, die plaatſen, bij matige ſtreeken, voor eene tamelijke waarde, aan kundige, vermogende en werkzaame lieden af te ſtaan, ten einde door eene vlijtige bearbeiding derzelver waarde te vergrooten, dat van den land-zaat alleen nooit te verwachten is, gelijk ik breedvoeriger zal toonen wanneer ik van den landbouw der Javanen ſpreken zal.

BERIGT

AANGAANDE DE

GOUDMYNEN

OP DE

KUST VAN CELEBES,

DOOR

GEORGE FREDRIK DUHR,

Secretaris van Justitie te Ternaten.

Ik zal in deze beschrijving der goudmijnen, niet zoo zeer te werk gaan naar het verhaal van den Inlander, als wel naar de eigen ondervinding, die ik daar van gehad heb, en maake een aanvang met te berigten, dat ik de *Kust van Celebes*, aan de N. W. en Z. O. of O. Z. zijde, zoo ver de bergen, die eenen dusdanigen rijkdom in haren schoot verbergen, zich strekken, langs gekomen ben, dat dezelve beginnen op de hoogte aan de N. W. zijde van *Kotta-Boena* of *Mogondo*, en van daar voortloopen tot *Dondo* aan de Z. W. en *Tamperana* aan de N. W. zijde, in de bogt van *Tomini.*

Alle de plaatsen die van het eene tot het andere einde bekend zijn, en waar in, door

verscheide natiën, die de *Kust van Celebes* bewonen, gemineert wordt, op te noemen, zoude hier te veel omslag maken, ik zal daarom alleen, als ter zaak dienende, aanhalen, aangemerkt te hebben, dat op alle de plaatsen, tusschen die beide streken liggende, meer of min goud gevonden wordt, en dat die rei bergen, langs *Dondo*, op eene plaats *Tambang* genaamd, eindigd.

Op die hoogte, alwaar de *Kust van Celebes* een zoo smallen hals uitmaakt, en zoo laag van gebergte is, dat men in een halve dag van het eene strand tot het andere komen kan, zonder zich te vermoeïjen, eindigen ook de goudgevende bergen; want men vindt, langs *Parigy* en *Tamperana*, op het andere einde van de *Kust van Celebes*, geen een goudgevende plaats meer, tot *Makasser* ingesloten.

Hoewel 'er tusschen die beide voormelde streken, reeds ontallig vele goudmijnen ontdekt zijn; geloof ik echter dat 'er nog veele rijke goudmijnen zijn dit tot hiertoe nimmer ontdekt zijn geworden; de groote schaarsheid van inwooners, verhindert hun op die negorijen, daar de goudgevende bergen zijn, groote vorderingen in dat werk te maken, ook doet het bijgeloof, waar aan die menschen verslaaft zijn, veel nadeel aan hunne ondernemingen; nooit zullen zij het wagen op eenige plaats, daar zij vermoeden dat rijkelijk goud te vinden is, daar van eene proeve te nemen, alvorens eerst een waarzegger, wiens kunst in het luisteren na eene zekere vogel en uitleggen van deszelfs stem bestaat, zonder eenig gezelschap, geheel alleen vooruitgezonden wordt

om

om behoorlijke toebereidſelen op die plaats te maken, die voornamentlijk beſtaan, in den vogel te vragen of 'er rijkelijk goud op die plaats te vinden is? of de gravers daar ter plaatſe ſomwijlen ook door ziektens aangetast worden? of 'er rijkelijk geesten en bergſpooken zijn, waar door de gravers in hun werk gehindert zouden kunnen worden? en of die ſomtijds het goud voor de oogen der gravers verbergen?

Indien de vogel op alle deze vragen een gewenscht antwoord geeft, dan moet die waarzegger of talenga, zoo zij hem in hunne ſpraak noemen, eerst zijn best doen om door allerhande offerhanden de bewaargeesten van het goud aldaar te bevredigen, en dan mogen nog maar eerst eenige weinige gravers aldaar arbeiden, die dan, na verloop van zoo veel maanden of dagen, als de vogel geliefd te bepalen; vermeerdert worden; maar geeft de vogel op een van alle de voormelde vragen een kwaadvoorſpellend antwoord, dan zal zich niemand onderſtaan een enkel gat, van een ſpan diep, op die plaats te graven, welk verregaand bijgeloof menigmaal oorzaak is dat veele rijke mijnen onbearbeid blijven.

Dan voornamentlijk is de reden van het weinige goud, het geen uit zulke rijke en uitgeſtrekte mijnen gehaald wordt, de groote tegenzin die ik, bijzonder in de Gorontaalders en Limbotters, alwaar de beste mijnen gevonden worden, tegen het goudgraven ontwaard heb; daarbij komt nog het gebrek aan inſtrumenten, die tot het mineeren vereischt worden.

De manier, op welke zij daar de mijnen bewerken, zal blijken uit het volgende voorbeeld van de mijn *Popajatoe*, die bij mijn komst pas ontdekt was, en waar in men nu slechts een maand gearbeid hadt. Zij ligt circa 30 mijlen van *Corontalo*, en van den mond der rivier aan strand, tot op de plaats daar het eerste goud gevonden wordt, zal mede omtrent dertig mijlen varens, met een *Bolotto*, zijnde een vaartuig uit één stuk hout gehouwen, bedragen.

Wanneer nu de arbeiders in den omtrek gekomen zijn, daar zij door den talenga gewaarschoud zijn, dat het goud gegraven moet worden, beraadslagen zij nog maals eerst met de vogel wat plaats zij eigentlijk kiezen moeten om de mijn of het gat te maken; dit gedaan zijnde, gaan zij verder de rivier op, en zoeken het water uit de rivier naar de plaats te leiden, daar zij bezig zijn. Hier moet ik niet vergeten te melden dat de Inlanders zelden of nimmer zullen mineeren, of zij moeten kans gezien hebben om het water uit een nabij gelegen rivier op die plaats te kunnen brengen, daar zij aan het werk zijn, want dit is haar volstrekt noodzakelijk, om den grond en de klei weg te doen spoelen en de steenen met het fijne zand, waar in het goud schuilt, alleen te doen blijven; indien het water niet over den grond kan geleid worden, en dat er valeien zijn, tusschen de rivier en de plaats daar zij werken, maken zij riolen van uitgeholde Wakka-boomen, waar van de bosschen volstaan, en stutten die met afgekapte boomen.

Het

Het water ter plaatse van de aangelegde mijn gebragt zijnde, gaan zij aan het werk, en graven, na dat zij fterk zijn, want fomwijlen vervoegen zich 8, fomwijlen 10, fomwijlen 20 man bij elkanderen, makende een gat van 20 30 à 40 voeten in het vierkant, en laten, zoo lang zij het water kunnen doen afloopen, door omroeren den grond geftadig met het water wegfpoelen. Dan zoo diep gevordert zijnde, dat het water niet meer kan afloopen, moeten zij het uitputten, het geen zoo lang duurt, tot dat zij op de fteenen komen; deze wasfchen zij fchoon af, en metfelen daarmede rondom het gat, doch zonder eenige kalk, die fteenen in een juiste order op elkanderen ftapelende, tot een foort van een muur voor het invallen van den grond, en als het gat diep wordt, ftutten zij die fteenen ook wel met bosch-planken of balken; onder die fteenen zijn er fomwijlen, die ik heb gezien, volgens mijne gisfing van 3, 4 à 500 ponden zwaar, die de arme menfchen, zonder eenig ander werktuig als eenige bosch-rottings en boomen, alleen met hunne handen uit de gaten moeten opwerken; zoo verre gevordert zijnde, dat al de grond, modder, klei, en fteenen uit het gat uitgewerkt zijn, en zij op het zwarte zand, het vaste kenmerk dat er goud is, en zoo te zeggen de moeder van het goud (want daar dat zand niet gevonden wordt is ook geen goud) gekomen zijn, dan fcheppen zij die zwarte of geele grond, met zwart zand vermengd, in daartoe gemaakte ballast-mandjes, gaan daarmede aan het water zitten, en nemen hand voor handval, op een houte rond bord, of, zoo als zij het

noe-

noemen, doelang, die omtrent 18 duim in zijn diameeter is, en in het midden eenigsints hol en dik toeloopende, juist in zijn centrum, in het dikste een gat heeft waar op zij een klein dekseltje van hout maken; wanneer nu al de gronden zand, door de beweging die zij met haar handen maken, met het water van de doelang afgespoeld is, blijft het goud, het geen zwaar is, en niet ligt wegspoeld, alleen liggen en dan bergen zij die buit in het gat, het geen in het midden van de doelang is, zoo lang tot dat het gemelde gat vol is, wanneer zij het goud op een klapperdop liggen, en zoo lang boven het vuur houden tot het droog is, dan het noch resterende zwarte zand, zoo veel zij kunnen, daar uit blazen en zoo vervolgens in hunne bamboesfen bergen.

Nog een tweede manier van mineeren hebben zij, wanneer zij aan een heuvel of berg werken, die vlak aan een rivier ligt, dan maken zij een schoone plaats aan de kant van de rivier, leiden het water, zoo veel zij noodig hebben, daar heen, en werken dan de aarde in de rivier op die plaats, die zij geprepareerd hebben, wanneer al de grond en klei ten eersten met het water wegspoeld; blijvende het zwarte zand met het goud liggen, dien zij, na dat zij de steenen eerst uitgewerkt hebben, in maniere als vooren, op haar doelangs uitwasschen; dit is de ligtste manier van graven, en zoo lang zij in een streek daar goud gevonden wordt practicabel is, zullen zij de eerstbeschrevene manier niet bij de hand nemen.

Nog een manier, die alleen in een nieuw on-

ondekte mijn, gelijk *Papajatoe*, gebruikelijk is; zij gaan met ballast-mandjes op haar rug en een ſtuk ſpits ijzer, in form van een dikke bijtel met een handvat van hout, langs de rivier, en zoeken in de ſcheuren van de klippen aan de boorden van de rivier, wanneer zij dikwijls heele ſtukken goud van 2, 3 en meer realen zwaar vinden.

De manier van graven is in alle mijnen en bij alle volkeren op die kust eveneens, behalven dat zij op ſommige plaatſen maar 10 à 12 voet diep noodig hebben te graven, daar zij op andere tot 12 ja meer vadems in den grond moeten delven, en de gaten, gelijk in Europa, met planken en balken moeten ſtutten.

Op *Papajatoe* heb ik gezien, dat zij maar 6 à 8 voet diep groeven, op *Batodoelang*, *Dalodajoenoe* en *Bomboeloe* 12 en meer voeten, en op *Ankahoeloe* en *Pogiama* tot 8, 10, à 12 vadem, dit zijn alle Gorontaalſe mijnen: op *Palella*, *Bwool* en *Tontoly*, graven zij tot 12, 15 en meer vadems diep, en moeten licht in hunne mijnen brengen om te kunnen zien.

Ik heb aangemerkt, dat de klippen aan de boorden van de rivieren, en zelfs de meeste ſteenen, die zij uit de mijnen halen, op plaatſen daar het goud hoog van alloi is, zoo als op *Papajatoe*, *Ankahoeloe* en *Tamallas*, ſommige blaauw en ſommige geel en heel week zijn, zoo dat men er verf van zoude kunnen maken; daar de ſteenen en klippen op plaatſen, daar het goud laag van alloi is, als op *Batodoelang*, *Dalodajoenoe* en *Bomboela*, meest grijs, hard, en wit zijn, en ook zoo week zijn als kalkſteenen.

Dit

Dit kan tot een vast kenmerk in een mijn verstrekken, of er hoog of laag goud in zal gevonden worden; wanneer een goudmijn eerst ontdekt wordt, zoeken zij, zonder zich in het begin aan het mineeren te binden, maar hier en daar in de rivier, de steenen wegnemende en het water ten deele afleidende, en vinden dan, wanneer zij het zand pas een voet diep omgevoerd hebben, meest groote stukjes, somwijlen tot vele realen, die denkelijk met zware afwatering van de bergen moeten afgespoeld zijn.

Hunne werktuigen die zij in de goudmijnen gebruiken, bestaan slechts in een langwerpig ijzer, als eene breekbijtel, circa anderhalf voet lang en twee duim in het vierkant dik, aan het eind iets scherp en puntig, met een oor waar in een houten steel wordt gestooken van omtrent een vadem lengte; voorts, die het hebben of koopen kunnen, een haak, zijnde een krom ijzer, in den vorm van een vuurhaak, met een korte houten steel, om den grond in de kleine steenen om te roeren; een bijl, een parring of pedak, en een doelang, die zij zelve maken, en een goud-schaaltje.

In alle de goudmijnen, maar vooral in de geene die zoo ver van strand liggen, als *Popajatoe*, *Ankaboeloe* en *Pagiama*, is het buitengemeen koud na den ondergang en voor den opgang der zon, waar door die arme gravers veel moeten uitstaan, die van 's morgens tot 's avonds in het water moeten zitten, wanneer haar geheele lighaam 's avonds, na gedaan werk, schier geheel wit van de salpeter gebeten is.

Wan-

Wanneer de gravers in de mijnen aan het werk zijn is het water van de rivier, waar aan zij werken, tot aan het strand, modderig en rood geel, en dit water veroorzaakt den afgang en zelfs de roode loop aan de geene die de onvoorzichtigheid hebben 'er van te drinken.

De gravers zijn niet altoos even gelukkig in het mineeren, want het gebeurd dikwijls dat zij eene maand of langer graven, en voor 10 en meer Rds. mondkost verteren, alvorens, na voltoijing van haar werk, geene Rdr. gevonden hebben; alsdan zijn zij genoodzaakt weder eene andere plaats te zoeken, en van nieuw af aan aan het werk te gaan.

In eene nieuw ondekte mijn gaat het meest altijd voorspoedig, maar in een mijn, die reeds lang bewerkt is, hebben zij zeker eene maand werk, eer zij zoo ver komen, dat zij het goud kunnen uitwasschen.

In de goudmijnen van *Palella*, welke rivier zich in verscheiden armen verdeeld, en welke mijnen zeer uitgestrekt zijn, vindt men plaatsen, daar het goud zeer menigvuldig is; maar het is, daar, waar het in groote menigte gevonden wordt, zeer laag en weegt geen 18 karaten.

Het hoogste goud vindt men in de goudmijnen van *Popajatoe* en *Molosipot*, op *Atikahoeloe*, *Tolodinki Lemboeno*, *Sousso* en *Tamperana*; voorts aan de z. en z. w. kant op *Pogiama*, *Wongo*, *Tomollas*, *Bwool* en *Tontolij*, wegende het goud uit die mijnen meer dan 21 karaten.

Het overige is meest laag, en weegt niet boven de 18 karaten.

Eene der voornaamste redenen, waarom de *Gorontaalsche* en *Limbotsche* onderdanen zoo weinig lust tot goudgraven hebben, is, dat zij van hunne vrouwen en kinderen moeten afgescheiden zijn, dewijl de mijnen ver van de hand liggen; en wel voornamelijk, om dat zoo dra een arm gemeen man het geluk heeft, een goede vond te doen, het hem door de in de mijnen zich onthoudende meenigvuldige hoofden, half afgebedeld en half afgedwongen wordt; en indien zij dan nog genereus met hem willen handelen, dringen zij hem het een of ander voor eene dubbelde prijs op.

Ik heb juist niet kunnen merken dat het in de goudmijnen zeer ongezond is, indien men zich maar warm houd en eenigzins van mondkost voorziet; want het gebrek aan het laatste, gepaard met de moeilijkheden om over klippen en bergen te klimmen, heeft mij, op *Popajatoe*, eene ligte koorts veroorzaakt.

Er is nooit voor mij een Europeaan in alle de *Gorontaalsche* mijnen geweest, en die er omtrent zijn gekomen, hebben nooit het goud zien graven, maar zijn alleen op die plaats geweest, daar het voornaamst opperhoofd zijn verblijf heeft, het geen altoos nog verre van de plaats is, waar de mineurs eigenlijk werken; want zelfs de voorname hoofden der Inlanders, en vooral der *Gorontaalers* en *Limbotters*, zijn veel te gemakkelijk om een zoo moeilijken en gevaarlijken weg, daar men dikwijls gevaar loopt, door het afvallen van de steiltens, den hals te breken, te passeren.

In de streek van de goudmijn van *Ankahoeloe* is eene plaats, *Longi* genaamt, alwaar goud ge-

gevonden wordt, het geene zoo hoog is, dat het zelfs het goud van *Popajatoe* en *Ankahoeloe* overtreft; maar dewijl de ſpruit, of het riviertje naar derwaarts niet bevaarbaar is, en de Inlanders dierhalven hunne mondkost over eene moeijlijken en gevaarlijken weg op hunnen rug moeten dragen, en ook op die plaats niede veel koper gevonden wordt, het geene, indien men geen ſterk water heeft, den besten bedriegen zoude, wordt die plaats weinig bezocht. Dit is in de goudmijnen aan de n. of n. w. zijde de eenigſte plaats, daar men koper vind, zijnde aan de z. of z. w. kant, digt bij *Bwool*, nog een diergelijke mijn, alwaar goed rood koper gegraven wordt, het geene zoo klein van ſtof is, als het fijnſte ſtofgoud.

In de mijnen van *Bomboela Batodoelang* en *Ankahoeloe* vind men veel berg-kristal en een ſoort van ſtaalſteen, gelijk ook in de mijnen van *Palella*, maar in de mijnen van *Popajatoe* heb ik die ſteenen niet ontwaard.

Meest in alle de mijnen heb ik gezien, dat de gravers, wanneer zij in ſommige plaatſen op 5, en anderen op 8 en in ſommige op 12 en meer vadems diepte gekomen zijn, dan een gelijke vloer van heele klippen ontmoeten, waar door zij met hunne werktuigen niet kunnen komen, en zij hebben mij dikwijls te kennen gegeven, dat, als het mogelijk was om daar door te komen, zij ſtaat maakten meer goud te zullen vinden.

Op *Ankahoeloe*, daar men in de hagtens die klippen ſomwijlen reeds op de diepte van 12 à 15 voet ontmoet, heb ik ontwaard, dat door die klippen ſcheuren of openingen, van 2 à 3 vin-

gers breed langs liepen, waar in een foort van zwartigheid, als ijzerroest gevonden wierdt, die fterk met brokjes goud gemengd was, en die de gravers, na dat zij die foort van vloer eerst zeer fchoon afgewasfchen hadden, met haar ijzer, zoo ver zij komen konden, uitwerkten.

Het goud is in alle de mijnen van *Celebes*, wanneer het eerst van het zand gezuiverd is, redelijk fchoon; vindende men alleen op *Pogiama* en *Palella* hier en daar gouderts, het geen onder de fteenen gemengd, zeer laag van alloi is, en door het fijn ftampen der fteenen, die niet al te hard zijn, uitgehaald wordt.

Dewijl ik ondervonden heb, dat de eene mineur voor den anderen gelukkiger in het graven is, kan men niet juist bepalen, hoe veel zij in eene mijn vinden konnen, want ik heb op *Popajatoe* fommige gravers gezien, die, om dat het een nieuw ontdekte mijn was, in 14 dagen wel 200 rds. aan waarde hebben gevonden, daar ik er op *Ankahoeloe*, *Bandadaung* en *Bomboela* gezien heb, die in een geheel jaar, volgens hun zeggen, nog geen 20 rds. bedragen hadden. En dit was het, dat ik kortelijk, volgens eigen waarnemingen, aangaande de goudmijnen op de kust van *Celebes*, te berigten had.

VER-

VERVOLG

VAN EENE

JAVASCHE HISTORIE

SADJARA RADJA DJAWA,

MET DE

AANMERKINGEN

van wijlen

JOSUA VAN IPEREN.

Het gebeurde eens dat de Koning een tournoispel aanregten, *Tjioeng Wanara* het vreemd gejuich en het geluid der gom-goms (*a*) hoorende, vroeg zijn baas of hij derwaarts gaan mogt, doch de baas wilde het niet gedoogen, zeggende, het past u niet wegens uwe jongheid derwaarts te gaan.

Maar *Tjioeng Wanara* eene heerschende drift gevoelende, om er zich heen te begeven, antwoorden daar op, ik zal en wil er maar toe gaan: ja al bond gij mij vast, zal ik er evenwel heen streven. En welke moeite de smit ook aanwendde, met goede en met kwaade woorden, alles kon niets baten, hij liep er evenwel heen.

 Zoo-

(*a*) Gom-goms zijn koperen bekkens van verschillend geluid en grootte.

Zoodra hij nu aan de Paſebaan (*b*) gekomen was, ging hij aan de zijde des Konings nederzitten, zonder dat hem de Koning, in het eerst gewaar wierdt. Kort daar op ging hij naar het hof van den Koning; en als hij er binnen trad, zag hij welhaast een muziekſpeelwerk, genaamd *Baleſawee*: het geen, zoodra men het aanraakte, begon te ſpeelen. Maar niemand dan de Koning alleen, durfde dit doen: en niet te min verſtoutte zich *Tjioeng Wanara*, om het aan te raken.

De Koning, die met groot vermaak het Tournoiſpel had aangezien, dit ſpeelwerk nu hoorende, verſchrikte zeer, en gaf aanſtonds bevel aan zijne lijfwacht, om dezen jongen knaap op te vatten. Dan, zoodra de manſchappen binnen kwamen, ſchudde hij zijn ligchaam, viel op hen aan, verſloeg hun, en joeg de overigen zulken ſchrik aan, dat zij voor dood nedervielen: terwijl de overigen hunnen toevlucht tot den Koning namen, hoewel zwaar gekwest zijnde: (*c*) want de een had zijnen arm, de tweede zijn been, een derde zijne

(*b*) Deze drift was eene ſoort van natuurlijke geestdrijverij, welke de ſinit niet kon, noch durfde wederſtaan. Men kent noch niet genoeg van zulke opkomende en onweerſtaanbare geneigdheden, om dezelve, op eene wijsgerige wijze te verklaren. De helden, zoo wel als de Poëten, ſchijnen aangeblazen te worden. Maar dit verſchijnſel blijft noch een raadſel in de geestkunde. De *Passenbaan* of *Passeerbaan*, is zoo veel als de Renbaan.

(*c*) Hij gedroeg zich derhalven, ten naasten bij, als Simſon, omtrent de Philiſtijnen, en als eenige helden van *David*, die links en regts, al wat zij aanraakten, verpletterden. Even hetzelfde vermogen hebben de leeuwen: al wat zij met hunnen ſlaanden klaauw treffen, is verbrijzeld. Dit was het geval van den ouden man Gods met zijnen ezel, buiten Bethel. 1 kon. XIII v. 24. Zie KOLBE beſchrijving van de Kaap I deel bladz. 184.

zijne ribben gebroken, den vierden hingen de oogen uit het hoofd en de overige waren in het aangezicht deerlijk gewond.

De Koning, die uit dit alles, eenige kwaade vermoedens had opgevat, maar het aan niemand durfde laten blijken: vroeg aanſtonds aan zijne *Mantries*, (*d*) wat is dit voor eene jongeling die zoo ſtoutmoedig zich durft gedragen? waar op de rijksbeſtuurders antwoorden, hij is de zoon van Uwer Hoogheids ſmit. Toen gaf de Vorst onmiddelijk bevel, om dien ſmit te roepen. Hij verſcheen voor den Koning, en de vraag was, wiens kind deze jongeling was, en hoe hij genaamd wierdt? De ſmit antwoorden, hij is mijn zoon, en is genaamd *Tjioeng Wanara*. De Koning hernam toen: roept uw kind hier. Hij riep hem; *Tjioeng Wanara* gehoorzaamde, en verſcheen ten ſpoedigſten voor den Koning. Toen vroeg de Koning nogmaals, of dat zijn eigen kind was? het geen de ſmit met ja beantwoorde. De Koning zeide vervolgens, dat hem zulk onmogelijk voorkwam, als nooit gehoord hebbende, dat de ſmit kinderen had gehad, die zoo groot zouden kunnen zijn: want voegde hij er bij, gij zijt daartoe noch te jong, en zijt noch zoo lang niet getrouwd geweest (*e*). De ſmit dus gedrongen, kwam tot bekente-

nisſe,

(*d*) *Mantries*, is eene algemeene eerbenaming der hofgrooten van *Java*.

(*e*) Deze langmoedigheid in het ondervragen, drukt zeer wel het doorgaand karakter der meeste Javanen uit. Zij blijven vragen, zoo lang zij twijfelen: en zij blijven, met de grootſte vriendelijkheid, onwrikbaar op hun ſtuk ſtaan, wanneer zij geld bedingen, of bij andere gelegenheden. En wordt

de

nis, en zeide, neen! hij is mijn zoon niet, maar een zoon van eenen goeden vriend, die mij denzelven heeft overgegeven. Goed! zeide de Vorst, ik zal dan uw kind bij mij aan het hof nemen. De smit scheen daar uiterlijk zeer wel mede te vreden maar innerlijk was hij er over bedroefd te zijn.

Tjioeng Wanara, eenige tijd bij den Koning geweest zijnde, wierdt, als veldoverste, van den Koning ten strijde gezonden; en in dien veldtogt slaagde hij twee à driemalen zeer gelukkig, veroverde eenige steden, en bragt vele veroverde goederen bij den Vorst terug. Hier door kreeg de Vorst zoodanigen toegenegenheid voor hem, dat hij hem niet alleen voor zijnen eigenen zoon aannam; (*f*) maar hem ook het bevel toevertrouwde over tien duizend man, onder de eerbenaming van *Aria Banjak Wide* (*g*). Hij liet hem ook aan de noordzijde van de passer woonen, en het werd hem geoorloofd om des avonds op het gammelanspel, genaamd *Loekanauto* (*h*) te mogen speelen;

de Hollander moeilijk, dan gaan zij heen en komen des anderen daags, om even als gisteren, op hun voorstel te blijven staan, en door die vriendelijke en onverzettelijke standvastigheid, eindelijk den korselen Europees te overwinnen, en hunnen zin te krijgen. De Chinezen hebben dit ook eigen, en voegen er een geduurig vriendelijk lachje bij, daar Javanen een ernstig gelaad vertoonen.

(*f*) De aanneming tot kinderen was dus ook bij de Javanen, toen reeds, in zwang; ten ware men wilde toestemmen, dat de Koning zijnen veldoversten *Aria Banjak Wide* voor zijnen eigenen zoon erkende, voor denzelven, die hij voormaals in de rivier geworpen had. En dit laatste is vrij wat aanneemlijker.

(*g*) De eerbenaming van *Aria Banjak Wide* vinden wij niet onder de eernamen der javaische Grooten, bij VALENTYN bladz. 55 tot 56.

(*h*) *Loekanauto*, deze benaming hangt af van 's Vorsten verkiezing, die zeer vruchtbaar in het vermenigvuldigen van benamingeu en eertitelen is.

len: daar anders niemand op mogt speelen of laten speelen, dan alleen de Koning. Ook maakte hij hem zijnen eersten raadsheer, en het hoofd van de justitie.

Deze *Aria Banjak Wide*, was vervolgens nog eenen geruimen tijd aan het hof geweest, wanneer hij den Koning verzocht, om alle de smids van het geheele land van *Padjajaran* bij zich aan huis te mogen ontbieden, om eenen grooten voorraad van geweren in gereedheid te laten brengen. Want, zeide hij tegen den Koning, men kan somwijlen niet weten, wat er kan voorvallen. De Koning keurde dit goed, en gaf hem tevens de magt over alle de smids. Toen nu alle de smids bij hem in huis waren, gelastte hij hen, midden in zijne woning, eene ijzeren kamer te maken: maar, zeide hij, het moet noch heden dezen dag in gereedheid zijn (*i*). Zij namen dit werk aan en volbragten het: en toen de kamer voltooid was, schikte *Aria Banjak Wide* die kamer op, zetten er een kostelijk ledikant in, van het welk de kussens en het behangsel van zijde waren, en berookte dezelve met allerhande reukwerken: zoo dat het binnen dezelve was, als in eene hemel op de aarde,

Toen dit alles volbragt was, ging hij naar den Koning, en verzekerde hem, dat, toen hij ten strijde toog, hij eene gelofte gedaan had,

(*i*) Hier uit is lichtelijk op te maken, dat men oudtijds veel ijzer uit den grond haalde, en het versmeedde; want het aanzien van den grond hier en daar in de bovenlanden en in de killen der rivieren bij laag water in den droogen mousson, komen overvloedig, dat er ijzer-eerts in menigte te vinden is, wat men daar ook aan moge twijfelen. Tegenwoordigen Staat III deel blads. 198. Aanwede I deel,

om, zoo hij mogt overwinnen, Zijne Majesteit aan zijn huis te verzoeken, om daar te willen spijzigen, gelijk hij nu ook de eer had, den Vorst daarom te verzoeken. De Vorst antwoordde: goed, ga naar uwe wooning ik zal aanstonds bij u zijn. *Aria Banjak Wide* ging naar huis, en de Koning volgde hem. Toen de Koning binnen was, plaatste hij hem vlak in het gezigt van de ijzeren kamer. Men was vrolijk onder de maaltijd, en toen zag de Koning de ijzeren kamer: vragende tevens, waarom hij die had laten maken? *Aria Banjak Wide* gaf toen voor, dat hij die gebruikte tot zijne slaapkamer: want, zeide hij, als ik heet ben, worde ik er in verkoold; en ben ik koud, dan worde ik er in verwarmd; ben ik ziek, dan worde ik er in gezond; en ben ik hongerig dan worde ik er in verzadigd (*k*).

De Koning hernam hier op, ik ben nu eenigen tijd niet wel geweest: koom, laat wij 'er in gaan. Zeer goed! sprak daarop *Aria Banjak Wide*: want al wat ik bezitte, behoort den Koning in eigendom.

De Vorst derhalven, geen kwaad vermoedende, ging 'er dadelijk in: en zoo dra hij 'er in was, floot *Aria Banjak Wide* de deur van gemelde *Koentara*, maakte de kamer rondom gloeiend, en toen 'er de Koning half gebraden uitgehaald was, wierp hij hem in de rivier *Krawang*. De Vorst deze wreedheid ondergaan-

(*k*) Deze laatste eigenschap van de ijzeren kamer vinde ik onbegrijpelijk. Misschien zal dit in het Javaansch iets anders beduiden en zijne betrekking hebben op den minnenhandel. In het vervolg van dit boek leeze ik nog iets van een ijzeren vertrek, het geen tot eene gevangenis verstrekte.

gaande, vroeg hem, wat hij toch misdreven had, dat hij, Heer en Vorst zijnde, op zulke eene wreede wijze mishandeld wierdt? Maar *Aria Banjak Wide* antwoordde daar op: die schuldig is moet betalen; en die van iemand iets geleend heeft, moet het wederom geven: want toen ik noch klein was, hebt gij mij in de rivier *Crawang* laten werpen (*l*).

Zeker opperhoofd of *Lora*, met naame *Ong-ondaga* was daar tegenwoordig, die het gezien hebbende, dadelijk, al schreiënde ije naar den zoon des Konings liep, en die Prins, genaamd *Soesoeroegh* boodschapte, dat *Aria Banjak Wide* den Koning deszelfs vader, om het leven gebragt hadt. Waarop de Prins op staande voet op de *Bindee* (*m*) liet slaan, om zijn volk bijeen te vergaderen; en toen die bijeen gekomen waren, ging hij fluks *Aria Banjak Wide* opzoeken, leverde hem slag, en het gevecht duurde eenige dagen; zoo dat *Soesoeroegh* zoodanig in den oorlog gewikkeld wierdt, dat 'er eene groote menigte van zijne landzaten sneuvelden, en hij eindelijk genoodzaakt wierdt te vluchten, en een goed heenkomen te zoeken, oostwaarts heen, tot dat hij eindelijk aan eene negorij, genaamd *Caligoenting*, aankwam. Aldaar woonde eene vrouw, met name *Niaij Randa Caligoenting*, wel-

(*l*) De weêrwraak, in geval van moord, was eene verplichting der Oosterlingen. De Koning had hem willen dooden; en de wil wordt hier voor de daad genomen. Hij was de naaste aan zich zelven. Men zie over den bloedwreeker der Arabieren en de wetten van Mosis, daaromtrent J. D. MICHAËLIS Mos. recht, § 131 enz., II d., bl. 384 en verv. in § 275, IV d., bl. 40.

(*m*) *Bindee*, eene groote gom, om alarm te slaan.

welke vrouw hij tot zijne moeder, gelijk zij hem tot haren zoon aannam (*n*). Zij leefde ook met hem, als met haar eigen kind; en dus bleef *Soesoeroegh*, op deze *Dessa*, of negorij, eenigen tijd wonen.

Maar *Aria Banjak Wide* liet zich ondertusschen alom voor Koning van *Padjajaran* uitroepen; en niemand durfde hem tegenstand bieden. Ook liet hij een gebod uitgaan, dat al wie den Prins *Soesoeroegh* zoude herbergen, of in eenigen dienst behulpzaam zijn en ondersteunen, zulk een met zijn geheel geslagt, zou worden uitgeroeid; om dat hij, als een vijand van den Koning zou worden aangezien.

Niay Randa Caligoenting was juist op de passer van *Padjajaran*, toen dat plakkaat werdt afgekondigd, en zeer verschrikt geworden zijnde, liep zij ijlings, in de grootste verbaasdheid, naar huis, en daar komende, maakte zij dit nieuws aan hare drie broeders bekend, te weten aan *Kiay Wirasarie*, *Kiay Buder* en *Kiay Tambi*; welke derhalven aanstonds, met hare zuster, naar *Radien Soesoeroegh* gingen, en hem hetzelve bekend maakten.

Soesoeroegh bedankte hen zeer beleefdelijk, en sprak zijne aangenomen ooms aldus aan: (*o*) Al had ik beenen van ijzer, zenuwen van ko-

(*n*) Uit deze bijzonderheid blijkt het klaar, dat de aannemingen tot kinderen, eenigzins ten minsten, schoon juist niet in de smaak der Romeinen, bij de Javanen in gebruik is geweest; vooral bij menschen die geene kinderen hadden.

(*o*) Deze taal van *Soesoe oegh* is zeer levendig en poëtisch, en den Persiaanschen dichter FERDUSI waardig, daar hij Rutem beschrijft. Zie over het Persiaansch heldendicht G. JONES, histoire de Nader. Chah., tom II, p. 245 en 249. In het boek van JOB vindt men eene beschrijving van den Behemoth, welke

koperdraad en eenen koperen huid, zoo zou ik doch tegen dien Koning niet aan kunnen. En wat zouden wij toch kunnen uitvoeren met zoo een hand vol volks, als wij op de been kunnen brengen, tegen zulk een magtig Koningrijk? Maar, zoo het u lieden beliefd, ik zal mij op de vlucht begeven. Hierop nam hij de wijk; en zijne zoogenaamde moeder en hare drie broeders volgden den Prins, hem niet willende verlaten: leidende met zich omtrend honderd man, met welke zij regtstreeks voordtoogen naar den berg *Coembang:* (*p*) alwaar de Prins zich wilde afzonderen.

Op dezen berg *Coembang* was een vermaarde tooveres, met name *Niay Tjamara Toengal*, die te voren reeds geweten had, dat de Prins komen zou. (*q*) Zij had eene volstrekte magt over alle de duivels en kwade geesten. Aan dezen had zij bekend gemaakt, dat de Prins op reis was, om bij haar te komen; met

---

die den heer SCHULTENS voor den Olifant, en anderen voor het Nijlpaard houden, met deze bewoordingen: *Zijne beenderen zijn als vast koper, zijne gebeenten zijn als ijzeren handboomen.* Maar hier dunkt mij, dat de Vorst toespeeldt op de krachten van den Rhenoceros, dien men kan aanmerken, als eenen *koperen huid te hebben, zenuwen van koperdraad en beenen van ijzer, beter dan de Olifante.* Mij dunkt, dat de Behemoth van Job cap. XL 10-19 en onze Rhenoceros, geene weêrgaloze overeenkomst hebben. Misschien hier van elders nader.

(*p*) De berg *Coembang*, is de Bloemberg.

(*q*) Boven beloofden wij iets van de tooveressen en toovernijmphen der Oosterlingen te zullen zeggen. Maar thans weet ik dit niet beter te doen, dan den lezer te wijzen naar de geschiedenis van den Prins AKMEDT en van de toovernijmphe *Paribanou;* alwaar men ook het onderscheid tusschen de tooveressen en toovergodinnen of toovernijmphen levendig zal vinden voorgesteld. Arab. vertell., IV d., bl. 314 en 396. De toovergodin *Paribanou* was ook magtig rijk. Zie Arab. vertell. als boven.

met last om hare wooning schoon te maken, en ten fraaisten op te schikken. Trouwens zij was rijker dan eenig Koning. Ook zorgde zij en gaf last, dat er bij zijne aankomst op hare speelwerken gespeeld wierdt.

Maar zoo dra de Prins aan den voet van gemelden berg kwam, begon het vreesselijk te stormen en verschrikkelijk te regenen, zoo dat er veele boomen uit den grond geslagen wierden: en het weerlichte zoo sterk, als of de geheele wereld in vuur en vlam stond; ook liepen de rivieren over door de menigvuldige plasregens.

Men hoorde ook een afgrijsselijk geschreeuw der duivelen, het geen een geluid maakte, als of de bergen sprongen, en de hemel van een barste, (*r*) hoewel dat geschreeuw alleenlijk ontstond uit eene overmatige blijdschap der booze geesten; om dat de tooveres van dien Prins een bezoek ontvangen zou. Straks hoorden zij het geluid van eene bel, en daardoor wierdt de lucht zeer klaar.

Toen nu de Prins op den top van den berg gekomen was, zag hij eenen grooten boom, met name *Tjamara;* en in dien boom hoorde hij een zoet muzijk. Dit hoorende zeide hij tot zijne ooms, ik gelove dat deze boom de verblijfsplaats is van *Niay Tjamara Toengal:* mompelende ondertusschen en wenschende, dat zich de tooveres aldaar aan hem

(*r*) Zulk een verschrikkelijk geraas en gedaver, ontstond er ook in het paleis van eenen boozen geest, bij gelegenheid dat de *Calender*, die bij de Prinses der *Ebeensche Eilanden* gekomen was, eenen *Talisman* brak. Arab. vertell., I d., bl. 159.

hem vertoonen mogt. Het geschiede: want zij vertoonde zich aanstonds, met eene groote praal-statie, deed den Prins nevens zich nederzitten, verwelkoomde hem, en vroeg kwanswijs, wie hij was, wat hij kwam doen en hoe zijn naam was? Dan, *Soesoeroegh* antwoorde daarop, met den diepsten eerbied: Mevrouw! ik behoeve u dit niet te zeggen, want gij weet het immers zoo goed als ik. *Niay Tjamara Toengal* begon toen te verklaren en te zeggen: ja! gij hebt gelijk; (*s*) want waarom zou ik anders zoo veel hebben behoeven uit te staan, indien ik dit niet had geweten. Nog voegde zij er bij: gij zijt ook van sins, om u, op dezen berg, af te zonderen, om dat gij den strijd tegen uwen broeder verloren hebt. Dan dit zoude ik u niet raden: want indien gij dit deed, zoudt gij zekerlijk geen Vorst van Java kunnen worden.

Hierop hernam *Radeen Soesoeroegh*: al wat gij mij gebiedt, zal ik naarkomen. Zij gelaste hem derhalven naauwkeuriglijk naar haare woorden te luisteren. Zij zeide hem dan, dat hij maar oostwaarts heen zou trekken tot dat hij eenen boom vond, genaamd *Poohn Madja*, (*t*) welks vrucht

(*s*) Deze wetenschap van geheimen wordt in de Arabische vertell. insgelijks aan de toovernijmphen toegeschreven. Denkelijk was zij met eenen Koning der booze geesten getrouwd. Hoe veel zulke juffers moeten uitstaan, volgens de denkbeelden der oostersche fabel-historie, blijkt uit het geval van de juffer in de glazen kist, op de grond der zee door eenen reusachtigen geest bewaard. Arab. vertell., I deel, bladz. 14, maar vooral van de Prinses, de dochter van Epimarus, Koning der Ebeensche Eilanden, bladz 157 en 158. Men moet zulke vertelselen niet verachten, want de hedendaagsche Oosterlingen, en zelf de Grieken verachten die niet, maar, blijven er, tot heden toe, zeer op verlekkert. Zie mr. GUYS, *Lettres sur la Grece. Lettri* 21, tom 1, pag. 298.

(*t*) Een boom genaamd *Poohn Madja*, dat is een Madjaboom, zijnde de vrucht korrelig en zuur.

vrucht bitter van smaak was, en dat hij daar zijne hofplaats moest aanleggen en zijn paleis bouwen; want, zeide zij, het is bij de goden besloten, dat gij Koning van Java zult zijn: en uw geslacht zal vervolgens na u, altijd den troon beklimmen.

Niay Tjamara Toengal verhaalde de Prins wijders, dat zij eene oudmoei van hem was, en dus zoo wel eene Prinses als hij een Prins van hetzelfde *Padjajaran*: Want vervolgde zij, uw overgrootvader de Koning *Moeding Sarie* is mijn vader geweest. En de reden waarom ik zoo van de wereld ben afgezonderd, is deze, om dat ik in mijne jeugd zoo eene overschoone Prinses was, die van iedereen bemind wierdt, en om dat alle de Vorsten van *Java* mij ten huwelijk verzochten. Daarentegen had ik geene genegenheid en liefde voor het mannelijk geslacht. En om dat ik beducht was, dat er misschien oorlogen over mij zouden ontstaan, (*u*) en dat mijne ouders daardoor maar verdriet zouden hebben, heb ik mij op dusdanige wijze van de wereld afgezonderd; en daar door zulke eene magt gekregen.

Dit gezegd hebbende veranderde zij zich voor zijne oogen, en nam de gedaante aan van een

(*u*) De troijaansche oorlog ontstond, gelijk wij weten, uit het schaaken van de schoone Helena, door Paris, gelijk zij te voren nog een jong meisje zijnde, van *Theseus* was geschaakt geworden. Dit schaaken werdt altijd weredelijk gewroken. Reeds ten tijde van Dina, Jacobs dochter.

Maar de afzondering, en toewijding aan den dienst der geesten, maakte *Niaij Tjamara Toengal* beveiligd voor alle de aanvallen der wreldsche Prinsen. Jephtas dochter kwam, indien zij niet werkelijk geslacht en geofferd is, omtrent in het zelfde geval.

een ſchoon vrouwsperſoon; zoo dat de Prins in eene groote mijmering viel; en daar op met zulk eene brandende liefde bevangen wierdt, dat hij zich niet kunnende wederhouden, haar in de armen nam en vergat wat zij hem gezegd hadt, als hebbende hij nooit zulk een ſchoon en bevallig vrouwsperſoon met zijne oogen aanſchouwd. Maar zij, dit bemerkende, veranderde zich wederom van gedaante, zich vertoonende als te voren. *Radeen Soeſoeroegh* dit ziende, verzocht haar dadelijk om vergiffenis en begon zeer bitter te weenen. Zij vergaf hem de onvoorzigtigheid, en, hem beſtraffende, zeide zij: gij zijt een mensch die gewoon zijt verkeerde wegen in te ſlaan: verwondert u dus niet langer; want ik kan mij veranderen in oud en in jong, in man of in vrouw: en ik kan niet ſterven, voor en aleer de jongſte dag aankomt (*v*).

 Ook

(*v*) De gedaante-wisſelingen van OVIDIUS, zijn niet anders dan oosterſche vertellingen, door de Grieken overgenomen en op hunne eerſte patriarchen en helden toegepast. Men gelooft nog aan die gedaante-wisſelingen, zoo als die door betooveringen kunnen veroorzaakt worden. De arabiſche en perſiaanſche vertellingen leveren er vele voorbeelden van op. Ondertusſchen is deze van oud en jong, en van man en vrouw te veranderen vrij zeldzaam. Het eerſte was een kunstje van Medea Euripides Argum. Medeæ, en het ander een van Jupiter. Ovid. Lib II 65-425. In dit javaansch boek zal men nog meer zulke toverkunstjes aantreffen. De Druïden in Oud Gallië verſtonden die kunstjes ook. *Zie* mr. PELLOUBIBR. Nouv. Bibl. Germ. tom XXIII, p. 96. De hofhouding van *Niaij Tjamara Toengal* zou dan moeten zijn omtrent op het eiland *Camban* of *Poela Noesſa Gede*; en dus in de nabuurſchap van het hof, het geen de nazaten van Soeſoeroegh zouden houden, tusſchen den brandenden berg van *Matarum* en tusſchen de zuiderzee. Denkelijk waren dit de gewesten daar de booze geesten te voren woonden, en daar *Batara Wisnoe* over hen heerschte, zijn zij vervolgens naar de Zuiderzee vertrokken.

Dat de toovenaars en booze geesten partij trekken in den oorlog, en de eene of andere helpen en onderſteunen, is een ge-

Ook zal ik bij u komen, als gij Koning van *Java* zijt. Naderhand zal ik van hier verhuizen, en Koninginne worden over alle de duivels en kwaade geesten; en alsdan zal ik mijn hof houden in de zuider-zee, en aan de zuidzijde van den brandenden berg, die bij *Mattara* ligt: en dit alles zal, zonder fout geschieden. En wanneer gij zware oorlogen moet voeren, zal ik u te hulp komen, indien gij mij roept. En indien uwe nazaten den ſtrijd eens verliezen, dan moeten zij verzekerd zijn, dat zij mijne hu p niet verder te verwachten hebben. Derhalven gelast en verzoek ik u, om, zonder vertoeven, oostwaarts te trekken. De Prins nam zijn afscheid, gehoorzaamde, en nam zijnen weg oostwaarts gelijk zij hem bevolen hadt.

De *Radeen Soeſoeroegh* eindelijk zeer vermoeid geworden zijnde, zat neder onder een grooten boom, waarvan eenige vruchten op den

---

gemeen denkbeeld der Oosterlingen van het vaste land. FERDISE zegt van *Afraliab*, Koning van Tartarije, die het rijk van Perzie had overweldigd: *Hij werd geholpen van den Keizer der Indië en van den Keizer van China, zoo wel als van de booze geesten, reuzen en toovernaars van geheel Azië.* Zie G. JONES Hist. de Nader Chak., tom II, p. 248. Hier bij kwamen ſoldaten en legers uit den grond der zee; en dit oostersch bijgelovig denkbeeld van onderwaterſche menſchen en koningrijken, even zoo als *Niay Tiamara Toengal* zich iets dergelijks aanmatigt, vindt men omſtandig in de geſchiedenis van *Beder*, Prins van Perſien, en van *Gianhare* Prinſe van het Koningrijk Samandal. Arab. vertell., III d., bl. 90 en verv., inzonderheid ook bl. 167. De fabel der Meermannen en Meerminnen is uit dat aloud verdichtſel ontſtaan; en dat verdichtſel ſcheen de waarheid te zijn, zoo lang de wijsbegeerte en de verbeterde natuurlijke historie niet toonden dat het een leugen was.

De getuigenisſen van VALENTIJN, over het beſtaan der zeemenſchen bijgebragt, III d., bl. 330-332, verdienen wel een nader onderzoek, om dat men de verſchijnſelen, van welke hij ſpreekt, nog niet behoorlijk verklaard heeft.

den grond gevallen waren, raapte een derzelve op, en dezelven proevende, vond hij de ſmaak zeer bitter te zijn: Hij vroeg derhalven zijnen oom *Wieraſarie*, welke vrucht het was? hoe deze plaats geheten wierdt? en wien die toebehoorde? Op deze vragen antwoorde *Kiaij Wieraſarie:* de vrucht, welke gij daar geproefd hebt, heet *Madja*, de plaats *Astina;* (*w*) uwe voorouders hebben hier hun hof gehouden; maar nu behoort het aan uwen broeder, den Koning van *Padjajaran*. Hier op zeide *Sceſoeroegh:* als dit zoo is, zal ik deze plaats *Madjapait* noemen; en hier mijn hof houden. Deze plaats kwam, door eenen gedurigen toevloed van menſchen, binnen korten tijd, in eenen bloeijende ſtaat.

Toen deze Koning van *Madjapait* aldaar eenigen tijd zijn verblijf gehouden hadt, kwam zijn broeder *Aria Banjak* van *Goeloeh*. (*x*) al vluchtende, bij hem, tevens verhalende, dat *Tjioeng Wanara* hem was komen beoorlogen, en dat hij, *Aria Banjak*, den ſtrijd verlooren hadt, en dus genoodzaakt was geworden, herwaarts te vluchten; maar niet wetende, dat zijn broeder daar als Koning regeerde. Ook berigtte hij, dat *Tjioeng Wanara* zijn hof overrompeld, en hetzelve verwoest hadt. *Ratoe Goeloeh* voegde daarbij, *Tjioeng Wanara* wil u ook komen opzoeken. Dat vernemende,

 zeide

(*w*) Te voren hebben wij aangeteekend dat *Pandode Wanara* en zijne opvolgers, in dat *Astina* hun opgehouden hebben, buiten twijfel wordt die hier bedoeld.

(*x*) *Goeloeh*, en deszelfs ligging is bij de hedendaagſche Javanen genoeg bekend. Het lag in de vlaktens tusſchen *Bandong* en *Pracamontjang* boven den oorſprong van de rivier *Crawang*. En de regenten van *Tjanjoer* en *Crawang* geven oor, dat zij van de oude Vorsten van *Goeloeh* afstammen.

zeide *Radja Madjapait:* indien dit zoo is, dan zal het beter zijn dat wij hem te gemoet trekken dan dat wij hem hier zouden afwachten; want, voegde hij er bij, ik heb nu reeds circa drie duizend ſtrijdbare mannen.

Ook maakte hij het dadelijk werkſtellig, en verzocht zijnen broeder *Aria Banjak Wide*, dat hij met hem zoude gaan. Zij togen met hun krijgsvolk regelregt naar *Padjajaran*, veroverden het land in korten tijd, ſloegen den Koning op de vlucht en maakten eene groote menigte krijgsgevangen; die de Koning naar *Madjapait* liet vervoeren; als toen maakten dus zijne onderdanen een getal uit van zeven-en-veertig duizend huisgezinnen (*y*).

Alstoen zeiden *Kiai Wiraſaba*, *Kiai Badar* en *Kiai Tamoie* tot den Koning, als wordende deze drie bij hem voor zijne grootſte raadslieden gehouden, dat, aangezien zijn vader alleen als Vorst van geheel *Java* geregeerd hadt, hij nu ook alleen als Koning over gansch *Java* behoorde te regeren, en zijn hof te blijven houden te *Madjapait:* om dat het oude hof te *Padjajaran* verwoest en verdelgd was. Dit alles kwam de Koning ook na, en gaf toen

(*y*) Zeven-en-veertig duizend huisgezinnen, ieder op zes perſonen berekend, maken 28,2000 inwoners, die *Radja Madjapait* onder zich had; zijnde dit getal bijna een vierde gedeelte der inwoners van *Java*, wanneer men het eiland *Madura* uitzondert. Behalven dat men veilig kan ſtellen, dat *Java* ſedert *Radja Madjapait* wel twee derde meer bevolkt zal zijn geworden, in welke vooronderſtelling de tekening onzer javaſche historie zeer wel uitkomt, en *Radja Madjapait* als de algemeene Koning van *Java*, oudtijds, beſchouwd kon worden. Het rijk *Madjapait*, weten wij, ligt aan de rivier *Kaderi*, ten zuiden van het Prinsdom van *Sourabaija*, en aan den oostkant van hetzelve.

toen zijnen broeder den naam van *Pangerang Aria Panoelar*; *Kiai Wirasaba* maakte hij zijnen eersten rijksbestuurder, onder den naam van *Adipattij Wahan* en *Kiai Badar* daarentegen maakte hij tot zijn *Hofwidono*. En deze waren in groot aanzien bij den jongen Vorst.

Deze Koning van *Madjapait*, eenige jaren geregeerd hebbende, kreeg eenen zoon, welke hij noemen liet *Paraboe Anom Lorring Passar*, die den *Adipattij Wahan* overwon; (z) noch een tweeden zoon, met naame *Joendara*, werdt, zoo dra hij groot geworden was, tot opperhoofd van *Kadir* aangesteld; en toen de Koning, kort daar na, overleed, werdt hij opgevolgd door gemelden zijnen zoon *Paraboe Anom Lorring Passar*.

(z) Men zou hier uit mogen besluiten dat *Adipattij Wahan*, na den dood des Konings, aan het muiten is geraakt, den Erfprins uitgesloten, en zich zelven het Koningrijk had aangematigd, waarvan hij echter welhaast moest vervallen zijn, door eens nederlaag, die hem *Paraboe Anom Lorring Passar* toebragt, om zich in de wettige opvolging, tegen den geweldenaar te handhaven.

BY-

BIJDRAGEN
TOT DE
BESCHRIJVING
VAN
JAPAN,
DOOR
Mr. J C. M. RADERMACHER.

ENGELBERT KÆMPHER, die in 1691 en 1692 als geneesheer in dienst der Nederlandsche Maatschappij in *Japan* is geweest, heeft de beschrijving van *Japan* in 1733 te *Amsterdam* uitgegeven (*a*) Kort daarna, of in den jare 1736, gaf den jesuit CHARLEVOIX, een beschrijving van *Japan* uit, in 9 deelen in octavo. — *Beschrijving van Kæmpher.* — *Charlevoix.*

In hetzelve jaar gaf SALMON, in de tegenwoordigen staat aller volkeren, die van *Japan*, in het eerste deel, pag. 203. — *Salmon.*

De schrijvers der algemeene historie uit het Engelsch in het Nederduitsch overgezet, hebben in het 9de deel, eerste stuk, in 1777 de historie van *Japan* gegeven. — Algemeene historie.

Van de russische reizen van *Kamschatka* naar *Japan*, die sedert 1742 gedaan zijn, is weinig be- — De Russen.

(*a*) Van dit werk van *Kæmpher*, met zijne eigenhandige aanteekeningen, is door eene *Dohn*, te *Lemgo*, in *Westphalen* in 1778 een tweede druk uigegeven.

bekend gemaakt; men vindt echter, in de ſtaats-ſecretaris van juni 1776, dat er ſedert 1774 te *Jakutz* in *Siberien*, een japansch ſchool is, en dus moeten van tijd tot tijd japanezen, het zij bij toeval of willens, op de kusten van *Kamſchatka* landen.

Tunberg. Eindelijk heeft de heer *Carel Pieter Tunberg*, die in 1775 als geneesheer in dienst der Nederlandſche Compagnie is geweest, bij zijne intrede als profesſor te *Upzal*, en lid van de koninklijke zweedſche academie, eene verhandeling over de japanſche munten geſchreven.

Van Haren. Ik ſpreek hier niet van het werkje van de heer *O. Z. van Haren*, in 1775 uitgegeven, ten titel voerende: *Van Japan; met betrekking tot de Hollandſche Natie, en den Christelijke Godsdienst*, als tot de hier voorgenoemde beſchrijving niets nieuws opgevende.

Men kan den ijver van de opgenoemde ſchrijvers niet genoeg roemen; doch bij nalezing derzelve, ondervindt men helaas, dat er nog vele zaken ten onderzoek overblijven.

Om hiertoe te geraken verzocht ik de heer *Mr. Iſaac Titſing*, opperkoopman en opperhoofd van *Japan*, bij zijn vertrek in juni 1779, zich naauwkeurig naar vele zaken te informeren, het geen zijn Ed. bij zijne terugkomst, op den 24ſten december 1780, met vele goedheid, zoo veel hem de gelegenheid had toegelaten, bezorgde.

Historie. *Kæmpher* heeft in zijn tweede boek, en *Charlevoix* in het tweede tot het zevende deel, de historie van *Japan* gegeven, van de eerſte bekende tijden af, tot den jare 1687. Van het vervolg der tijdrekening en de opvolging der

gees-

geestelijke en wereldlijke Keizers, heb ik in de Verhandelingen van het Genootschap, 1ste d., pag. 131, en 2de d., pag. 149, eene lijst gegeven, en men zal trachten dezelve met de gebeurtenissen, in die tijd geschiedt, te vermeerderen; terwijl ik hier nog aanmerk, dat *Kæmpher* en *Charlevoix* in de benoemingen der laatste Keizers volmaakt overeenstemmen.

Wat de geographische beschrijving aangaat, die *Kæmpher* in het 1ste boek 4de hoofddeel, *Charlevoix* 1ste deel, 1ste boek, en *Salmon* 1ste deel 1ste hoofdstuk geven, zijn tamelijk volmaakt; doch de kaarten zijn allen met japansche karacters, de geen die het Genootschap bezit, zijn alle met eene hollandsche overzetting der namen, en daar door van waarde; zijnde 'er vele bijgevoegd, die bij geene reisbeschrijvers bekend zijn. Geographische beschrijving.

De regerings-vorm heeft *Kæmpher* in het 4de boek, en *Charlevoix* in zijn 1ste deel naauwkeurig beschreven. Regeringsvorm.

Onder de godsdiensten is de voornaamste die der *Sintos*, hare voorname afgod in den tempel der 33,333 beelden te *Meaco*, en hare pelgrimschap te *Jsse*, zijn wel beschreven, maar de teekeningen komen in geene vergelijking bij die, welke het Genootschap magtig is. Godsdienst.

Van de *Budsos*, hare voorname afgod, is *Amida*, door de indianen *Budso*, in *Siam Xaxa* en in *China Fo* genaamd, en van hare pelgrimschap naar zijnen tempel van *Xaxa*, is ook weinig gezegt en zal nader opgehelderd worden.

Hare gewoonten, manier van kleeding, eeten, drinken en de bereiding van hetzelve, is ook noch zeer onvolmaakt, hare gemeene spijs Levenswijs.

is rijst met drooge visch, maar eeten daarbij vele verſnaperingen, als *connemon*, *mieſo*, ingezouten vruchten van vele ſoorten, en *ſoija*; hare gemeene drank is de *ſacki*, welke twee laatſte door de heer *Titſing* beſchreven zijn.

Van hare taal vindt men geene woordenſchat, en deze is ook aan het Genootſchap medegedeelt.

Handel.

Den handel is altoos zeer geheim gehouden, en men heeft tot heden toe, geene beſchrijving der munten en gewigten. Want het geen *Charlevoix* in het 1ſte deel 2de ſtuk zegt, en *Kæmpher* op de 19de plaat aanwijst, is zoo duister dat men er weinig begrip van krijgt. En dit ſtuk is door mij alhier opgehelderd.

Natuurlijke historie.

De natuurlijke historie der dieren, planten en mineralen, is bij *Kæmpher* in zijn aanhangſel verhandeld: en men verwacht van de heer profesſor *Tunberg* eene naauwkeurige beſchrijving der japanſche planten. Over de mineralen zal ik in het volgende deel, iets mededeelen.

En zal mij dus bepalen:

1. Tot eene naauwkeurige beſchrijving der japanſche munten.
2. De bereiding der *ſoija* en *ſacki*, door de heer *Titſing* medegedeeld, en
3. Lijst van japanſche woorden in het Nederduitsch.

Van de Japanſche Munten.

Munten beſchreven.

Engelbert Kæmpher heeft op de 19de plaat eene aftekening der munten gegeven, die door zijne navolgers gecopieerd is, zonder er eene be-

beschrijving bij te voegen; de heer professor *Tunberg* heeft er eene betere beschrijving bijgevoegd sedert hij nog eenige munten daar bij gekregen heeft, door de goedheid van de heer *Titsing*, en gelegenheid gehad heeft het gehalte en het gewigt er bij te voegen, zoo denk ik dat dit wel van nut zal kunnen zijn.

In geheel *Japan* zijn maar twee keizerlijke munthuizen, te *Meaco* en *Jedo*, waar gouden- en zilveren munten geslagen en gegoten worden, doch ieder landheer slaat een munt, die alleen in zijn land gangbaar is, en ook gemeenlijk maar van koper is. De zorg der japanezen, om alles zoo veel mogelijk geheim te houden, heeft niet toegelaten om tot heden, eene volkomen beschrijving van hare manier van munten te krijgen, waartoe men echter nadere moeite zal doen. **Munt-huizen.**

Van het gehalte van het goud en zilver, hebben de japanezen weinig denkbeeld, en beoordeelen hetzelve na de kleur. De munten zijn alle hier geësfaijeerd door den gezworen Essaijeur *Jacobus de Waarem*, het fijne goud houd 24 karaten van 12 grein, en het fijne zilver 12 penningen van 24 grein, wordende het mark fijn goud op 375, en het mark fijn zilver op 26 guldens bij de Compagnie berekend. **Gehalte.**

Het gewigt heeft men mede alhier laten nemen na de nederlandsche munt-gewigten, rekenende: **Gewigt.**

Een pond trois twee mark.
„ mark acht oncen.
„ once twintig engels, en
„ engels twee-en-dertig azen.

op

op *Batavia* rekend men een mark op 9 reaal, en ieder reaal op 48 ſtuivers.

In alle zoogenaamde ſpecie-boekjes, ja zelfs in de intree-rede van de heer profesſor *Tunberg*, is het gewigt zeer verkeerd opgegeven, om dat men de japanſche en chineſche tail verward heeft door de overeenkomst in de naam.

De chineſche tail weegt 22 $\frac{18}{65}$ engels, en is verdeeld in 10 maas, de maas in 10 condrijn, of roode boontjes, alhier *Zaga Timban* genaamd.

De japanſche tail weegt $10\frac{2}{13}$ engels, en is verdeeld in 10 maas, de maas in 10 condrijn.

Tailen. Dewijl nu de Oost-Indiſche Compagnie het mark fijn zilver rekend op 26 guldens, zoo loopt de chineſche tail bij de boeken voor 72 ſtuivers, Nederlandſch; of 88 ſtuivers Indisch; en de japanſche tail, op 33 Nederlandsch of 40 ſtuivers Indisch: deze worden Compagnies tailen genoemd. De compradoors die de proviſien op het eiland bezorgen, rekenen de tailen op 36 ſtuivers, en de cambang of keizerlijke geldkamer op 48 ſtuivers in den handel.

Gedaante der munt. In het algemeen zijn de japanſche munten eenvoudig en ſlecht geſlagen, voor het grootſte gedeelte ongekarteld, en zonder die cieraden, welke men op de europeſche munten vindt; ook zijn de meesten van geen vaste waarde, en worden dierhalven door ieder koopman gewogen, die 'er ordinair zijn ſtempel op ſlaat, tot een bewijs, dat de munt goed en zonder bedrog is; dus ziet men veel zulke ſtempels op de oude en nieuwe kobangs, op de meeste munten van zilver, en in het bijzonder op de groote.

Geen

Geene van deze muntsoorten, behalven *Daikokogin*, zijn geteekend met een beeld of het jaartal, waarin dezelve geslagen zijn, en buiten de nieuwe gouden kobang, is 'er geen een, die buiten *Japan* in eenige quantiteit rouleerd.

De munten in *Japan* zijn van vierderlei stoffen, als gouden, zilveren, koperen en ijzeren.

De gouden munten zijn plat, en in drie soorten, namentlijk langwerpig, vierkant en rond. **Gouden munt.**

De *Obang* is de grootste munt in het geheele land, en eerder voor een medaille als voor eene ordinaire munt te houden. **Obang.**

Dit is een langwerpig ronde en platte gouden munt, dik als een schelling, 5 duim lang en 2½ duim breed: aan de eene zijde met subtil getroken dwarsstreepen en vier stempels binnen de kant van de vier zijden, ieder stempel met het wapen van *Dairos.*

Op de andere zijde, welke glad is, wordt de naam van den landheer geschreven die de munt heeft laten slaan, met verscheide groote zwarte letters, die iets hooger als het midden van den beneden kant beginnen.

Deze *Obang* houd omtrent de waarde van tien oude kobangs. Bij de hoofdstad *Jedo* zijn dezelve meer algemeen en minder in waarde; maar verder af, binnen het land, zijn ze meer raar en hooger in prijs. In *Nagasaki* gelden ze wel 20 kobangs.

Het goud is fijn en van eene geele kouleur, doch door de zeldzaamheid heb ik die niet magtig kunnen worden, om dezelve te laten essaijeeren en wegen.

De tweede *Kobang* is een langwerpig ronde platte gouden munt, bijna drie duimen lang en iets **Kobang.**

meer

meer dan een en een half duim breed en bijna zoo dik als een fchelling, waarvan twee foorten zijn.

(*a*). Oude *Kobang* beftaat uit fijn goud, iets breeder en langer als een nieuwe *Kobang*, en geel van couleur, zijnde aan de overzijde geteekend met ingedrukte gebroken dwarsftreepen, en aan beide einden met een langwerpig vierhoekig figuur van een *Itfijbu*, hebbende verhoogde letters, en buiten dezelve een figuur gelijk de maan, met een verheven bloem-figuur.

Op de andere zijde in het midden, een cirkelronde ftempel met verheven letters, en binnen de kant, bij het eene einde, twee kleine ingedrukte ftempels, mede met verheven letters, die op iedere *Kobang* elkander ongelijk zijn.

Dezelve verfchillen veel in gewigt en gehalte; van twee die ik heb laten esfaijeeren woog de eene befchreven *Keijtiokin* 6 engels en 3 azen en hield 19 karaat 10¼ grein, de andore *Ko Kin* genaamt, hield 13 karaat 8 grein, en weegd 11 engels 19 azen, zoo dat men op de waarde geen de minfte ftaat kan maken; ook in *Japan* verfchillen dezelve van zes tot tien tail.

(*b*) Nieuwe *Kobang*, is van hetzelfde aanzien als de vorige, maar iets fmaller en korter, zijnde het goud ook niet zoo goed, maar van een bleekgeele couleur, aan de boven- en beneden kant is deze munt de oude *Kobang* geheel gelijk, behalven dat dezelve niet ver van de groote ftempel en nader aan de kant een mindere ftempel met verheven letters heeft. Deze houd ordinair de waarde van 60 japanfche maas;

maas; vier van dezelve hebben ik laten toetzen en hielden ieder bij het essai 15 karaat 5 gr., en wogen 8 engels 16 azen, dus is deszelf intrinsique waarde in Nederlandsch geld circa twaalf guldens, of Bataviasch Rds. 6-6, wordende somtijds tot Rds. 6-24 betaald, als het goud zeer duur is, ter vervoer na de *Kust Cormandel*, en dit is de eenige japansche munt die op *Batavia* een negotie-penning is, terwijl alle de andere alleen tot liefhebberij bewaard worden.

O, beduid in de japansche taal *Groot*. *Ko*, *Klein*, en *Bang*, munt of penning. Dus beteekend *Obang* een groote en *Kobang* een kleine munt.

Men vindt dikwijls aan de beneden en ook wel aan de bovenkant van de *Kobangs*, behalven de beschreven groote stempels, menigvuldige heel kleine, door de kooplieden daar op geslagen; ten bewijze, dat dezelve getoest en in gewigt en waarde goed bevonden zijn.

3. *Itsybu*, of gouden boon, is een langwerpig vierkante en platte gouden munt, iets dikker als een schelling, met zeer verheven letters, aan de eene, en twee verheven bloem-figuren op de andere zijde. Van deze *Itsybu* heb ik twee verschillende soorten gevonden. *Itsybu.*

(*a*) Oud *Itsybu*, is iets langer, breeder en dikker als de overige, van bleek goud; bij essai hield deze 13 karaat 8 gr. en woog 2 engels, 28 azen; dus intrinsique waarde circa vier guldens Nederlandsch en Bataviaasch Rds. 2-2, doch thans ongangbaar.

(*b*) Gangbare *Itijbu*, is de vorige zeer ge-

gelijk, doch iets korter, smalder en dunner, en mede van bleek goud.

Deze heeft ook boven aan de regter zijde een karakter, hetgeen op de oude *Itijbus* niet te vinden is, geldende ordinair 15 maas; zijnde dus vier van de gangbare *Itijbus* zoo veel als een nieuwe *kobang*. Bij essai hield deze 15 karaat, 9 gr., en woog 2 engels 4 azen; dus intrinsique waarde drie guldens Nederlandsch en Bataviaasch Rds. 1 25½ stuiver.

Deze *Itijbus* zijn geteekend met verheven punten binnen de kant, en dikwijls, zoo wel aan de vlakte als op de kanten, met kleine stempels door de kooplieden gemerkt, ten bewijze van deszelfs egtheid.

Kosju-kin. 4. *Kosju Kin*, *Kosjubang* of *Kosju itib*, en *Sjunak*, is een kleine soort van gouden munt, voordezen meer, maar tegenwoordig minder gangbaar, is geslagen in het landschap *Kosju* of *Kai*, en ontleend daarvan zijn naam. Het goud is bleek, en de munt plat met twee stempels aan de eene, en vier aan de andere zijde. Van deze zijn heelen, halven, kwarten en achtsten; de heele essaijeren 20 karaat 4½ gr., en wegen 2 engels 13 azen, dus intrinsique waarde vijf guldens, tien stuivers Nederlandsch en Bataviaasch Rds. 2 39 st.

Zilveren munten. De zilveren munten zijn er in vele soorten, alle van een onzekere waarde; behalven *Gomome Gin* en *Nandiogin*, en dierhalven worden zij altoos gewogen.

De meeste zijn tin of lootverwig, en bestaan uit slecht zilver. Behalven *Gomome* en *Nandiogin*, zijn zij alle dikke, langwerpige of ronde klompen, alleen op de eene zijde gestempeld.

Go-

Gomome en *Nandiogin* zijn buiten twijfel gegooten, en hebben letters op beide zijden.

Omtrent de gedaante is de zilveren munt de veranderlijkste in het geheele land, zijnde eens langwerpig, dan rond, vierkant, plat, enz.; en, even als de gouden munt, ten bewijze der egtheid, met de stempels der kooplieden geteekend.

Verscheiden soorten van zilveren munt, worden bij grooter of kleiner sommen in papier gewikkeld, en door den muntmeester of uitgever verzegeld.

Zulk een pakket, waarop de waarde aangeteekend is, rouleerd door vele handen, zonder geopend te worden, en zoo lang hetzelve toegezegeld blijft, loop het voor rekening van de uitgevers, die bij het openen de mindere waarde moeten betalen, welke, volgens het opschrift, bevonden wordt.

5. *Go Mome Gin*, in de japansche taal, beduidende vijf maas of een halve tail zilver, is een vierkante, langwerpige en platte zilveren munt, bijna twee duimen lang en een duim breed, met afgekapte hoeken, dik als een dukaton, van slegt zilver. Go Mome Gin.

Op de kanten zijn verscheiden sterren, om gierige handen het snoeijen te beletten; binnen de kanten is deze munt neder gedrukt. Op beide zijden heeft dezelve, op de grootste onderhelft, een verhooging, als of een *Nandiegin* daarin gelegd was, en daarop een groote stempel met verhevene letters. De overige mindere helft is op de eene zijde glad en op de andere vercierd met twee rijen punten, twee regte dwarsstreepen, tusschen welke een

geslingerd lint, alles verheven, geldende vijf maas, en was voor dezen gangbaar in *Jedo* en *Miaco*, maar is tans buiten gebruik en moeijelijk te bekomen.

Nandiogin. 6. *Nandiogin*, is een vierkante langwerpige en platte zilveren munt, dik als een dukaton, een duim lang en een halve duim breed, van fijn zilver; op den rand zijn sterren, om het snocijen te beletten, en binnen dezelve zijn verheven punten te zien.

De eene zijde is in zijn geheel, en de andere op de benedenste en grootste helft opgevuld met verheven letters, zijnde bovenaan, een, de maan gelijkende, glad en verheven figuur, met een dito punt aan beide zijden.

Op de linkerzijde van dit figuur is een karakter gedrukt, na dat de munt gegoten is. Dezelve heeft een vaste waarde van 7 maas 5 konderins, en rouleerd meest op het eiland *Nipon*, en bijzonder in de twee keizerlijke hoofd-steden *Jedo* en *Miaco*. Het essai is 11 penningen 18½ gr., wegende 6 engels, 19 azen, dus intrinsique waarde een gulden en dertien penningen, Bataviaasch Rds. o 25·5.

Itaganne. 7. *Itaganne* of *Tioo-gin*, in het Nederlandsch *Schut*, is een langwerpige aan de einden geronde, heel dikke en platte zilveren munt, aan de bovenkant hol gemaakt, met acht groote stempels en verheven letters gemerkt; aan de andere zijde iets hol of verheven, oneffen en niet gemerkt, het zilver is loodkleurig.

Ita, beteekend plat of plank, *Ganne*, metaal, *Tioo* het landschap waar de munt is geslagen, en *Gen*, zilver.

Hier van zijn twee soorten:

De

De groote *Itaganne*, is een vinger dik, drie duim lang en iets meer dan een duim breed, en aan de kanten ingedrukt, houdende de waarde van 62 japansche mazen, meer of min; dezelve essaijeerd 5 pen. 13 gr. en weegt 5 once 8 azen, dus intrinsique waarde zeven guldens en negen stuivers, Bataviaasche Rds. 3-37.

8. *Kodama* of zilveren boon. is een algemeene gangbare zilveren munt, gelijk een boon of erwt, bol, meer of min gerond en kogelrond, zelden plat. aan de eene zijde met meer of min verheven letters, en enkelde met de figuur van *Daikokos*, na derzelver grootheid gerekend. Kodama.

De andere zijde is glad of oneffen, en op enkele is, met kleine stempels, door de kooplieden geteekend; het zilver is slegt en loodkleurig.

Van deze munt zijn vele soorten, onderscheidene in groote, gedaante, gewigt en waarde, dikwijls ongelijk geteekend met verheven letters in den stempel, echter overal dezelfde; maar vermits de stempel groot is, heeft hij geen plaats op die kleine munten, maar is daarop alleen tot de helft, het vierde gedeelte, en ook minder, na derzelver verschillende grootte. De heele essaijeren 5 pen. 6½ gr. en wegen 11 engels 16 azen, en zijn dus intrinsique waardig 17 stuivers Nederlandsch.

De stempels op de *Itaganne* en *Kodame* bestaan uit twee deelen. Ter regterzijde is de gedaante van *Daikokos* en ter linker verscheiden verheven letters. Van dezen stempel hebben *Itaganne* en *Kodame* hunne namen ontleend van *Daikokos-gin* of *Daikokos-ganne*

Daikokf, wordt bij de Japanezen genoemd de

god des rijkdoms of koopmanschap, zijnde afgebeeld als zittende op twee zakken rijst, met een hamer in de regterhand, en eene zak aan de linker zijde.

De Japanezen geloven dat hij, met zijn hamer slaande, al het geen hij wil kan voortbrengen, als: rijst en alle andere eetwaren, klederen, geld, enz.

9. Zilveren pitjes, nu jongst geslagen, en, door de heer *Titsing* aan het Genootschap vereerd, hebben de grootte van een schelling, met vier caracters en een gat in het midden, deze worden door de regering eeniglijk tot een model der koperen geslagen, en zijn niet gangbaar, dezelve essaijeren 8 pen. 22½ gr. en wegen 2 engels 24 azen.

Koperen en ijzeren. Alle muntsoorten, van geel- en rood koper, alsmede ijzeren, groot en klein, worden in het algemeen *seni* genoemd; dezelve zijn gegoten, en hebben in het midden een vierkant gat van circa twee lijnen diameter, door welke dezelve aan een touw van stroo kunnen geregen worden, om gemakkelijk bij betaling te kunnen worden geteld en bij zich gedragen. Men vindt in het algemeen aan zulk een touw 100 stuks, of zoo als meest in gebruik is 69. De eerste worden genoemd *Metassiakf*, en de anderen *Zwurokkusijakf*, de laatste is waardig 1 maas 5 konderins.

Zelden gebeurd het dat de munt op zodanig touw geregen, alle van eene soort is, maar bestaat ordinair in twee, drie en meerdere. De grootste *seni* worden aan het eene eind geplaatst, daarna volgen de kleine; van de kleine zijn 'er zelden meer aan als 5 of 6 en de waarde

de van het touw blijſt dezelfde, dewijl, naar maate van de grootte, het getal der *ſeni* veel minder is.

Deze *ſeni*-touwen liggen ordinair in de meeste winkels, zoo in de ſteden als dorpen klaar, om de reizende ſchielijk met klein geld te kunnen gerieven, zonder zich met tellen op te houden.

In *Nagaſakki*, de handelplaats der Chinezen, rouleren ook chineſche duiten van geel koper, moetende dezelve nochtans niet aangemerkt worden als een japanſche munt. Schoon zij in alles naar de japanſche *ſeni* gelijken, hebben zij echter andere letters, de ſtedelingen noemen dezelve *Canton ſeni.*

Alle *ſeni's* zijn rond, en zoo dik als een ſcheepjes ſchelling, met dikke kanten, en van verſchillende grootte.

10. *Seni's* van koper, die zeer oud zijn, en dus zeer raar, daarvan heeft den opperſte tolk *Roſak*, de heer *Tunberg*, 'er verſcheiden bezorgd, zijnde alle van rood koper, en in grootte de overige *ſeni's* gelijk; zoo mede in de dikte met het vierkante gat, echter met andere letters geteekend. Koperen ſeni.

De algemeene en gangbare *ſeni's* zijn de volgelde:

(*a*) *Siumon Seni*, waardig tien *ſeni*, waarvan zes 1 maas uitmaken; dit is eene oude en tegenwoordig niet gangbare munt, ter groote van een halve ducaton, en dikte van een ſchelling, zijnde van licht rood koper.

Aan de eene kant van het vierkante gat ſtaan verheven letters, en binnen de kant, op de andere zijde, vier ſtempels met verheven letters.

 (*b*) Si-

(*b*) *Simoni Seni*, is vier *ſeni*, en eene algemeene gangbare munt, bijzonder op het eiland *Nipon*, van geel koper, en bijna zoo groot als een halve ducaton, en zoo dun als een ſcheepjes ſchelling.

Op de eene kant ſtaan dezelfde letters als op de *Siumon ſeni*, maar op de andere zijn verſcheide verheven heele en gebroken boogen te zien.

(*c*) *Too Sen*, of *Ou Too Seni*, is zoowel een japanſche als chineſche munt, van geelachtig koper, dik gelijk een ſchelling, maar iets grooter, en is twee *ſeni* waardig. Deze munt ſtamt naar alle gedachten van de Chinezen af.

(*d*) *Seni* of de algemeene gangbare *ſeni*, is zoo groot als een ſchelling, van rood koper, en met dezelfde letters op de eene zijde als de voorige, 60 van deze zijn eene maas. Ik heb hiervan twee ſoorten. De eerſte zonder caracters op de eene zijde, en de tweede met eene caracter op de andere zijde. Deze worden ook *bon ſeni* genaamt, en is eene oude gangbare munt,

Yzeren munt. Van de ijzeren munt is maar eene ſoort, namentlijk:

Dooſa Seni. 11. *Dooſa Seni*, in grootte, gedaante en waarde de ordinaire *ſeni* gelijk. Ik heb echter bij dezelve twee onderſcheidenheden geobſerveerd, als:

(*a*) Zonder caracter op de eene zijde, en

(*b*) Met een' caracter op dezelve.

Deze munt is gegoten, en zoo bros, dat dezelve van elkander breekt wanneer zij op iets hards neder valt; bij gevolg een bedriegelijke munt.

Voor

Voor eenige jaren wierdt door den japanschen Gouverneur te *Nagasaki*, eene meenigte van dezelven gegoten in een munthuis, aan de andere zijde van de haven, schuins over het eiland gelegen, alwaar de hollandsche Compagnie hare factorij heeft, en welk huis aldaar noch staat.

Van alle voorschreven muntspecien rouleren hedendaags, in de negotie alleen, de nieuwe *kobangs*, de gangbare *itijbs*, de beide soorten *itaganne*, de meeste soorten *kodama*, *nandiogin*, *siumon seni*, *too seni*, ordinaire *seni* en *doosa seni*.

BEREIDING

VAN DE

SACKI,

DOOR DE HEER

Mr. ISAAC TITSING.

De gewoone drank der Japanezen wordt *ſacki* genaamd, welk woord afkomſtig is van *ſaſa* een bamboes, en *ſoeſoemie* een *musch* of vogel, doelende op de eerſte oorzaak die tot deszelfs ontdekking aanleiding heeft gegeven welke men aldus verhaald:

Eerſte ontdekking.

Eenige boeren, in de oudſte tijden, voorbij een bosch van bamboeſen gaande, ontwaarden een vreemde, doch aangename reuk; de oorzaak daarvan naſporende, ontdekten zij eenige afgekapte bamboeſen, in welker bovenſte holte een vocht beſloten was, dat die geur van zich gaf, het geen zij proefden, en van eene ſterke en aangename ſmaak bevonden.

Het gerucht daarvan verſpreide zich ſpoedig, men deed het noodig onderzoek, en men vond ſommige bamboeſen waarin alleen beſchimmelde rijst, anderen met verſche rijst vermengd, en weder anderen welke met water gevuld waren die dit vocht opleverden, waar uit men veronderſtellen kan, dat, na het afkappen

der bamboesſen, door de regen, in de toppen eenig water is gebleven; dat het gevogelte in den oogst eenige rijst-aijeren, naar het bosch voerende, in deze bamboesſen waren gevallen, die door de hitte der zon opgedroogd en beſchimmeld waren geworden en de vogels daar weder andere halmen bij ſleepten, welke door een tweede regen bevochtigd, en door de ſtralen der zon tot een gisting gebragt, die, na uitgewerkt te hebben, deze drank naliet.

Hare natuurlijke achterhoudenheid deed mij wanhoopen, omtrent de de wijze, waarop zij dedezelve bereiden, eenig onderrigt te erlangen; doch door een lang aanzoek, had ik eindelijk het geluk een van hen daartoe te overreden, en zoo verre te brengen, om in mijne tegenwoordigheid dezelve te vervaardigen, waartoe hij op eene beſtemden dag, met een *ſacki*-brouwer, die zich als een koelie had verkleed, in mijne wooning kwam, brengende met zich een gedeelte beſchimmelde en een gedeelte versch gekookte rijst. De beſchimmelde naaukeurig beſchouwd en geproefd hebbende, om te ontwaren of zij met eenige vreemde ſtoffen was vermengd, was daaraan, zoo het mij toeſcheen niets te ontdekken; na deze nu in een daartoe vervaardigde balie, met de gekookte rijst zorgvuldig omgeroerd, een ter vier ſpoelkommen zuiver water bij gedaan te hebben, ſloot hij deze balie digt, bond die in een ſtuk lijnwaat, en plaatſte dezelve in een houten kastje beſloten, op eene afſtand van drie voeten van een kachel-oven, om daar, gedurende vier dagen, door eene matige warmte, een behoorlijke gisting te ondergaan; na verloop van welke tijd

bij

hij de balie kwam openen, en het vocht door een doek gezijgd hebbende, mij aanbood om te drinken, zijnde van een melk-couleur, en niet onaangenaam van ſmaak; deze betuigde hij, dat door een ieder werdt vervaardigd om op feestdagen en vrolijkheden te gebruiken, werdende *Ama Sacki* of heilige *ſacki* genaamd; doch moet binnen den tijd van twee etmalen worden verbruikt wijl zij anders eene zuure ſmaak aanneemt en tot bederf overgaat.

De rijst, hiertoe benoodigd, beſtaat in 1½ gantang beſchimmelde, en één gantang versch gekookte (bedragende een japanſche gantang circa twee van onze ponden) waarmede hij vervolgens 1¼ flesch zuiver koud water mengde.

Om de rijst tot beſchimmeling te brengen, doet men dezelve, na gekookt te zijn, in eene balie, die wel geſloten en met ſtroomatten omwonden, in eene oven gezet wordt, waarin een matige warmte overblijft; na verloop van vier of vijf dagen haald men dezelve 'er weder uit, wanneer de rijst in eene behoorlijken ſtaat bevonden, met gekookte en nog laauwe rijst wordt vermengd; doch waaromtrent men moet in acht nemen dat dezelve niet te warm is, wijl de *ſacki* anders eene bittere ſmaak zou aannemen; na vervolgens met het noodige water omgeroerd, en met eene ſchoone houten lepel gelijk gedrukt te zijn, levert dit, door de werking van het vuur, deze bij hen zoo zeer geliefde drank op.

Men heeft nog een tweede ſoort, genaamd *ſieuw*, en een derde en beter ſoort, genaamd *meisſieuw*; doch dewijl zij in couleur en ſmaak veel van de gewoone *ſacki* verſchillen, die door

door het geheele rijk verbruikt, en, zoo door ons als door de Chinezen wordt vervoerd, zoo zal ik mij alleen tot de bereiding van deze bepalen.

Een gewoon brouwfel bestaat uit 80 gantangs beste witte gestampte rijst, die men, na gekookt te zijn, laat koud worden, 32 gantangs beschimmelde rijst, en 96 gantangs versch zuiver water, welk mengsel men in acht balies verdeeld, vijf à zes maal in een etmaal omroerd, en dus vijf-en-twintig dagen lang laat rusten, om tot gisting te komen; men stort het daarna te zamen in een grooten pot, in welke het veertien á vijftien dagen blijft staan, tot het een soort van schuim opgeeft, na welke het in een groote tobbe, hoog drie en wijd zeven duimen, wordt overgestort. Den volgenden dag mengt men hier onder 160 gantangs witte gekookte rijst, bloedwarm; 64 gantangs beschimmelde rijst, en 150 gantangs zuiver water. Na een dag stil gestaan te hebben, wordt het, den volgenden dag, uit de tobbe genomen, en in drie deelen verdeeld, waarvan ieder eene bijzondere tobbe, vijf voeten hoog, en diameter, drie dagen blijft staan, terwijl men het intusschen van tijd tot tijd, met een houten schepper omroerd, en vervolgens te zamen in eene grootere tobbe stort, wanneer er 240 gantangs witte rijst, iets beneden bloedwarm, 96 gantangs beschimmelde rijst, en 180 gantangs water met vermengd wordt; dit alles weder in drie deelen verdeelt zijnde, wordt het in groote tobben, gedurende een etmaal, ongedekt overgestort, waarna men 'er nog bij doet 320 gantangs geheel koud geworden rijst; 128 gantangs beschimmelde rijst; en 240 gantangs water,

ter, het geen te zamen de laatste gisting veroorzaakt.

Na vier dagen gestaan te hebben, roerd men het weder met een grooten schepper om, proefd het, en goed bevonden zijnde, laat men het circa vijftien dagen stil staan, waar na het in linnen zakken wordt gestort, ieder vier gantangs inhoudende, welke in een grooten bak worden uitgeperst: intusschen wascht men alle deze tobben zeven à acht maal met kokend water, en droog zijnde, naauwkeurig toeziet, dat 'er geen vuilnis of vochtigheid in overblijft, waarna deze tobben met dit uitgeperste vocht worden gevuld en zorgvuldig gedekt om het te doen zakken, het geen doorgaans binnen veertien dagen geschiedt; men steekt 'er vervolgens, vier duimen boven den bodem, een kraan in, waardoor men de heldere *sacki* in gemeene balies aftapt, wanneer 'er van de geheele kwantiteit elf honderd gantangs zuivere klare *sacki* komt, doch gedurende de bewerking, moet men indachtig zijn, geene lieden die met eenige ziektens besmet zijn, toe te laten, wijl de *sacki* anders dadelijk tot bederf overgaat, en het geheele brouwsel verloren is.

De *sacki* is de gewoone drank der Japanezen, en wordt meest warm en met water vermengt, onder de maaltijd genuttigd. Doch op Batavia en elders, wordt dezelve vóór den eten gedronken, en is ruim zoo verhittend als de brandewijn. De bruine *sacki* helder zijnde, is van geen onaangenamen smaak, en, zoo veel men merken kan, niet ongezond; doch de witte, die veel heter is, schijnt krimpingen in de maag te veroorzaken, het geen door de Japanezen bevestigd wordt. Gebruik.

BE-

BEREIDING

VAN DE

S O IJ A,

DOOR DE HEER

Mr. ISAAC TITSING.

De bereiding van *ſoija* is eenvoudig en wordt opde volgende wijze verrigt: Bereiding.

Men neemt een gantang geſtoofde miſo-boonen. Een gantang geſtoofde tarw of gort, en zoo veel gebrande en gemalen tarw of gort, als men voldoende oordeeld om 'er de benoodigde couleur aan te brengen, welke drie ſoorten men met elkander vermengd, en in eene kast ſluit om te beſchimmelen, waar toe acht dagen vereischt worden. Na dat dit mengſel door de ſchimmel geheel groen geworden is, neemt men het uit de kast, en laat het een geheelen dag in de zon droogen.

Vervolgens neemt men 2½ gantang gekookt water, en een gantang zuiver zout, dat in het water volkomen wordt opgelost; daar na laat men het een etmaal ſtil ſtaan, tot de vuiligheid van het zout gezonken en het water koud geworden is, het geen men zuiver afgiet, men ſtort er vervolgens de bovengemelde ſpecie bij,

en

en roert het met een schop, gedurende veertien dagen, telkens om.

Men gebruikt 'er tarwe of gort toe: het verschil is, dat, wanneer de *soija* van gort gemaakt wordt, dezelve veel dunner, en die van tarwe veel dikker en lijviger is, en 'er als inkt uitziet.

Gebruik. De *soija*, door de Chinezen *ketjap* genaamt, wordt, als een zeer lekker en smakelijk zout bij gebraad gebruikt, zoo op Batavia als in Nederland.

EENI-

EENIGE

JAPANSCHE

WOORDEN.

In den verleden jare heeft men alhier uitgegeven een woordenſchat, in de Hollandsche, Maleische en Portugesche talen; de verhandelingen van het Genootſchap hebben nu en dan ook ſchetſen gegeven van de inlandſche talen; dus vindt men in het eerſte deel, pag. 118, een naamlijst der dieren, planten en mineralen; en in het tweede deel, pag. 102, veele timoreſche woorden; pag. 115 banjareſche; pag. 138 biajos; pag. 292 javaſche; thans laat ik hier eenige japanſche woorden volgen, die in het algemeen geſproken worden.

HOLLANDSCH.	JAPANSCH.
Aal.	Oenagi.
Aalmoes.	Fodokoſoe.
Aanbidden.	Ogamo of Faiji.
Aangezicht.	Kawo, omote, min.
Aankloppen.	Tatako.
Aankijken.	Miroe.
Aanprijzen.	Fomero.
Aanraden.	Fasſimoroe.
Aanraken.	Kakaroe.
Aanſteken.	Tomoes.
Aanteekenen.	Siirocſoe, Otoes.
Aantrekken.	Kiroe.
Aap.	Sarroe, Sarr.
Abrikoos.	Ilans.
Ader.	Soeſi.
Aardbeving.	Jiſing.
Aardbeſien.	Ietſigo.
Aardkloot.	Tſi, Sekai.
Adem.	Ikie.
Afgang.	Foen, Koje.
Afgang, buikloop.	Bibio.
Aderlaten.	Soeſi, Jori, Tjiea torroe.
Afſchrift.	Oetſoeſj.
Afſpraak.	Iſanaroe, Iſanas.
Acht.	Iaats, Fats.
Achtien.	Sjoe, Fats.
Allerlei.	Sootee, Sinaſina.
Altoos, altijd.	Sooſo.
Ambachtsman	Soonien.
Amber.	Koeſera no Thon.
Aambijen.	Dſie, Gigits.
Ampt ſchrijver.	Viesja.
Anker.	Ikarri.
Anijs.	Koefanona.
Antwoord.	Treeji, Fento.
Appel.	Koedamono, nais mono.

HOLLANDSCH.	JAPANSCH.
Apotheker.	Koeſoerija.
Arbeid.	Sinroo.
Arreek.	Bin boſſ.
Arm.	Oedee.
Azijn.	Soe.
Armozijnen.	Kaaiki.
Baard.	Fige.
Baard van walviſch.	Koeſera no Fige.
Baai.	Minato.
Bad, warmbad.	Isoemi, Oenſing.
Bakker, broodbakker.	Panjakſ.
Barnſteen.	Kowakſ.
Bedriegen.	Damarſoe, tabakaroe.
Bedroefd.	Quiamo, kinnodoko.
Bedelaar.	Fining, Koski.
Beek, rivier.	Nogari, Cawa.
Been of knooken.	Fone, Fonnee.
Beer.	Jé.
Beetje, weinig.	Cito bakarri, Sjoeſi.
Beginnen.	Faſſimaroe, Faſſimar.
Begraafplaats.	Fakka, Ska.
Begraven.	Sorin, Okoeroe.
Bekwaam.	Socka waroeroe.
Bekijken.	Miawaſoeroe.
Bekijven.	Ftoni aijja moriwo.
Beleefd.	Teeincei.
Beſtraffen, kastijden.	Sekanſoeroe.
Bellen, Schellen.	Foeroe.
Belooften.	Jakſok.
Beloonen.	Vonwovoſoeroe.
Beminnen.	Taijſitnivomo.
Benijden.	Vrajamoe, Sonemoe.
Bergwerkers.	Kanewoforoe.
Beriſpen.	Uttajoeroe.
Beroemd.	Meijonaroekoto.
Beſchaamd.	Fatskaſſi.
Beſt.	Sjoo, Jaka.
Betaling.	Boeſan, Kokoe.
Betoveren.	Majoetoeo.
Beul.	Taſſidorri.
Bevel.	Jako, Sokoe.
Bevriezen.	Fije kogojoeroe.
Bezeren.	Koeſoetſoekoero.
Bezem.	Fooki.
Bezien.	Miawaſoeroe.
Bezig.	Tori kami.

HOLLANDSCH.	JAPANSCH.
Bezweet.	Sami Joriaſewo.
Bezwijmen.	Jaſoemoe.
Bidden.	Tannomoe, Koo.
Bitter.	Nigakikoto, nigaka.
Blaauw.	Awo, Fanairo.
Blanketten.	Keesjoeſoeroe.
Blik.	Sum, Soemoe.
Blikſem.	Ina ſorra, Ikabikai.
Bloed-Coralen.	Sjaeſta.
Blind.	Tjie, Kjets.
Bloed.	Tjie.
Bloemen, bloeijen.	Fana no ſakarri.
Blooſen.	Moeno faſſi.
Bock.	Samots.
Boer.	Fjakſo.
Boodſchap.	Sjaai.
Boon.	Mame, Mami.
Bootsgezel.	Sociſſi.
Bord, tafelbord.	Fatji.
Borg.	Oekejai, oekejaoe.
Booter.	Booter.
Braden.	Iroe Jakoe, Agoer.
Brand.	Kwaſſi.
Breed.	Firoſa, Firoi.
Bruid.	Fannajomi.
Bruin.	Tjairo.
Buffel.	Soeiji.
Buik	Stabara.
Burger.	Sjaſſa.
Burgemeeſter.	Toſſijoriſi.
Bije.	Soba, Moto.
Bijten.	Koeiſakſ.
Bijwijf.	Soteekaki.
Caſtanjen.	Koeri.
Caret.	Beekogammi.
Campher.	Tſoeno.
Campherboom.	Koesnoki.
Capitein, ſchipper.	Sendo, Sindo.
Coltijk.	Senki.
Chits.	Saraſſa.
Caneel.	Nikee.
Calambak.	Kiarra.
Comkommer	Kioeri.
Compas.	Fobarri.
Damaſt.	Dans.
Dank.	Katoſje nai.
Dans.	Odori.
Dertig.	Sanſjoe.
Deur.	Too.
Dief.	Noeſabito, Noeſto.
Dienaar.	Keſai.
Dier.	Kedamono, Soroei.

Dob-

HOLLANDSCH.	JAPANSCH.
Dobbelaar.	Bakoetsieoetsie.
Dochter.	Moesmee.
Dol.	Kietsigai.
Donder.	Kaminarie.
Dood.	Sinda, Sinnoroe.
Doof.	Osi, Tsumbo.
Doctor.	Ija.
Drie.	Miets, San.
Drinken.	Nomoe.
Droog.	Kawakf, Firoe.
Drop.	Tahkiri.
Duif.	Fato, Fatto.
Duivel.	Oni.
Duizend.	Iquan, Sen.
Ducaton.	Ducoton.
Eed.	Seisi.
Eenhorn.	Unicorn.
Eenmaal.	Itjido.
Eer.	Bako.
Eeten.	Kwoe.
Ega, gemaal.	Niobo, Jomego.
Eind.	Oari, Sime, Simai.
Elf.	Sjoe iets.
Eendvogel, (wilde.)	Kamo.
Eendvogel, tamme.	Aphicr.
Ei - Eijeren.	Tamago.
Ezel.	Loba.
Eergisteren.	Ototoi, Isakoesiets.
Eliphants - tand.	Sogi.
Fackel.	Taaijmats.
Flesch of bottel.	Widro Tukkoeti.
Fluweel.	Birodo.
Fricadellen.	Kamaboko.
Fijn.	Komakanna.
Fraai.	Kikke.
Gaaf, present.	Okoero, miogi, simots.
Gaan, wandelen.	Ita, Joekf, Aroek.
Gaan heen.	Modderi, Kairi.
Gaauw.	Fajoo.
Gal.	Tang.
Galderij.	Linsi.
Gans.	Gang.
Garen.	Ito.
Garst.	Omoegi.
Garnalen.	Jebi.
Gebed.	Kjojomi.
Geduld.	Takoetsoeroe.
Gehoor.	Kiekf.
Geit.	Jagi.
Geld.	Kanni.

HOLLANDSCH.	JAPANSCH.
Geluk.	Siawasé.
Gember.	Sioga, Sooga.
Gemeen.	Tjoe.
Genoeg.	Joeroes.
Geschiedenis.	Fanosi.
Gev ngen.	Soemebito.
Gierig.	Nigiri, Swambo.
Glas.	Fidroo of Bidroo.
God.	Sin, Cami.
Goud.	Kin.
Groen.	Mojogi, Oo.
Gij, gij lieden.	Omaij, Omaijgata.
Haan, hoen.	Ondorri, Mindorri.
Haring.	Konosir.
Haas.	Oe, Oesagi.
Hazelnooten.	Thin Baij.
Haast.	Isogoe.
Haat.	Akf, Kimwo.
Hagel.	Arari.
Hair.	Kami, Kee.
Hand.	Tee.
Harsenen.	Ita datkie fiatkoeje.
Hart, hartebeest.	Kano Sis.
Haven.	Irie, minato.
Heer.	Samma, Kimi.
Herfst.	Aki.
Hiel, of hielen.	Kibis, kibies.
Hoed.	Koso.
Hoer.	Teijs, Torosi, Togioe.
Hoer, of bijzit.	Theekaike.
Hoest.	Siwamoeki.
Hond.	Inoe, Otoko, Beq.
Honderd.	Fjakf.
Honger.	Fimose, Fidaroki.
Hoofdpijn.	Atamanna itama.
Huilen.	Jogore, Nakf.
Hij.	Anofito.
Hoerewaard.	Mikwaino nakadasi.
Hoertje.	Joegio, kweijseij.
Ja.	Haij, Aij.
Jaar.	Toosi.
Jaloers.	Dingsoetoe.
Ik.	Wataks.
Inkt.	Sum.
Jong.	Wakai.
Kaal.	Bo, Fagoeroe.
Kaars.	Bosakf.
Kaars-snuiter.	Sinkiri.
Kaas.	Boter no Kaas.
Kalf.	Oesnoko, Kooes.

HOLLANDSCH.	JAPANSCH.	HOLLANDSCH.	JAPANSCH.
Kam.	Koeoefi.	Luis.	Sirami.
Kampher.	Sono, Tfoono.	Luiaard.	Fionasfi.
Kanasfer.	Fio, Tawara.	Lijk.	Sining, Sigajo.
Kapmes.	Debafootjo.	Maag.	Fara atta, Fieii.
Kasteel.	Siro, So.	Maagd.	Imada, Kimoesme.
Kerk.	Tera.	Maaltijd.	Siboerdaki.
Kist, kleerkist.	Fago, Nagamoets.	Maan.	Tfoeki.
Kist, (dood.)	Kwanoki.	Maan, nieuwe.	Mica Tfoeki.
Kittelen.	Koefogoeroe.	Maand.	Goeats, Tfoeki.
Kleed, tafelkleed.	Kimono's kimmomen.	Maar.	Saredomo.
		Maat, maatftok.	Sjakf, Monofafoe.
Klei.	Sirasfoemie.	Mal.	Afo, Baka.
Klein.	Ko, Komaka.	Mantel.	Fawori.
Klok.	Soeriganni.	Mafelen.	Fasfika, Faska.
Kloppen.	Oets, Tatakkoe.	Melk.	Tji, Tjietji.
Knie.	Fifa, Fifa no farra.	Merg.	Ts io.
Koek.	Takf.	Mes, knipmes.	Taka, Orifaka.
Konijn.	Oefagi.	Middag.	Firoe.
Kooken.	Takf, Niasfoe.	Middernagt.	Jonaka.
Koopman.	Akibito, Sonim.	Mild, mildadig.	Fatsnarmono.
Koorst.	Nets, Nitfoe.	Millioenen.	Kwasfiwoer.
Kost, fpijs.	Soekoemots.	Milt.	Fainofo.
Kruit-nagel.	Tjoofi.	Minder.	Skoenai.
Kruit, buskruit.	Jenfo.	Moeder.	Fafa, Kaka.
Krijg, oorlog.	Ikoefa.	Moeite.	Kietska, moetskasfi.
Kurk.	Seng.	Molen.	Oes, Koerocma.
Kus, zoen.	Oema Koetfi.	Mond.	Koets.
Kwik.	Mioskani.	Moord.	Tatakoerasfoe.
Kwispeldoor.	Feefki.	Mooi.	Migotto, Kikkona.
Kijven.	Ijo - oe.	Morgen.	Asta, Mioeniets.
Laars.	Kiafing.	Morfig.	Kifane, Jogore.
Lach	Warouo.	Mostert.	Karafi.
Lakenen.	Basfia, Basfa.	Mug.	Ka.
Lakwerk.	Makimono.	Muis.	Koenifoemi.
Lam, beroert.	Tjoeki fito.	Muscus.	Jako.
Lam, fchaap.	Fietfoe firoko.	Muscaten - noot.	Nikocfoek.
Lamp-olij.	Fomofiabra.	Mijl.	Ri.
Land, landfchap.	Kokf, Koeni.	Mijn.	Wataks.
Lands-heer.	Kokfi., Daimio.	Naakt.	Fadaka.
Lang.	Nagai, nanka.	Naald.	Fari.
Langzaam.	Sifoekanni.	Naam.	Na.
Ledig, leeg.	Aki, Akjie.	Naauw.	Semaka.
Leeuw.	Sis.	Nagel.	Tfume, Jasfoeroe.
Lever.	Kimo.	Nat.	Noroeroe.
Liegen.	Soerogoto, Juusta.	Navel.	Fofo, Fefo, Fifo.
Ligchaam.	Gotal.	Neef.	Oi.
Licht.	Karoekoe.	Neen.	Ine, Jaija.
Linker.	Fidarri.	Negen.	Koekonoots, Koe.
Ligtmis.	Hadfira mono.	Negentien.	Sjoekoe.
Lood.	Namari.	Negentig.	Koe Sjoe.
Loopen.	Aijoeboe.	Nek.	Goenokoebo.
Lugt.	Sora.	Neus.	Fauna.
Lui.	Hasfoera.	Neusdoek.	Tenogoi.

Nie-

HOLLANDSCH.	JAPANSCH.
Niemand.	Daremonai.
Niet.	Naka.
Nieſen.	Akſing, Fana fikoe.
Nicht.	Mé, Mei.
Nooten-muscaat.	Nikoeſoekoe.
Noord.	Kieta.
Oester.	Ootjigaki.
Of.	Mattawa.
Olie.	Abra.
Oliephant.	So.
Omtrent.	Ojoſa, Okata.
Onbeleefd.	Boerei, Opheei.
Onbeſchaamd.	Fats kasme.
Ondankbaar.	Kataske mo Karasſoe.
Onderbroek.	Feko, Momofiki.
Ongeestig.	Feta.
Ongeluk.	Foeſaiwai.
Ongelijk.	Moeri.
Ongetrouwd.	Gotaiſen.
Ongezond.	Bioſa.
Onmogelijk.	Soſaarme.
Onnut.	Joni tatasſoe.
Ons.	Me, wataksdomo.
Ontvangen.	Oeketoroe.
Onweer.	Narrifloeri.
Oog.	Mè.
Oogenblik.	Metatak.
Oom.	Onji, Oſi, Onsji.
Oor.	Mimi.
Oorzaak.	Wanjiets.
Open.	Akoeroe, Akf.
Opperrechter.	Oſoeſi.
Os.	Kinkiri Oes.
Otter	Kawa oeſo.
Oud.	Toſi Jori.
Paard, hengst, merrie.	Oema Koma, Damma.
Paarl.	Kainotamma.
Paarl d'amoer.	Sinſoe.
Papegaai.	Omoe.
Papier.	Kami.
Paruik.	Katſoera.
Paſſer.	Boemawaſſi.
Pik.	Tjan.
Pen, penſeel.	Foede.
Perſiken.	Kemomo.
Peper.	Tſoebo Kosjoe.
Pis.	Sobing.
Pleiſter.	Asſoebi.
Poeijer-ſuiker.	Siro Satto.
Pakjes.	Foſo, Voſo.
Pols.	Miakf.

HOLLANDSCH.	JAPANSCH.
Poort.	Mang.
Priester.	Boos.
Prins, kroonprins.	Daijnagon Samma.
Purpur.	Moeraſakki iroe.
Pijl.	Ja.
Pijn.	Itami.
Pijnigen.	Itanda, Semoeroe.
Pijp, tabakspijp.	Kiſeroe, Kiſier.
Piering.	Sara.
Quartel.	Oeſoera.
Quik-zilver.	Mieskanni.
Raad.	Daimio.
Raadzel.	Naſo.
Rasp.	Wasſabi Oroſi.
Rabarber.	Daiwo.
Radijs.	Daijko.
Regen.	Amé.
Regt.	Ookf.
Rechter-zijde.	Migi.
Rijger.	Saggi, Sagi, Sakgi.
Rein., ſchoon.	Kireino.
Reis.	Talei.
Reken-kamer.	Sanjo bea.
Reuk.	Nioi, Koeſamoe.
Rib.	Iokobara.
Ring, (gouden.)	Ibiganni.
Roggen-vellen.	Sammé.
Rood.	Akai.
Rook.	Fegoera, Soem.
Rooſenwater.	Fanna no Mies.
Rotting.	Tſoeje.
Rivier.	Kawa.
Rijst.	Kome.
Savonds.	Jooſarrie.
Sabel, of houwer.	Wagi Saſſi.
Satijn.	Soes.
Sammereel.	Karakasſa.
Salpeter.	Siroo, Jinſoo.
Schaap.	Fietſoeſi.
Schaar.	Faſammi.
Schaduw.	Kagi of Kaki.
Scheermes.	Sarri.
Saffraan.	Saffraan.
Scheidbrief.	Sarriſbo.
Schilderij, ſchilder.	Tjee, Ijee Kakoe.
Schilpad.	Kammi.
Schildwagt.	Ban.
Schip.	Finee.
Schipper.	Sindo.
S' morgens.	Aſa.
Schoen.	Koets, Koetſoe.

HOLLANDSCH.	JAPANSCH.
School.	Teera.
Schreeuwen.	Oemiko, Oemiekf.
Schrik.	Tamagaroe.
Schrijver.	Fieſa.
Schuldig.	Siakogin.
Schrift.	Kasſaar.
Secretaris.	Jonin.
Slaan.	Oets, tatakf.
Slaap.	Noer.
Slang.	Oetsnawa, Feebi.
Slot.	Sjoo.
Smaak.	Aſie.
Smal.	Semaka, Sebaka.
Smid.	Kaſia.
Smorgens.	Aſa.
Snaphaan.	Tippo.
Sneeuw.	Jenki, Jeukf.
Somtijds.	Arroe toekiwa.
Spaansch-groen.	Bokoesjioo.
Speelen.	Karta oetſoe.
Speld.	Siſi fori, Tomebari.
Spiegel.	Kagami.
Spinnen.	Fiekf.
Spion.	Jing.
Spook.	Bakke mono, Joeree.
Spreken.	Monojoe, Moesmasſoe.
Stad.	Matſi, Matjie.
Stank.	Koeſaka, Koeſai.
Star, of ſter.	Fos, Foſi.
Stelen.	Noſoemoe.
Steen.	Iſi, Iwa.
Sterven.	Sinnoroe of Sinoe.
Sterk.	Soeoka, Kietska.
Stil.	Damere, Tamagi.
Stinkend.	Koeſaka.
Stom.	Oes of Ies.
Storm.	Okaſi.
Straf.	Niquoemi, Sikkan.
Strijken.	Finosſoeroe, Noebor.
Suiker.	Satto.
Suiker, candij.	Kori ſatto.
Suiker, poeder.	Sro ſatto.
Suiker, zwarte.	Koero ſatto.
Suiker-gebak.	Satto jaki.
Taal.	Kotoba.
Tabak.	Tabaco.
Tachtig.	Fats Sjoe.
Tam.	Kemono.
Tand.	Fa.
Tandvleesch.	Fagies.

HOLLANDSCH.	JAPANSCH.
Tandpoeder.	Famigaki.
Tandpijn.	Fa no Itami.
Tarwe.	Komuggi.
Teer.	Tjan.
Tegenwoordig.	Kanogeroe.
Tempel.	Tera.
Thee.	Tja.
Teriac.	Theriac.
Tien.	Fowo, Sjoe.
Timmerman.	Daikoe.
Tin.	Soeſoe.
Tintwijn.	Tjinta.
Toetſen.	Dida.
Tol.	Kokſing.
Tolk.	Tſoeſi.
Toneelſpeeler.	Sibajo.
Trom.	Taiko.
Trompet.	Tjammero foeki.
Trouwen.	Konreſoeroe.
Tuin.	Fanabataki, Fadang.
Twaalf.	Sjoeni.
Twee.	Staats, ni.
Twintig.	Nisjoe.
Tijd.	Toki, Si Sitſa.
Tijding.	Tjoeſing, Tjoſing.
Tijger.	Tora.
U, UE.	Anata.
Ulieden.	Omaij gatta.
Uur.	Toki.
Vaam.	Firo, Fito Firo.
Vader.	Tete, Toto.
Vaderland.	Foeng gokf.
Varken.	Sis.
Vasten.	Soſimoe.
Veertien.	Sjoeſi.
Veertig.	Si Sjoe.
Venster.	Mado, Samma.
Verbieden.	Fato ſoeroe.
Vergeten.	Waſſoeroe.
Vergelijken.	Onaskararoe.
Vergiffenis.	Joekroeſi.
Vergift.	Soemire, Dokoe.
Vergrooten.	Tookf ſeeroe.
Vereren.	Kſoereroe, Jarroe.
Verjaardag.	Tansjonitji.
Verkoudt.	Kaſe foekf.
Verlakken.	Maki ſoeroe.
Verlakt goed.	Maki mono.
Verliefd.	Foreta, Soeita.
Verlies.	Sang, Sanſoer.
Verloren.	Oeſoer, Oeſina woo.
Vermaak.	Aſſoboo.

Ver-

HOLLANDSCH.	JAPANSCH.	HOLLANDSCH.	JAPANSCH.
Verminderen.	S'kono soeroe.	Winter	Foejoe.
Vernuft.	Gateng.	Wit.	Siro, Siro.
Verrijker.	To megani.	Wol.	Kemono.
Vertellen,	Kasoe Joeroe.	Wolf.	Kedamono, Okamé.
Verwen.	Irotskoeroe.	Wijn-tint.	Tjinta.
Verzoek.	Tannomi.	Wijn, 'spaansche.	Boedoos.
Vet.	Kojoeroe, Kojoer.	Ylen.	Moorjoe.
Vier	Ioots, Si.	Ys.	Koori.
Vierkant.	Sikakf.	Yzer.	Tets, Foeroganni.
Vinden.	Midassoe.	Zaad.	Tanne.
Vinger.	Joebi.	Zagen.	Wakoe, Wako.
Visch.	Iwo, Sakana.	Zaijen.	Tannemakoe.
Vischnet.	Ami.	Zee.	Oeme.
Vlag.	Fata.	Zeeziek.	Foenin, Jooe.
Vleermuis.	Komoeri.	Zee-hoorn.	Foranokai.
Vleesch.	Niekf, Mi.	Zeep.	Savon.
Vlieg.	Fai, Fæ.	Zes.	Moots.
Vloo.	Nomi.	Zeven.	Nanats.
Vogel.	Tori, Tjo.	Ziek.	Itami.
Vogelnest	Torrinosoe.	Ziel.	Omo, Sirio.
Vos.	Kitsne.	Zien.	Miroe.
Vreede.	Seifits.	Zilver.	Gin.
Vrij.	Fima, Lakoe.	Zingen.	Oetaoe.
Vijf.	Ietsoets.	Zoet.	Amaka, Amai.
Waag.	Tembin.	Zon.	Fi, Nitji.
Waarom.	Nasse, Nasjeni.	Zonnescherm.	Fiiasfi.
Waijer.	Sins, Ogi.	Zonnewijzer.	Fitoke.
Walvisch.	Koeſira, Fkoesera.	Zoon.	Segara, Mosko.
Warm.	Atska.	Zout.	Siwo, S'woo.
Wasfen.	Araoe, Arrao.	Zuid.	Minami.
Wat.	Nani.	Zuur.	Soeika.
Water.	Mies.	Zweep.	Mootfi.
Weeskind.	Minasfigo.	Zweten.	Asfiloeroe.
Weten.	Siroe.	Zwijgen.	Damateoroe.
West.	Niefi.	Zij.	Anofito.
Wild-varken.	Inoe fis.	Zijde.	Kinno.
Wind.	Koese.	Zijn.	Anofimono.
Winst.	Katta.		

BERIGT

WEGENS EENE DOODELYKE

WATERVREES,

DOOR

JACOBUS VAN DER STEEGE.

Een zeker heer te *Batavia*, zoo bekend door zijne verdiensten, als betreurd wegens zijnen ongelukigen dood, liet mij op den 22sten december jongstleden, na den middag, verzoeken om eens bij hem te komen, vermits hij ziek was. Ik vond hem in eene sterke koorts, met eene driftige pols; een opgezet gezigt; drooge, maar weinig beslagen tong; een sterke hik, die reeds meer dan vier-en-twintig uren geduurd hadt, al het welk verzeld ging met gestadige braking en pijn beneden het borstbeen. Ik schreef hem een ruime aderlating voor, en daarna een voetbad, en gaf hem een gemeen koeldrankje, met verzoek van zeer dikwijls, echter bij kleine hoeveelheden te gelijk, te drinken. Den anderen dag, des morgens, verstond ik dat hij door de aderlating van de hik en het braken was bevrijd geworden, de koorts echter was nog aanwezig, maar in verre na zoo sterk niet; tong en huid waren vochtig, hetwelk hij dien dag door veel drinken bevorderd had; het water dat hij loosde was zeer dik en troebel.

Den 24sten, des morgens, was alles bedaard, de zieke verhaalde mij dat de koorts die nacht,

te drie uren, volkomen geweken was; dat hij sedert geslapen en nu bereids wat gekookte rijst met zeer veel smaak gegeten hadt; de tong was even als die van een gezond mensch, de huid zacht met een ruime uitwaassëming, en de pis citroen geel. Dus bleef de omstandigheid den geheelen dag, tot des nachts te een uur, wanneer de koorts, doch zonder hik of braking, zich weder verhefte. Ik vond hem, des morgens van den 25sten, bij tusschenpoozen ijlende, met een sterk zweet, en wederom even zulk wit en troebel water, als bij den vorigens aanval, des nachts, te een uur, liep de koorts af, en des morgens van den 26sten klaagde hij over eenige ligtheid in het hoofd en bezetting in de keel; hij plaatste zich voor het vengster, waar ik geene de minste ontsteking in de keel zag, maar wel dat de tong beslagen was; de pols was zacht en langsaam. Ik schreef hem toen een zacht laxans voor, en kwam des avonds te 5 uren terug, wanneer ik vernam dat de lijder die ik slechts twee of drie sedes had willen bezorgen, 'er wel zes of zeven had gebruikt, en om de bezetting in de keel geen thee had kunnen drinken; ik deed hem eens in mijne tegenwoordigheid slikken, en zag toen tot mijne groote verbaasdheid, dat, toen het kopje nog wel 10 of 12 duimen van den mond was, den zieken even als een zware electrieke schok kreeg, met trekkingen in het aangezigt gelijk aan die, wanneer het diadhragma gekwest is: met vele moeite bragt hij het aan de rechterzijde van den mond, en kreeg eenige weinige druppelen door, ik liet hem gekookte rijst geven, die hij met volle lepels en zeer smakelijk at.

Zien.

Ziende dat dit waarlijk de watervrees was, vraagden ik aan zijne huisgenooten of hij ook van een hond gebeten was? waarop men mij het volgende verhaalde:

Het was op den 11den januari 1780, (en dus elf maanden en elf dagen geleden), dat zijne hond, die des nacht los liep en des daags aan eene ketting lag, des morgens vroeg den tuin uitflipte, en daarna zwaar gewond, weder binnen kwam. Zijn meester liet hem door de flaven verbinden; eenige oogenblikken daarna, wilde hij zelve iets aan dat verband fchikken, maar de hond vatte zijn rechterhand in den muil, doch liet dezelve op het noemen van zijn naam weder los, en ftierf kort daarna.

De hand was meer gekneusd dan gewond, en volgens berigt van de heer *F. Schouwman*, zijn gewoone practizijn (aldaar tegenwoordig) hadden de wondjes weinig geëtterd en waren ligtelijk genezen; na dat dit voorbij was kreeg hij een tusfchenpoozende koorts, die hem zeer vermagerde, waarna hij, even herfteld zijnde, in het huwelijk trad in april 1780. Hij bleef vervolgens gezond (uitgezondert eenige fteenpuisten) tot in de maand october dezes jaars, wanneer hij weder een geringe koorts kreeg.

Ik onderzocht de hand waaraan geen lidteeken te zien was. Ik ondervroeg hem of hij ook federt eenige dagen pijn in de rechterarm gevoeld hadt, maar konde zich dit niet herinneren. (*) De oorzaak welke den lijder dacht dat

(*) Na de dood, zijn wij van vele geloofwaardige menfchen onderrigt, dat den lijder, eenige dagen te voren, van een jeukende pijn onder den oxel geklaagd had, die hem belette den arm opteligten, hetwelk hij aan eene zinking toefchreef.

dat hem dit toeval gegeven hadt was een uitslag welke hij op den rug tusschen de schouderbladen gevoeld hadt, en die weder spoedig verdwenen was; ik verzocht tot mijne assistentie de heer *Kreps*, een man die een reeks van jaren de praktijk te *Batavia* met succes geoeffend heeft, en met welke ik dien avond beraamde om een groote spaansche-vliegpleister tusschen de schouderbladen te laten leggen, voorts, gedurende de nacht, om de twee uren, een clijsteer van vijf of zes onçen, uit rijstwater en ol e samengesteld, te laten inbrengen, en nu en dan eenige druppelen van de *Liq: Anod: Min: Hoffm:* op een stukje suiker, innemen.

Des morgens, van den 27sten, vonden wij geen koorts, hoewel de pols harder was dan daags te voren, de clijsteren waren binnen gebleven, maar het gezigt van een bekken met water hadt verveeld, en eenige druppelen op de voet gevallen, hadden een schok veroorzaakt. In deze omstandigheid proponeerde ik eene ruime aderlating en de kwikvrijvingen. De aderlating wierdt dadelijk, tot flaauw wordens toe, in het werk gesteld, en bragt zoo veel verligting aan, dat twee kopjes vleeschnat met weinig moeite ingenomen wierden; echter wierden tegen de inrijvingen met kwik zoo vele bedenkingen ingebragt, dat wij besloten, dewijl den lijder nu zoo merkelijk bedaard was, het dien dag onder het gebruik van pijnstillende *Hoffman* in te zien; den avond echter stelde onze hoop te leur, de toevallen verergerden meer en meer; het gezigt niet alleen van water, maar van alles waar het in bewaard kan worden; het noe-

men zelfs van vocht, was ondragelijk en veroorzaakte ſtuiptrekkingen; te vergeefs trachte wij door de campher en door het opium eenige verligting toe te brengen, doch het kon niet ingenomen worden, en den lijder overleed te 3 uren des nachts, jammerlijk gefolterd zijnde, en ſtikte als het ware in de ſlijm, het welk zich met brokken ontlaste.

Uit aanmerking der zeldzaamheid van het verhaalde geval, is het mij geoorloofd noch eene enkele aanmerking hier bij te voegen. Wij hebben te *Batavia* geen voorbeeld van dolle honden, het geen den lijder onachtzaam en den chirurgijn zorgeloos maakt om gebeten wonden te genezen. Immers leert ons de ondervinding, bevestigd door het gezag der beroemſte mannen in de geneeskunde, dat mensch of beest, en wel voornamelijk een hond, niet behoeft dol te zijn, om iemand dien hij bijt, de watervrees te geven. Den hooggeleerden heer *Gaubius*, zegt in eene zijner redevoeringen, dat een jongeling, door toorn vervoert, zich zelven in de vinger beet, waarvan hij een doodelijke watervrees kreeg. De *Baron van Swieten*, in zijne aanteekeningen op de ſpreuken van *Boerhaven*, haalt dit zelfde, en meer andere gevallen aan. Voor vijf of zes jaren, heb ik hier iemand aan de hondsdolheid zien ſterven, die, eenige dagen te voren, door een gezonde, doch kwaadaartige hond gebeten was; men z gt, dat dit geval, en het boven verhaalde, de eenige zijn die in deze eeuw alhier zijn voorgevallen; ik geloof zulks; maar tevens, dat men deze ziekte zoo veel moet trachten voor te komen als mogelijk is; het beste daartoe

toe is, dat men de gebeten wond zoo lang openhoudt als mogelijk is, en dagelijks met de kwikzalf verbinde. In het kort, dat men zich gedrage naar de raadgevingen van de heer *Tisſot*, beſtempeld door het gezag van den beroemden rotterdamſchen geneesheer *Bikker*. Ik ben zeer wel overtuigd van het kwaad, het welk de mercurius hier, in ſommige ligchamen, tot rotting geneigd, uitvoerd; maar ook tevens, dat men het door een voorzichtige beſtiering veel kan voorkomen. Met eene versch gebete wond moet men niet driftig te werk gaan, doch is de watervrees reeds daar, dan geloof ik, alles ten ergſten genomen, dat het zeker eene weldaad zoude zijn, als men iemand uit die ijsſelijke ziekte konde redden, en dezelve tegen eene rotkoorts verwisſelde.

AAN-

AANMERKINGEN

OP DE

VRAAG,

Welk zijn de beste en spoedigst voortkomende wortelen, om de behoeftigen, bij misgewas van graanen te spijzingen?

In dit gelukkig en vruchtbaar eiland Java, weet men niet, dat immer eene alles vernielende hongersnood is gevoeld geworden, gelijk in Bengalen en andere gewesten van het Oosten; en voormaals in Egijpten zelfs en in Sijrië. Evenwel gebeurd het wel eens, dat, vooral door eene ontijdige droogte, de graanoogst niet al te voordeelig uitvalt. Doch in zulk een geval, verleend ons de goede Voorzienigheid eene menigte van boom-, veld- en aard-vruchten, die schamele en behoeftige menschen niet verlegen laten, maar hun daarentegen een gezond en aangenaam voedsel verschaffen.

Het *Bataviaasch Genootschap* kan bezwaarlijk door de graanen iets anders verstaan, dan de rijst en de verschillende soorten derzelve, als gevende dit het voornaamste voedsel voor menschen, huisdieren en wilt gevogelte. Op de laage landen wordt die in april gezaaid, en in augustus ingeoogst om dat zij anders te veel water krijgt, en op de hooge landen wordt zij in november gezaaid, en in maart ingeoogst,

op

op dat zij niet te weinig water zoude hebben, want ieder weet dat de rijst met de wortel onder water groeijen moet. De natuur geeft hier eene natte, of west-mousson, en eene drooge of oost-mousson, waarna zich den wijze landman in de verordeningen van zaai- en oogsttijd regeld. Als hem zijne gissingen, omtrent den regentijd en de droogte misluk-ken, dan volgd doorgaans eene schaarsheid van die noodige graanen bij de inzameling derzelve.

GRAANEN.

Orijza. L. 475. 1. De rijst, *Padi* genaamd, zoo lang zij, omtrend in de gedaante van onze europische haver in de airen en aan de halmen zit, wordt, geweekt zijnde, tot paardenvoeder gebruikt, even als de haver; maar uitgedorscht en ontbolsterd, noemt het den Inlander *Bras*, en gekookt zijnde *Nassy*, en wordt van rijken en armen als brood genuttigd, na dat zij te voren, door het langdurig stampen in een houten mortier, zuiver en wit geworden is. Van de verschillende soorten dezer graanen behoeven wij niet omstandig te spreken, alzoo het Genootschap die kundigheden veronderstelt, en alleen eene nette beschrijving van andere voedende spijzen vordert, die in plaats van de rijst, door de behoeftige, in tijd van nood, tot voedsel kan verstrekken.

Er is een soort van rijst die niet wel zoo veel graanen op eenen halm draagt als de *Padi*, en ook, gedroogd zijnde, een weinig bleeker van couleur schijnt te zijn. Ook vinde ik eenig onderscheid in het afhangen der zijlingsche draden en derzelver graanen; want de rijsthalm heeft

heeft aan beide zijde van de hoofdfteel, twee, drie en vier, bijeen uitfchietende zijdraden, maar die foort, van welke ik hier fpreek, en bij den Inlander *Poeloet* of *Ketan* genaamd wordt, heeft de zijdraden en derzelver graanen, over 's hands links en regts, zoo dat omtrent derzelver omtrek van den fteel telkens maar eene zijdraad of zijhalm uitfchiet. Die *Poeloet* of *Ketan* wordt tot meel gemalen, en levert, aldus bereid, eene aangename verfnapering op. De rijst is onder de naam van *Oryza* bij *Linnæus* Sp. Pl. befchreven, p. 475, en de *Poeloet Oryza* gelutinofa genaamd, maar behalven de rijst en de *Ketan* zijn 'er noch vier verfchillende foorten.

2. De fpaanfche tarw, of het turkfche koorn, in de West-Indien *Mais*, bij *Linnæus Species Plantarum* p. 1,378 *Zea* genaamd, en bij de Javanen en Inlanders *Jagon*, is te veel bekend, dan dat wij 'er breedvoerig over fpreken zullen. Men heeft dezelve elders korter van air, wit, bruin gevlamd en geel; maar die, welke ik hier gezien heb, is meer dan een voet Rhijnlandsch lang, bevattende twaalf doorgaande rijen van helderfchijnende roodgeele en volmeelige graanen; dragende dus dit gewas zes honderd-en-zestigvoud. Het is hier binnen den tijd van drie maanden rijp, en kan, rijp geworden zijnde, zeer gemakkelijk een vol jaar bewaard worden. Ook wordt dit graan op drie onderfcheiden wijze bereid, te weten: men roostert de geheele ris en eet de korrels dus gepofd, of men doet de korrels los en kookt of maald dezelve tot meel, om 'er koeken van te bakken. Zea. L. 1378.

3. De *Bätar*, anders om de west van Indië Holcus. 1484.

M *Jouarij*,

Jouarij, en *Nekj*, ook *Bowl* genaamd, heeft eenige gelijkvormigheid met onze europeſche boekweit, en is een ſoort van *Holcus*, bij *Linnæus* p. 1484 beſchreven: hier in onderſcheiden van de *Jagon* of ſpaanſche tarwe, dat hij zijne graan-korrels aan troſſen draagd. De ſteng van de *Batar* heeft vier en meer leden, uit welke 15, 0, 25 en meer troſſen, telkens rondöm uitſchieten: ook komen 'er tuſſchen die leden noch eenige andere voor: en dus te ſamen meer dan honderd troſſen uitmaken. Deze hoofdtroſſen hebben 8 of 10 kleinere zijtroſſen, bijna de gedaante hebbende van aalbeziëtrosjes; aan de middelmatige ſtaan 15, 16 en 17 zaadkorrels, die de grootte, verwe, en eenigſints ook de gedaante hebben van boekweit-koorn, behalven dat zij rond, en door de baſt, gelijk in de meeſt rijp zijnde, een blinkend kaſtanje-bruin vertoonen. Men mag de vermenigvuldiging van dit graan berekenen op zeſtien tot achttien honderdvoud. Binnen de korrel zi eene zuivere witte zelfſtandigheid, welke, gebroken zijnde, goed meel kan uitleveren, en van eene zeer voedzame kracht ſchijnt te zijn. Miſſchien zouden 7 of 8 zulke groote troſſen, zoo als 'er eene tans voor mij ligt, een pond meel-bloem knnnen uitmaken. Dit was het voornaamſte voedſel, hetwelk de Javanen gebruikte eer zij de rijſt hadden leren kennen, hetgeen om de weſt van Indië het algemeene voedſel is.

Coix. L. 1378. 4. De *Jalie*, ook *Simporan*, bij *Linnæus* Coix. Species, pl. p. 1378, ſchiet uit den grond, vier voeten hoog, en draagt een ſoort van erwten, die er als groote paerlen uitzien.

Uit

Uit drie leden van de ſteng ſchieten, achter een groot langwerpig blad, en nog eenige zeer kleine, welke binnenwaarts aan den grond van het lid staan, eene ſoort van kokervormen, uit welke zich vijf of zes ſtukjes opwaarts verheffen, die vervolgens op het tweede lid, de vruchtdragende ſtengeltjes, ten getalle wederom van vijf of zes, meestäl van vijf uitlaten, aan welke men meer dan een of twee graanpaereltjes aantreft. Even hetzelfde is waar van de twee volgende leden der ſtenge opwaarts, behalven dat aan den top de graanpaereltjes iets kleiner worden. De langwerpige paereltjes ten gehalte van 70 tot 80 en meer, hebben de grootte van een klein wit boontje. De bolſter is hard en bijna eene linie dik. Het graan is bleekbruin van ſchil; de inwendige zelfſtandigheid wit en vast van ſtof en moet dus ook zeer voedzaam zijn. Boven vele van die zaadpaereltjes ſteekt een kroontje uit, dat, nu en dan, eene nieuwe boon gebaard heeft. Van deze is een tweede ſoort, *Djale Bato* of *Djale Tasſibeb*, om dat het tot paternosters gebruikt wordt, en onëetbaar is, wordt genaamt *Caju Nasſij*; brengt mede zulke vruchtjes voort, doch onëetbaar.

5. De vogelgierst, een ſoort van *Panicum*, *Linnæus* Sp. Pl. p. 82, welke men onze kanarievogels in het Vaderland tot eene verſnapering geeft, en van welke eenige kleine vogeltjes, zoo hier als aan de Kaap leven, wordt door den Inlander genaamd *Jawa*, ook *Jajawout* en *Betton*, hetwelk door hun, als pap gekookt, met ſmaak gegeten wordt. Ik heb aan eene ſteng 120 kleinere gierstirosſen geteld, en men Panicum. L. 82.

kan op een middental van 80 graantjes in iedere tros rekenen; om dat 'er benedenwaarts zijn, die over de twee honderd, en naar den top, die beneden de 40 zaadkorreltjes hebben, behalven eenige kleinere die aan den voet der grootere zaadtrosſen afhangen, en dus moet één zaadje van die vogelgierst, bijna tien duizenvoud uitleveren. Eene verbazende vruchtbaarheid! die noch meer te bewonderen is om dat van het uitſchieten van de ſteng, tot aan de volkomen rijpheid der vrucht, ſlechts vier maanden verloopen.

Onder de menigte van

BOOM-VRUCHTEN,

gelijk vooral de Kalappus, die min of meer tot voeding gebruikt, en op verſchillende wijze worden toegemaakt, munt uit, de zoogenaamde

BROOD-BOOM,

Soekon. Rumph: I. p. 110.

in het Maleisch *Soekon*, en in de Koninkl. zweedſche Weetenſchaps - Akademien, Handlingar 1776. bl. 230,

RADERMACHIA

genaamd, (*) naar den heer Directeur van het Bataviaasch Genootſchap *Radermacher*, die aan den heer *Carl Peter Thunberg*, *M. D.* uit Zweden gezonden, om hier te botaniſeren, den weg getoond en de gelegenheid verſchaft hadt om de gebrekkige beſchrijving van *Rumphius* te

(*) Dezelve is in de uitvoerige beſchrijving der dieren, planten en mineralen, door de heer *Houttuin* ook beſchreven. II. d. 10. ſtuk. pag. 433.

te verbeteren, en den boom in het ſijstema van den beroemden *Linnæus* de regte plaats te geven. De heer *Thunberg* onderſcheid drie ſoorten, die op Java, Amboina en elders, zoo wel als die van de tweede ſoort eene voedſame ſpijs verzorgen, te weten: de *Lanosa* en *Granosa* en de *Sijlvestris*. Bij *Rumphius* vindt men dit geſlacht *Soccus* genaamd, na het Maleisch *Soekon*, het geen ook door *Thunberg* is gevolgd met den algemeenen naam van *Soekong*, of gelijk hij ſchrijft, door de zweedſche uitſpraak, *Sukkong*. Van de *Soukong Lanosus*, *Soekon Radja* zijn de onrijpe vruchten groen en hard, en als zij rijp zijn, worden zij week van zelfstandigheid, groeijen als dan ſomwijlen zoo groot als een kinder hoofd, en geven eene aangenamen geur van zich. Men gebruikt dezelve in dezer voege: geſchild zijnde, worden zij aan ſtukken geſneden, in water gekookt, en met of zonder ſuiker gegeten. Men nuttigd dezelve ook raauw en wel geſchild. Van de *Soukong Granoſus* of *Soukong Timboel*, worden de pitten tot ſpijs gemaakt, en wel op twee onderſcheiden manieren: men braad dezelve als kastanjes, aan welke zij in ſmaak eenigſins gelijk zijn: ook kookt men dezelve in water met wat ſuiker of ſtroop, wanneer zij als geconfijte amandelen tot lekkernij verſtrekken; doch van de *Sukkong Silvestris* of *Outan*, zijn de vruchten onbruikbaar; deze boomen hebben echter vijf of zes jaren groei noodig eer zij eenige vruchten geven, welke tot vervulling der mondbehoeften zouden kunnen verſtrekken.

Wat de *Sagoe-Boom* aanbelangd, hier te lande *Kirai* genaamd, deze vrucht wordt hier

op

op Java weinig tot spijs gebruikt, en behoord meest op Amboina te huis, van deze zoo min als van andere soorten zullen wij hier spreken, om dat het geslacht der palm-boomen, vooral opzettelijk, onder de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap verschijnen zullen, en wij hier alleenlijk over de spijzen der Inlanders schrijven.

VELD-VRUCHTEN.

Ik versta onder dezelve alle soorten van erwten en boonen, van allerlei figuren en gedaantens, waarvan vele bekend zijn, die meest alle een goed voedsel geven, en genoemd worden *Cadjang*, bij *Linnæus Dolichos* en *Phaseolus*.

Eindelijk komen wij tot de

AARD-VRUCHTEN

die, bij onze Javanen, onder den algemeenen naam van *Oebies* voorkomen, en bij den ridder *Linnæus*, onder die van *Dioscorea*, volgens de opgave van *Rumphius*, geplaatst worden; doch zoo onvolkomen, dat men 'er maar 8 soorten van genoemd vindt, die alle, onder de 24 alhier opgenoemde soorten, beschreven zijn. Men zou dezelve onder den gemeenen naam van aardappelen kunnen rangschikken. De meeste soorten hebben zeven maanden noodig om tot volkomen wasdom te geraken, maar kunnen ook een jaar goed blijven. Zij worden geschild, en bij gebrek van rijst, geroosterd of gekookt en tot levensonderhoud gebezigd; doch wanneer men dezelve, uit lekkernij, tot eene versnapering gebruikt, worden dezelve met suiker en klappermelk gekookt.

1. Onder alle de *Oebies* is de lekkerste en gezondste de *Oebie Boeton*, ook *Obi Jaij* en *Soccan*, bij *Linnæus* Sp. Pl. p. 1462, *Dioscorea alate*; heeft de omgekeerde gedaante van eene vaderlandsche winterpeer; van buiten is hij bruin, eenigsins glad, en geaderd, even als onze vaderlandsche aardpeeren of aardartichokken. Inwendig is de bast iets rooder, en niet ongelijk aan die van onze nederlandsche roode aardappelen. De zelfstandigheid is van binnen fraai, wit en sappig, het geen dezelve, gekookt zijnde, eenigsins kleverig doet smaken; doch geroosterd zeer na aan brood doet komen. Dioscorea Alate. L. 1473.

2. De *Kaladij*, *Timboel* of *Tallas* is donkerbruin van schil en ruuw, omgeven met een vezelachtig bekleedsel, die in allerlei kronkels omloopen, en hier en daar dunne worteltjes schieten. In Suriname wordt dezelve *Taijer* genaamd, en bij *Linnæus* Sp. Pl. p. 1367 *Arum Colocasia*. Het eenige waarvan ik bezitter ben, is van gedaante en grootte bijna gelijk aan een van onze grootste rammenasfen. De schil is zeer dun, en de inwendige zelfstandigheid aschverwig en ligtelijk tot poeder te brengen, indien 'er niet eene zekere klevende vettigheid in voorkwam, die de voedzame stoffe als kaas doet samenvloeijen en aan een kleven; dezelve wordt in de bovenlanden, uit gebrek aan de voorige, gekookt gegeten, doch meest, tot versnapering, met suiker en klappermelk. Arum. L. 1367.

3. De *Obi Merra* of roode patatter genaamd, bij *Linnaus Convolvulus*. Sp. Pl. 220, wegens de roode schors, heeft bijna de gedaante van een kort ineengedrongen komkommer, een langen steel, en een zeer langen uitsteekende Convolvulus. L. 220.

spitz

ſpitzen wortel. De ſchors is dun, de zelfſtandigheid witachtig ros, iets minder ſappiger dan de voorgaande, en komt veel overeen met de vastigheid der gemeene aardappelen.

Convolvulus. L. 220. 4. *Oebi Poeti* of witte patatter, verſchild bij *Linnaeus* Sp. Pl. p. 220, van de voorgaande, alleen in kleur. De vier voorgaande ſoorten worden meest gepoot tusſchen de ananas-velden, worden in groote menigte gebruikt en voor zeer gezond gehouden.

De overige ſoorten zijn minder goed en worden weinig gecultiveerd, alzoo de meeste eenige precautien vereisſchen.

5. *Oebi Opak* of *Biajon*, of geelachtige wortel, ter grootte van een appel.

Dioscorea aculeata. L. 1462. 6. *Obi Comblie* ook *Daun Subran*, bij *Linnaeus* worden dezelve *Dioscorea Aculeata*, genaamd, Sp. Pl. p. 1462, eene ſoort van aardakers.

Dioscorea Sativa. L. 1462. 7. *Oebi Liling*, is langwerpig, en niet ongelijk van gedaante aan eenen dikken bloedbeuling, bij *Linnaeus* Sp. Pl. 1462, *Dioscorea Sativa.* De buitenbast heeft klooven, rimpels, ongelijkvormigheden en ſchilferachtige dunne vervellingen; van binnen is deze aardvrucht geelachtig wit, kleverig, en wordt uitgeperst alvorens dezelve gekookt wordt.

8. *Oebi Bantam*, ook *Tjokol* en *Caſtella* genaamd, heeft eene roode ſchil en is ſmakelijk om te eeten, wanneer dezelve in asch gebraden is.

9. *Oebi Cajou*, ook *Capoer* en *Simpon*, is bijna oneetbaar en zoo hard als hout.

10. De *Oebi Boulait*, van gedaante als eene lange komkommer, heeft zeldſame ſlingeringen, hoogtens en laagtens in de bast, met zwartach-

achtig en bleek bruin doorweven. Zij groeit in vier maanden tot volkomenheid, doch kan niet bewaard worden. Deze wordt dezelfde vrucht gerekend als die, welke men te Surinamen gewoon is Jammes te noemen.

11. *Bancouan* heeft eenen dikken steel en wordt raauw gegeten. De bast is geelachtig en van binnen wit, latende zij zich gemakkelijk afschillen, even als onze vaderlandsche knollen, aan welker smaak de *Bancouan* het naaste bijkoomt.

12. De *Gadong*, bij *Linnaeus Dioscorea Trifilla* p. 1462, heeft eene geheel andere eigenschap, want men weekt de inwendige zelfstandigheid, droogt dezelve vervolgens, en gebruiktze als rijst. Deze vrucht is des te nuttiger, om dat men haar lang voor bederf bewaren kan. De buitenbast is met tepels en langdradige vezels, vervolgens met eene bruine onregelmatige ruwigheid bezet, waarvan het uitgeperste sap schadelijk is. **Dioscorea Trifilla. L. 1462.**

13. De *Oebi Calappa*, ter grootte van een cocos-noot.

14. De *Oebi Manare*, oneetbaar, als na dat dezelve afgeschild, het sap uitgedrukt en gekookt is.

15. *Oebi Teloor*, ter grootte van een ei, waarvan het de naam draagt.

16. *Oebi Bougle*, witte wortel.

17. *Oebi Carbou*, buffel-wortel.

18. *Oebi Oular*, slangen-wortel, bij *Linnaeus* p. 1462, *Dioscorea Opposite Folia.* **Dioscorea Opposite Folia. L. 1462.**

19. *Oebi Gorita*, veelvoetige.

20. *Oebi Soesoe*, melk-wortel, *Linnaeus*, *Convolvulus* 221. **Convolvulus. L. 221.**

21.

Dioscorea Bulbifera. P. 1463.

21. *Oebi Baboe* of *Boena*, *Linnaeus* S. Pl. *Dioscorea Bulbifera* p. 1463.

Dioscorea Pentaphila. L. 1462.

22. *Oebi Outan*, *Linnaeus* Sp. Pl. p. 1462, *Dioscorea Pentaphilla.*

Dioscorea Villosa. L. 1462.

23. *Oebi Toerij* of *Tali Coupan*, *Linnaeus* 1462. *Dioscorea Vilosa.*

Dracontium. L. 1372.

24. *Oebi Soak*, bij *Rumphius* p. 324, *Tacca* genaamt, bij *Linnaeus*, *Dracontium* 1372, wordt alleen voor de aardigheid bewaard; dezelve schiet eerst een bladrijken stam, 5 à 6 voeten hoog boven den grond, die, verwelkt zijnde, door eene zeer fraaije bloem gevolgd wordt en uit den wortel schiedt, al wordt dezelve uit den grond gegraven en in eene kamer gezet.

AAN-

AANTEEKENINGEN

OVER DE

SPRAAK, WETENSCHAPPEN

EN KUNSTEN

DER

MALLABAREN.

OPGESTELD DOOR

JOHAN ADAM CELLARIUS,

Onder-Koopman en Opperhoofd

te *Cranganoor.*

I.

Over de Mallabaarsche Spraak.

De mallabaarsche spraak behelst twee hoofddialecten: de *tamulsche* en de eigenlijke *mallabaarsche.*

De *tamulsche*, die zeer veel van de eigenlijke mallabaarsche taal verschilt, en die voornamelijk in de zuidelijke delen van deze kust, in Madure, Cylon en Cormandel gesproken wordt, is door de koninklijke deensche Missionarissen op eene voldoende wijze bekent gemaakt, en wij zijn thans voornemens van de eigenlijke mallabaarsche taal een denkbeeld te geven.

Deze taal wordt in drie hoofddeelen verdeeld, naamlijk: de grandonische, samscrudonische en de gemeene mallabaarsche taal.

De

De grandonische, van de *Indous*, Grantham genaamd, is de oude indische taal, en wordt van de *Braminen* als heilig gehouden, om dat dezelve gezegd wordt van den opperſten God *Bramava*, oorſpronkelijk te zijn, en uit dien hoofde alleen tot verheven dingen mag gebruikt worden.

De ſamscrudoniſche taal, (welk woord zoo veel beteckent als de taal der wijzen), is zeer oud, en bij de *Braminen* in hooge achting.

Het oude wetboek der *Indous*, bekend onder den naam van *Jrucha Sama Jagiur*, *Bedam*, is in deze taal geſchreven, die voor het overige van het Grantham's niet zeer verſchilt; behalven dat aan deze laatſte eenige geheiligde woorden en ſpreekwijze eigen zijn die in het ſamscrudonisch niet voorkomen; ook komen de karacters van beide talen veel met elkander overeen.

De gemeene mallabaarſche taal, die van alle inwoners der mallabaarſche kust, van den uithoek *Kamorijn* tot aan den berg *Dellij* gebruikt wordt, is ſlechts een dialect van het ſamscrudonisch, en nog onderſcheiden van het laag mallabaarsch, *Maleaime* genaamd.

De Mallabaren hebben twee ſoorten van ſchriften: de mallabaarsch - ſamscrudoniſche, en de mallabaarsch - tamulſche.

De eerſte ſoort, waar van wij handelen, wordt gebruikt in den godsdienst en in de geleerdheid, en het tamulſche ſchrift, in gemeenzame brieven, in publieke actens, enz.

De Mallabaren ſchrijven met een ijzeren ſtijl, genaamd *Ezustani* of *Narajam*, palm-bladeren, die van een Palma, *Pana* genaamd, genomen

men worden. Zij houden deze bladeren staande in de hand, en schrijven, zonder den arm te ondersteunen, sierlijk en vlug, van de linker naar de rechterhand, echter zonder eenige onderscheidings-teekenen van punten, komma's of afzondering van woorden.

In de gemeene taal worden de woorden weinig of niet gedeclineert, maar wel in het hoog samscrudonisch.

De singularis, genaamd *Bacenam*, en de pluralis, genaamd *Behubacenam*, zijn in de gemeene taal alleen in gebruik, echter heeft men in het samscrudonisch ook een *Dualis*, *Duibacenam* genaamd.

De Mallabaren hebben acht casus, die te samen *Pericham* genaamd worden, maar in het granthams heeft ieder casus zijn bijzonderen naam. Zij hebben, behalven de zes bekende casus, nog een tweeden en derden ablativus.

In het hoog samscrudonisch worden vele genera gebruikt, maar in de gemeene taal drie, het mannelijke, het vrouwelijke en het onzijdige, of *Pulingam*, *Strilingam* en *Napunsagalingam*.

Men zegt dat de sijntactische regelen der Mallabaren zeer veel overeenkomst hebben met de latijnsche taal, en de kenners willen, dat de samscrudonische taal, zoo wel als de voornaamste oostersche talen, verdient geleert te worden, om de buitengemeene woordrijkheid, sierlijkheid, verhevenheid en edele eenvoudigheid dezer taal.

De Mallabaren hebben 51 letters, 16 klinkletters en 35 medeklinkers, uit welke zij andere formeren, die met de klinkers en medeklinkers ver-

verbonden worden, zoo dat die karacters geheele lettergrepen en woorden verbeelden.

Hier volgt het alphabeth, de cijferletters en het *simbolum apostolorum*.

HET

MALLABAARSCHE

ALPHABET

heeft 16 *klinkletters.*

NAAM.	BEDUIDENIS.
A.	A, kort.
Aa.	A, lang.
I.	I, kort.
Ii.	I, lang.
U.	U, kort.
Uu.	U, lang.
I ru.	Ru, kort.
I ruu.	Ru, lang.
I lu	Lu, kort.
I luu.	Luu; lang.
E.	E.
Ai.	A, & I.
O.	O.
Au.	A, & U.
Am.	A, & M.
Ah.	Ah.

35 *medeklinkers.*

Ka.	K.
Kkha.	Kk.
Ga.	G.

Ggha.

NAAM.	BEDUIDENIS.
Ggha.	Gg.
Ngh.	Ngh.
Cia.	C.
Cciha.	Cc.
Gia.	G.
Ggiha.	Gg.
Gna.	Gn.
Ta.	T.
Ttha	Tt.
Da.	D.
Ddha.	Dd.
Na	N.
Ta.	T.
Ttha.	Tt.
Da.	D.
Ddha.	Dd.
Na.	N.
Pa.	P.
Ppha.	Pp.
Ba.	B.
Bbha.	Bb
Ma.	M.
Ja.	I.
Va.	V.
La.	L.
Va.	V.
Scia.	S.
Sza.	Sz.
Sa.	S.
Ha.	H.
La.	L.
Kcia.	Kc.

Mal-

MALLABAARSCHE CIJFFER-LETTERS.

Onna.	1.
Randa.	2.
Munna.	3.
Nâla.	4.
Angia.	5.
Arra.	6.
Eza.	7.
Etta.	8.
Onbada.	9.
Patta.	10.
Padinnona.	11.
Pandranda.	12.
Padiminma.	13.
Padinala.	14.
Padinangia.	15.
Padinarra.	16.
Padinneza.	17.
Padinetta.	18.
Pattombada.	19.
Iruvada.	20.
Muppada.	30.
Nalpada.	40.
Anbada.	50.
Arriwada.	60.
Ezu ada.	70.
Enbada.	80.
Tonnurra.	90.
Nurra.	100.
Irunurra.	200.
Munnurra.	300.

Na-

Nanurrà.	400.
Aggnurra.	500.
Arranurra.	600.
Ezanurrá.	700.
Ennurra.	800.
Tollâiram.	900.
Airam.	1000.
Padinuairam of Oruvadinuai-ram.	10,000.
Nurrairam of Lakciam.	100,000.
Rurralakciam of Kodi.	10,000,000.

SYMBOLUM

APOSTOLORUM.

LATIJN.

Cælum & terram & qui creavit omnipotentem Patrem Deum supra credo cius Filium unicum nostrum Dominum JESUM CHRISTUM supra & credo iste Filius Sanctum Spiritum per conceptus vir-

MALLABAARSCH.

Agasciavum Bbhumium Sruszticcia saruvadum kajanda bava Tanburan melum bisciuvasikkunnen tante Putren uruven nammude karttava Iso misciha melum bisciuvasikkunen i Putren sciud-

gine Maria ex natus est Ponti Pilati diebus in passus cruxi affixus mortuus sepultus infe-ros in descendit mortu-orum medio ex tertia die resurrexit cælos in ascendit Patris dei dex-tera insedit inde vivo set mortuos & indica-turus veniet credo & Sanctum Spiritum su-pra & credo Sanctum Catholicam Ecclesiam & Sanctorum Commu-nionem & Peccatorum remissionem & mortu-orum resurrectionem & in æternum quæ est vi-tam et esse credo Amen.

dhamana Ruhaddak kuausuaja le gen kka-petta kania stri Mari-attil ninna Ciranna Pantioza Pilatto sinde nalughelil dukk hap-petta kuriscinmel Pa-dikka ppetta mariccia addakkapetta Pada-langelil errenghi ma-ricciaverude i eil nin-na munnam nal u yrtta agasiian ghelil kare-jerri Bava Tanburan-de valatta bbhagatta irikkunnen ayide ninna uyraverejum mariecі-averejum bidd hippan varumenna bi sciuva-sikkunnen sciuddhama-na Ruhada kkudasua melum bisciuyasikkun-nen sciuddhamana ka-tolikka Pallum punia-valen marude orimba-dum Piraghelude por-rudium mari cciave-rude uyrppam ennan-nekka mulla a issium undennum bisciuyasi-kkunnen Amen.

Met de europesche talen vergeleken, ont-breken den Mallabaren vijf letters, namelijk: *F*, *Q*, *Y*, *X* en *Z*, in plaats van *F*, gebruiken zij

zij een *P*; in plaats van eene *Q*, *K*; in plaats van *X*, Scia; voor de *Y*, een *J*; en voor de *Z*, hunne Sza.

II. OVER DE WETENSCHAPPEN EN KUNSTEN DER MALLABAREN.

Gelijk de meeste oude volken hunne eerste schriften in dichtmaat en niet in proza geschreven hebben, zoo kan ook van de Mallabaren gezegt worden, hebbende in alle tijden vele dichters voortgebragt, die de historie en theologie van haar land in poëzij hebben uitgedrukt, en men wil, dat hunne beste dichters veel verbeeldingskracht en geestigheid getoond hebben, en hunne mijthologie schijnt rijker te zijn, als die der Grieken.

Wij vergenoegen ons hier, hunne voornaamste dichtmaten bekend te maken.

De eerste, genaamd *Paruyan*, bestaat uit 14 voeten.

De tweede, geeft aan het eerste 18 voeten, aan het tweede 12, en

Het derde, begint voor iedere regel met de letters van het alphabeth.

Hier volgt een voorbeeld van de eerste soort

Suamiden bbhakdi nitiam manessil pundu Devam.
Suamida Gunam predi snehicciuvanniccidum.
Adinal Deva danam varddhikkum keianam torrum.
Adinal najaga daharmma varggam behubiddham.
Mana sciuddhium ahangara hinavum ddharsztiam.

Mana ſeiubbha anuruttivin Deva bbhidium pinne.

Suvarnam tanil mani ſeiobbhikkum enna pole.

Suvarna kaniaghul ddharmabbha ſciobbkicciettam.

Mattulla ponna loha ſceszattil enna pole.

Mattulla deharmma auuga genatill pragaſciccice.

De theologie, of liever mijthologie der Mallabaren, is zoo uitgeſtrekt, dat dezelve de palen dezer korte aanteekeningen, verre overtreft; wij zullen dus ſlechts het wezenlijkſte daarvan aanroeren.

De Mallabaren ſtellen een Opperſten God, genaamd *Parabraman*; voorts 332000 halve Goden, die zij *Devagel* noemen, en onder een bijzonder Hoofd of Vorst ſtaan genaamd *Indren* of *Devindren*.

Verder hebben de Mallabaren met de meeste indiſche volken gemeen, een ſoort van drietal in het Godendom, die zij *Trimurttigol* noemen, en als de grond van hare geheele mijthologie aangezien wordt; want de *Bramines* leeren, dat 'er van eeuwigheid eene vrouw was, met name *Peraſacti*, (of de eerſte algemeene voortbrengende kracht): dat uit deze vrouw drie zoonen geboren zijn, waarvan de eerſte *Brama* of *Bramara*, de tweede *Viscnu* of *Visznu*, ook *Hari* en *Narajanen* en de derde *Isuor* of *Rudren* en *Sciven*, *Naheſuaren Paramabesnaren* genaamd wordt.

Aan deze drie wezens zou hare gemeene moeder verſcheiden eigenſchappen gegeven hebben; als: de magt van voortbrengen, (*Frusti*) van beſtieren, (*Stichi*) en van vernietigen (*Samagaram*). Hun-

Hunne uitterlijke Godsdienst bestaat in lofzangen, offerhanden, branden van lampen en wasschen van het ligchaam: en wat de *Braminen* betreft, de onthouding van alles, wat een dierlijk leven ontvangen heeft.

Zij hebben geheiligde boomen en geheiligde vijvers, en houden de koebeesten in eene bijzondere hoogachting, welke nimmer mogen gedood worden: het geen echter niet van de laagste klasfen te verstaan is.

Zij hebben vele openbare feesten, en maken een groot onderscheid tusschen gelukkige en ongelukkige dagen.

Hunne Pagoden zijn van steen gebouwd, gemeenlijk in het vierkant, met bedekte gangen rondom dezelve, de buitenmuren zijn bedekt met zinnenbeelden, waaronder vele oneerbaar zijn.

Het licht valt in de Pagoden slechts door eenige kleine openingen in het dak en voordeur, en alzoo is het van binnen vrij duister.

Op de vier hoeken van de Pagoden vindt men in het algemeen kleine Pagoden, of offerhuisjes, waaronder eenige met eene menigte van lampen voorzien zijn.

Niet ver van de Pagode is een gewijde vijver.

De Pagoden hebben doorgaans grootte inkomsten, en worden bediend door Namboerijs en mindere *Braminen*. Een groote cilindrische steen, die in het binnenste der Pagoden, regt over eind staande, gevonden wordt, en meest altoos met bloemkransfen versiert is, schijnt de voornaamste devotie der Mallabaren te verwekken.

Dit heiligdom ſtaat gemeenlijk onder een laag verwulf, op welker binnenſte oppervlakte eene ſpiraal-linie van een duim diep gekorven is.

Iemand in deze kapellen ſtaande, en ſprekende, ſchijnt, op eenigen afſtand, met eene donderende ſtem te ſpreken.

De taal- en dichtkunst der Mallabaren, en derzelver theologie aangeroerd hebbende, gaan wij over tot de kennis die dit volk in de natuurlijke wetenſchappen en kunſten verkregen heeft.

In de heelkunde zijn de Mallabaren zeer onkundig, en zullen gaarne de hulp van europiſche chirurgijns zoeken; daar men integendeel een groote menigte geneesmeesters vindt die eene empijriſche kennis hebben van de ziektens en de kracht der geneesmiddelen die het land oplevert, welke ſomwijlen, tot verwondering van kenners, langdurende ziektens genezen.

Het is zeker, dat het plantenrijk in dit land, voortreffelijke doch eenvoudige middelen oplevert: en het ware te wenſchen, dat de Mallabaren met meerder opregtheid hunne practiſche kennis wilden mededeelen; maar in het tegendeel zijn zij, in den hoogſten graad, wangunſtig, en zullen aan een vreemdeling niets van belang bekend maken.

In de anatomie zijn zij niet geheel onkundig, en men ziet 'er nog wel eenige anatomiſche teekeningen van het geheel of van een gedeelte van het menſchelijke ligchaam.

Van de hedendaagſche philoſophie der mallabaarſche Braminen, hoewel in alle tijden zoo hoog geprezen, kan men, zoo verre men de zaak heeft kunnen nagaan, niets bijzonders roemen.

Het

Het is waar, dat zij eenige abstracte metaphijsische denkbeelden en begrippen van de Godheid en het Heel-Al hebben, maar dit schijnt meer eene van ouds geleerde les, of overlevering te zijn, dan de vrucht van eenige wijsgerige bespiegelingen.

Men kan in het algemeen zeggen, dat de Braminen, die in de Pagoden, of in de eenzaamheid leven, en zich aan eene zeer harde levenswijze en onthouding, voorts aan de bespiegeling overgeven, elendige enthusiasten worden; terwijl de overigen, die zich aan de hoven der Vorsten, of in de groote wereld ophouden, de wellustigste menschen zijn.

Of de metempsijchosis of zielsverhuizing, die de Mallabaren sedert onheugelijke tijden geloven, een geloofspunt van hunne Godsdienst is, dan wel eene wijsgerige stelling, kan men niet met zekerheid zeggen.

Het is bekent hoe verre de veneratie der Mallabaren gaat voor de koeijen, en hoe gevaarlijk het is deze dieren, zelfs bij toeval, te dooden, in het gebied der heidensche Vorsten, echter worden dezelve niet als Goden aangezien.

De astronomische kennis der Mallabaren is gering, nogtans onderscheiden zij het gesternte; de vaste- en dwaalsterren; weten hun jaar; als ook, hoewel zeer gebrekkig, de zon- en maaneclipsen te berekenen; maar het ontbreekt hen aan de instrumenten die den voortgang dezer wetenschappen onder andere volken bevorderd hebben.

De tijdrekening der Mallabaren is, zoo veel men daarvan weten kan, beschreven in de vijfde band van de Verhandelingen der Zeeuwsche So-

cieteit der wetenschappen, ter gelegenheid van de mallabaarsche jooden, en men is buiten staat iets nader hier bij te voegen.

Maar de astrologie is bij dit volk nog in de hoogste achting.

De Koningen zullen niets van gewigt ondernemen zonder de goede en kwade dagen op de bijgelovigste wijze aftewachten. Ook vindt men eene menigte bedriegers die voor toovenaars gehouden worden en vele boosheden uitvoeren. Zij bedienen zich van bezweringen, het indagen der dooden, gift mengen, bijzondere caracters; het begraven van doodshoofden en andere diergelijke elendigheden, binnen de huizen van de geenen die zij bezweren willen; echter weet men dat zij alle middelen zoeken om de voorwerpen van hunne zwarte kunst, medicamenten bij te brengen.

De gemeenste uitwerking van hare boosheid is dat zij hunne slagtoffers van het verstand berooven, of in een kwijnende staat van uittering storten.

Vele mallabaarsche geneesmeesters maken zich aan deze bijgelovige misdaden schuldig, en het is zeker, dat dit land eene meenigte droogerijen oplevert die in het menschelijk ligchaam de gemelde uitwerking doen.

Buiten dat, weten de mallabaarsche toovenaars zich behendig te bedienen van de bijzondere verschijnselen der natuur en scheikunde, die van het onkundig gemeen overal ligtelijk aan bovennatuurlijke krachten toegeschreven worden.

Eenige Braminen oeffenen de alchijmie met zoo veel ijver, als het hunne bekrompene vermogens toelaten, en zij bedienen zich van na-

ge-

genoeg, dezelve enthusiastische taal, als de adepten in Europa; echter blijkt het niet dat zij iets nuttigs uitgevonden hebben; ook bemoeijen zij zich weinig met de gezonde chemie, hoewel men niet ontkennen kan dat zij vele natuurlijke voortbrengselen, zoo van het planten als sterrenrijk kennen, waarvan zij het meeste gebruik in de geneeskunde maken.

Meerder opmerking verdient de rekenkunst der Mallabaren, waarvan wij de voornaamste cijffer-letters reeds opgegeven hebben.

Hier uit blijkt, dat zij zich bedienen van de decimale rekening, mogelijk sedert onheuchelijke jaren; en men moet bekennen dat zij alles wat in het gemeene leven voorvalt, met eene bijzondere vaardigheid en naauwkeurigheid weten te berekenen.

TA-

TAFEL van de MULTIPLICATIE, naar welke de *Mallabaren* hunne rekenkunde opmaken.

1	maal	1	is	1	4	maal	3	is	12
10	—	1	,,	10	40	—	3	,,	120
2	—	1	,,	2	5	—	3	,,	15
20	—	1	,,	20	50	—	3	,,	150
3	—	1	,,	3	6	—	3	,,	18
30	—	1	,,	30	60	—	3	,,	180
4	—	1	,,	4	7	—	3	,,	21
40	—	1	,,	40	70	—	3	,,	210
5	—	1	,,	5	8	—	3	,,	24
50	—	1	,,	50	80	—	3	,,	240
6	—	1	,,	6	9	—	3	,,	27
60	—	1	,,	60	90	—	3	,,	270
7	—	1	,,	7	100	—	3	,,	300
70	—	1	,,	70	1	—	4	,,	4
8	—	1	,,	8	10	—	4	,,	40
80	—	1	,,	80	2	—	4	,,	8
9	—	1	,,	9	20	—	4	,,	80
90	—	1	,,	90	3	—	4	,,	12
100	—	1	,,	100	30	—	4	,,	120
1	—	2	,,	2	4	—	4	,,	16
10	—	2	,,	20	40	—	4	,,	160
2	—	2	,,	4	5	—	4	,,	20
20	—	2	,,	40	50	—	4	,,	200
3	—	2	,,	6	6	—	4	,,	24
30	—	2	,,	60	60	—	4	,,	240
4	—	2	,,	8	7	—	4	,,	28
40	—	2	,,	80	70	—	4	,,	280
5	—	2	,,	10	8	—	4	,,	32
50	—	2	,,	100	80	—	4	,,	320
6	—	2	,,	12	9	—	4	,,	36
60	—	2	,,	120	90	—	4	,,	360
7	—	2	,,	14	100	—	4	,,	400
70	—	2	,,	140	1	—	5	,,	5
8	—	2	,,	16	10	—	5	,,	50
80	—	2	,,	160	2	—	5	,,	10
9	—	2	,,	18	20	—	5	,,	100
90	—	2	,,	180	3	—	5	,,	15
100	—	2	,,	200	30	—	5	,,	150
1	—	3	,,	3	4	—	5	,,	20
10	—	3	,,	30	40	—	5	,,	200
2	—	3	,,	6	5	—	5	,,	25
20	—	3	,,	60	50	—	5	,,	250
3	—	3	,,	9	6	—	5	,,	30
30	—	3	,,	90	60	—	5	,,	300

7 maal

7	maal	5	is	35
70	——	5	,,	350
8	——	5	,,	40
80	——	5	,,	400
9	——	5	,,	45
90	——	5	,,	450
100	——	5	,,	500
1	——	6	,,	6
10	——	6	,,	60
2	——	6	,,	12
20	——	6	,,	120
3	——	6	,,	18
30	——	6	,,	180
4	——	6	,,	24
40	——	6	,,	240
5	——	6	,,	30
50	——	6	,,	300
6	——	6	,,	36
60	——	6	,,	360
7	——	6	,,	42
70	——	6	,,	420
8	——	6	,,	48
80	——	6	,,	480
9	——	6	,,	54
90	——	6	,,	540
100	——	6	,,	600
1	——	7	,,	7
10	——	7	,,	70
2	——	7	,,	14
20	——	7	,,	140
3	——	7	,,	21
30	——	7	,,	210
4	——	7	,,	28
40	——	7	,,	280
5	——	7	,,	35
50	——	7	,,	350
6	——	7	,,	42
60	——	7	,,	420
7	——	7	,,	49
70	——	7	,,	490
8	——	7	,,	56
80	——	7	,,	560
9	——	7	,,	63
90	——	7	,,	630
100	——	7	,,	700
1	——	8	,,	8
10	——	8	,,	80
2	——	8	,,	16
20	——	8	,,	160
3	——	8	,,	24
30	——	8	,,	240

4	maal	8	is	32
40	——	8	,,	320
5	——	8	,,	40
50	——	8	,,	400
6	——	8	,,	48
60	——	8	,,	480
7	——	8	,,	56
70	——	8	,,	560
8	——	8	,,	64
80	——	8	,,	640
9	——	8	,,	72
90	——	8	,,	720
100	——	8	,,	800
1	——	9	,,	9
10	——	9	,,	90
2	——	9	,,	18
20	——	9	,,	180
3	——	9	,,	27
30	——	9	,,	270
4	——	9	,,	36
40	——	9	,,	360
5	——	9	,,	45
50	——	9	,,	450
6	——	9	,,	54
60	——	9	,,	540
7	——	9	,,	63
70	——	9	,,	630
8	——	9	,,	72
80	——	9	,,	720
9	——	9	,,	81
90	——	9	,,	810
100	——	9	,,	900
1	——	10	,,	10
10	——	10	,,	100
2	——	20	,,	20
20	——	10	,,	200
3	——	10	,,	30
30	——	10	,,	300
4	——	10	,,	40
40	——	10	,,	400
5	——	10	,,	50
50	——	10	,,	500
6	——	10	,,	60
60	——	10	,,	600
7	——	10	,,	70
70	——	10	,,	700
8	——	10	,,	80
80	——	10	,,	800
9	——	10	,,	90
90	——	10	,,	900
100	——	10	,,	1000

1 maal

1	maal	10	is	10
10	—	10	,,	100
100	—	10	,,	1000
1000	—	10	,,	10000
10000	—	10	,,	100000

1	maal	¼	is	¼	6	maal	½	is	3
10	—	¼	,,	2½	60	—	½	,,	30
100	—	¼	,,	25	600	—	½	,,	300
2	—	¼	,,	½	7	—	½	,,	3½
20	—	¼	,,	5	70	—	½	,,	35
200	—	¼	,,	50	700	—	½	,,	350
3	—	¼	,,	¾	8	—	½	,,	4
30	—	¼	,,	7½	80	—	½	,,	40
300	—	¼	,,	75	800	—	½	,,	400
4	—	¼	,,	1	9	—	½	,,	4½
40	—	¼	,,	10	90	—	½	,,	45
400	—	¼	,,	100	900	—	½	,,	450
5	—	¼	,,	¼	1000	—	½	,,	500
50	—	¼	,,	12½	1	—	⅛	,,	⅛
500	—	¼	,,	125	10	—	⅛	,,	1¼
6	—	¼	,,	1½	100	—	⅛	,,	12½
60	—	¼	,,	15	2	—	⅛	,,	¼
600	—	¼	,,	150	20	—	⅛	,,	2½
7	—	¼	,,	1¾	200	—	⅛	,,	25
70	—	¼	,,	17½	3	—	⅛	,,	⅜
700	—	¼	,,	175	30	—	⅛	,,	3¾
8	—	¼	,,	2	300	—	⅛	,,	57½
80	—	¼	,,	20	4	—	⅛	,,	½
800	—	¼	,,	200	40	—	⅛	,,	5
9	—	¼	,,	2¼	400	—	⅛	,,	50
90	—	¼	,,	22½	5	—	⅛	,,	⅝
900	—	¼	,,	225	50	—	⅛	,,	6¼
1000	—	¼	,,	250	500	—	⅛	,,	62½
1	—	½	,,	½	6	—	⅛	,,	¾
10	—	½	,,	5	60	—	⅛	,,	7½
100	—	½	,,	50	600	—	⅛	,,	75
2	—	½	,,	1	7	—	⅛	,,	⅞
20	—	½	,,	10	70	—	⅛	,,	8¾
200	—	½	,,	100	700	—	⅛	,,	87½
3	—	½	,,	1½	8	—	⅛	,,	1
30	—	½	,,	15	80	—	⅛	,,	10
300	—	½	,,	150	800	—	⅛	,,	100
4	—	½	,,	2	9	—	⅛	,,	1⅛
40	—	½	,,	20	90	—	⅛	,,	11¼
400	—	½	,,	200	900	—	⅛	,,	112½
5	—	½	,,	2½	1000	—	⅛	,,	125
50	—	½	,,	25	1	—	¾	,,	¾
500	—	½	,,	250	10	—	¾	,,	7½

100	maal	¾	is	75	6	maal	¾	is	4½
2	—	¾	,,	1½	60	—	¾	,,	45
20	—	¾	,,	15	600	—	¾	,,	450
200	—	¾	,,	150	7	—	¾	,,	5¼
3	—	¾	,,	2¼	70	—	¾	,,	52½
30	—	¾	,,	22½	700	—	¾	,,	525
300	—	¾	,,	225	8	—	¾	,,	6
4	—	¾	,,	3	80	—	¾	,,	60
40	—	¾	,,	30	800	—	¾	,,	600
400	—	¾	,,	300	9	—	¾	,,	6¾
5	—	¾	,,	3¾	90	—	¾	,,	67½
50	—	¾	,,	37½	900	—	¾	,,	675
500	—	¾	,,	375	1000	—	¾	,,	750

De mufick der Mallabaren is nog zeer ruuw, zij hebben blaas - inftrumenten, of een foort chalmijen van fjankos en andere ftof gemaakt; een foort van lier; voorts twee koper ronde platen die tegen elkander geftooten worden, en de bekende castagnetten, op welke inftrumenten zij een verward gedruis maken, zonder de minfte harmonie of melodie, onderfcheidende naauwlijks drie toonen.

Zij bedienen zich intusfchen van dezelve, voornaamlijk bij den Godendienst, bij huwelijken en in den oorlog, hoewel de hedendaagfche Vorften, onder hun, op de europefche manier, gewapend en geoefend krijgsvolk, tamboers en pijpers gebruiken.

In de paleizen der grooten vindt men hier en daar fchilderijen, groote historifche mijthologifche ftukken, met groupen van beelden en pourtraiten van de Goden en halve Goden.

Indien men van het weinige, zoo verre men gelegenheid gehad heeft te zien, de vordering der Mallabaren in deze edele kunst mag beoordeelen, zoo moet men bekennen, dat de teekening in hunne beelden, oneindig beter is, als die der Chinezen; men ziet fomwijlen kinderen

van

van de laagste klassen, met houtskool of iets anders, omtrekken van beelden maken die een bijzondere blijk geven van de genie waarmede dit volk, ten minsten voor de teekenkunde vatbaar is; ook is de imaginatie van de Mallabaren rijk en vuurig, hoewel zij zonder de minste kennis van regelen, en alleen aan hunne verbeeldingskracht overgelaten zijnde, meer monsters voortbrengen, als de schoone natuur volgen.

Hun coloriet is zwak; zij hebben maar weinig waterverwen, waaronder zij echter somtijds eenige gommen mengen, en verstaan de kunst nog niet om door vermenging van twee of meer eenvoudige kleuren, andere nieuwe voorttebrengen; veel minder kennen zij het zoogenaamde clairobscuur, schoon zij van licht en schaduw eenig gebruik maken.

Zij schilderen op kalkmuuren, hout en koper, en hunne beelden hebben, in historische stukken, meer verschillendheid en leven als men wel zoude vermoeden; zij weten intusschen nog niets van de kunst van grouppeering; ook niets van de perspectief.

De beeldhouwkunst der Mallabaren moet men in de tempels of Pagoden zoeken, men vindt aldaar beelden der afgoden levensgroot uit metaal gegoten; uit steen en hout gesneden, of uit pleisterwerk, half verheven, geformeert. Zij zijn doorgaans slecht gemaakt, echter niet slechter als de beelden der afgoden in de chineesche Tempels.

De bouwkunst der Mallabaren is niet groot, en het vermogen der landheeren, om kostbare gebouwen te laten vervaardigen, is noch geringer.

Al-

Alleen de huizen der grooten en de Tempels, zijn van steen gebouwd, gemeenlijk van de bekende kapoksteen, met kalk uit schulpen gebrand; echter vindt men eenige oude Pagoden, waarvan de muren en portalen uit groote stukken hardsteen, die het naaste gebergte uitlevert, zonder kalk of cement te samengevoegd bestaan, en met koper bedekt zijn.

De buitenmuren der Pagoden, voornaamlijk de voorgevels, zijn bedekt met half verheven beelden, in dezelfde smaak als men nog in vele gottische kerken en gebouwen in Europa vindt. De wooningen der Vorsten zijn geensints prachtig, zelden meer als twee verdiepingen hoog, de deurén en vengsters doorgaans klein, en de buitenzijden der muren zelden bepleistert; voor het overige woond het volk in huizen van palm-bladeren, bamboesen of arreek-boomen gemaakt, alle gelijk den grond met eene verdieping, hoewel de wijze der Maleijers en Javanen, die hunne wooningen op palen van 6 of 7 voeten hoog zetten, hetwelk voor de gezondheid der Mallabaren, in dit waterrijk land, dat grootendeels jaarlijksch overstroomd wordt, zeer dienstig zoude zijn.

De gemeene of mechanische kunsten, die de Mallabaren oefenen, zijn eigenlijk maar vier, die ook aan vier bijzondere kasten bepaald zijn, *Kasten*, zijn *Geslachten*, naamlijk: de kaste der timmerlieden, *Atsjarie*; der smids *Peringolun*; der geelgieters *Moesarie*; en der goud- en zilversmeden, *Tatans*.

Onder de timmerlieden of houtwerkers vindt men vele die naar europesche modellen of teekeningen, zeer goed werken. Zij hebben

ben weinige doch goede en welgetemperde staale gereedschappen; voornaamlijk zeer breede en zeer kleine beitels, en een allereenvoudigste toestel om het hout te draaijen. Zij zijn vlug van begrip, en zouden zeer goede werklieden worden, wanneer zij eenig onderwijs genoten.

De smids (*Peringolun*,) smelten de ijzeraarde die het land in menigte uitlevert en bewerken het ijzer. Zij maken de gereedschappen der timmerlieden en alle andere ijzerwerken die onder de Mallabaren in gebruik zijn; onder anderen ook sloten, goede messen en sabels.

De goud- en zilversmeden (*Tatans*,) maken kleine afgoden-beelden van zilver of goud, arm-ringen, ketting- en ander gemeen werk voor de tafels der Vorsten.

De geelgieters (*Moesari*,) bewerken het koper, en maken ook kleine koperen beelden, arm-ringen, hals-kettingen en allerlei huis- en keuken-gereedschappen.

Buiten deze vind men er goede metselaars, welke steenen kappen, goede mortel maken en sement bereiden van de jonge bast der kokosnooten het water van dezelve en de zwarte palm-suiker die zeer goed is. Dit volk arbeid zeer goed, en zoude, eenig onderwijs genietende, zeer bekwaam kunnen worden.

De aarden-werkers der Mallabaren, die mede een bijzonder geslacht, genaamd *Cojeweer*, uitmaken, bewerken de klei. Zij maken potten, pannen, vloersteenen enz., en zouden zeker beter werk maken, wanneer zij meer aangemoedigd wierden.

Fabrieken en manufacturen hebben de Mallabaren niet; uitgezondert dat 'er in het land katoenen, en meest witte kleedjes gemaakt worden voor de laagste klasse der Naijrs, genaamd *Targemarre*, die, hoewel flecht, tot gebruik van het volk toereikende zijn; bedienende zich de landgrooten van vreemde manufacturen, als van fijne lijnwaten, fluwelen en andere zijden stoffen, europisch laken, hoeden, goud- en zilver galon enz. die voornamelijk door de militairen en staats-ministers der Koningen gebruikt worden

Den landbouw der Mallabaren zoude oneindig beter kunnen zijn.

Het land is, over het geheel genomen, vruchtbaar, en hoewel het eenige maanden van het jaar bij uitstek heet en droog is, zoo wordt hetzelve in de regentijd sterk bewatert en door eene menigte rivieren en binnenwateren doordrongen; de landbouw is overgelaten aan de laagste, die weinig of geen eigendom hebben, en in de uiterste armoede, slavernij en verachting leven.

Er wordt veel rijst, zoo in hooge als lage landen geteeld, zoo dat men, in goede jaren, een aanzienelijke kwantiteit zoude kunnen uitvoeren.

De akkers worden met weinig moeiten door buffels en ossen, die echter de sterksten niet zijn, beploegd, en het water wordt van het eene veld op het andere door een zeer eenvoudig water-rad afgeleid.

De ploeg der Mallabaren zou veel verbetert kunnen worden, indien dit volk een gedeelte van hunne oude vooroordeelen wilde afleggen

Buiten de rijst is dit waterrijke land bij uitstek

ſtek wel gelegen voor de kokos- en andere palmboomen, die in menigte gevonden en door de inwoners, zoo veel mogelijk, genuttigd worden.

Met de zoogenaamde palm-wijn of *ſury*, die uit deze boomen getrokken wordt, met de daarvan gedistilleerde ſterke drank, of *tagar*, (zijnde de gewoone drank der lage klasſe) de noot, die een menigte olie uitlevert, en de kaijer, of bereide bast van de noot, wordt eene ſterke handel gedreven.

Andere boomvruchten aan heete klimaten eigen, zijn hier te vinden zoo verre dezelve door de natuur voortgebragt worden; echter in geen overvloed. Ook maken de Mallabaren hier niet veel werk van, ten minſten is het zeker, dat het land goed bruikbaar is voor alle ſoorten van boomvruchten, die in andere warme landen groeijen.

Men heeft de ananas, de piſang, kaſchu-appel, eenige ſoorten van jambos, de zuurſak, water-meloen, arreek en meer anderen, maar geene mangiſtangs nog durions.

Bergwerken hebben de Mallabaren niet; ook zijn de meeste bergen van het land, van de voet tot de toppen, met boomen en kreupelbosſchen bezet. Dat dezelve echter niet geheel van metalen ontbloot zijn, blijkt uit het goudzand, dat men hier en elders ſomwijlen in de rivieren vindt, ook opgezogt, en door de mallabaarſche goudſmeden geſmolten, en tot armringen, halskettingen en andere dingen bewerkt worden.

De ſchei-vochten, waarvan de Mallabaren zich in de metallurgie bedienen, zijn nagenoeg

dezelfde die men in Europa gebruikt; echter heeft men nog niet kunnen nagaan, of deze kunst niet van de Europeanen overgenomen is.

Wat het smelten van ijzer-ertz, hetwelk hier in het land veel gevonden wordt, en de bewerking van ijzer en staal aangaat, daarvan hebben wij reeds, boven het weinige wat er van gezegd kan worden, aangemerkt. En het koper, hetwelk de Mallabaren mede bewerken, wordt zoo veel men weet in dit land niet gevonden.

BIJDRAGEN

TOT DE

NATUURLIJKE HISTORIE,

DOOR

F. BARON VAN WURMB.

KITIP, *een klein en ſimetrisch wanſchapen Mensch.*

In het voorleden jaar heeft men te *Batavia* eenen Baliër gezien, *Kitip* genaamd, die, om zijne kleinheid en ſimetriſche wangeſtalte, onder de zeldzame verſchijnſelén in de dierlijke huishouding der natuur, dient aangemerkt te worden.

Zijne geheele lengte bedraagt ſlechts 2 voeten 11 duim, engelſche maat, of circa 33½ duimen Rhijnlandsch; en zijne wanſchapenheid is zoo volkomen gelijk aan beide zijden, of ſimetrisch, dat hij, volgens *Buffon*, op het duidelijkſte van de naar beide zijden gelijk werkende kracht der eenvoudige deelen getuigd, uit welke de gedubbelde deelen, bij de ontvouwing van het dierelijk ligchaam uitſpruiten.

Het hoofd, ſchoon veel te groot voor de maat van dezen dwerg, en evenredig tot een ligchaams lengte van 6 voeten, heeft voor het overige niets bijzonders. Zijn aangezicht is, voor

zijn landaart, welgemaakt, toonende een ernstig en niet onbevallig wezen. Zijn hair is lang, zwart en een weinig met grijs gemengd; ook is hij reeds 40 jaren oud. Hij heeft, zoo als de meeste van zijne landlieden, geen baard, en eene bruinachtig geverfde huid. De schouders zijn breed en de borst sterk. Het lijf is volgens de gemeene vorm geschapen, behalven dat het zich naar beneden veel verkleind. De armen zijn, naar evenredigheid van het ligchaam, te lang, en iets buitenwaarts gedraait. De ellebogen zijn maar half zoo lang als de opper-armen, en de handen kort, breed en van voren rondachtig. De vingeren bestaan uit rondachtige klompjes, die als los, of zonder vaste verbinding, met de beenderen der hand, voor op de handen staan, en in welke geen beweging is; echter zijn dezelve van nagels voorzien, en maken alzoo de derde en eenigste rij der vingerleden uit, welke aan de eerste en tweede rij ontbreken. Aan iedere hand staan 6 van deze klompachtige vingeren, 2 digt bij elkander op de plaats van den kleinen vinger en 4 enkeld op de plaats van den duim, van den toon, middel en goudvinger. De beenderen der voorhand zijn een weinig naar buiten gebogen, waardoor zich de palm der hand rondachtig en derzelver rug iets hol vertoond. Deze geringe holte komt *Kitip*, bij zijne kleine en onbeweegbare vingeren, zeer van pas, voornaamlijk bij het eeten, daar hij de rug der hand als een schop gebruikt, om de rijst en ander voedsel aan de mond te brengen. Zijne beenen zijn buitengemeen kort. De voeten schijnen aan de dijbeenen vastgegroeid; want, schoon

'er

'er uit de beweging der voeten de aanwezendheid der scheen- en kuitbeenen verondersteld moet worden, zijn dezelve echter niet te bemerken. De knie ontbreekt mede. De voeten zijn kort en breed, iedere voet heeft 6 teenen van gelijke gedaante als de vingers der handen, en op gelijke wijze geplaatst, alleen verschillen dezelve daarin, dat zij door een kleiner gedeelte hunner rondachtige oppervlakte met den voet verbonden zijn, en dat de twee, die op de plaats van de kleine teen staan, een weinig aan elkander vastgegroeid zijn.

Deze dwerg wierd, in het jaar 1740, te *Squcati*, op het eiland *Baly*, van welgemaakte ouders geboren, die veel kinderen teelden waarvan hij het eenigste mismaakte is. Hij heeft nooit gemeenschap gehad met vrouwen, nog genegenheid voor dezelve, echter schijnt hij niets minder, dan door de natuur tot deze koude onverschilligheid gedwongen te zijn. Zij zal eer voor een aanwendsel moeten gehouden worden en voor de uitwerking van een bijgeloof, hetwelk, op het verheuchelijke en alle redelijke schepselen aangeboren voorgevoelen van een toekomende beteren staat, schijnt te steunen. Hij gelooft namentlijk, dat hem deze onthouding in het toekomende leven de volmaakte menschengedaante zal doen verwerven, in stede dat hem de genieting der geslachtsvreugden, ook nog aan de overzijde van het graf, een wanschapen dwerg zoude doen blijven. Maar schoon hij weet, hoezeer hem de natuur bij zijne formering verongelijkte, echter verbeeld hij zich dat zij kort na zijn geboorte, hare krachten te boven ging, om hem door een wonder

te behouden, want hij verhaalt dat zijne moeder, beschaamt van zoo een mismaakt kind ter wereld gebragt te hebben, zich schielijk weder van hem wilde ontdoen, maar dat zij hem onkustbaar bevond; het geen deze ontaarde moeder, met verbaasdheid tot haren pligt terug deed keren.

MAAT.

	Vt.	Dm.
De geheele lengte.	2	11
Van de voetplant tot het begin van de heup. .	„	9½
Lengte van den voet	„	3
Hoogte van den voet.	„	2½
Breedte van den voet van voren. . . .	„	3½
Lengte van den arm.	„	10½
Lengte van den elleboog tot het lid der hand. .	„	5
Van het lid der hand, tot de punt van de midden vinger.	„	2¼
Lengte en breedte der vinger. . . .	„	¼
Lengte en breedte van den duim. . .	„	1
Van de punt der duim tot de punt van den zesden vinger. , ...	„	3⅛
Breedte over de schouders.	1	3
Hoogte van het hoofd.	„	9
Omtrek van den bovenarm.	„	9
Omtrek van het lid der hand. . . .	„	5
Omtrek van den hals.	1	½
Omtrek van het ligchaam over de borsttepels. .	2	6
Omtrek van het ligchaam over den navel. .	2	2
Omtrek van het dijbeen boven.	1	7
Omtrek van het been over het lid van den voet.	„	9

DE

DE KAHAU (*a*)

EENE LANGSTAARTIGE

A A P.

Deze langſtaartige aap, tot nog toe niet veel bekend zijnde, trekt door zijne bijzonderheden, en voornaamlijk door de zeldzaamheid van zijn tronie, de oplettendheid van den waarnemer na zich. Zijn voorkomen heeft iets, dat verwondering verwekt, gelijkende hij, door eene buitengemeene lange neus, en door de verſchillende couleuren, zoo van zijn tronie als van het vacht, veel naar een gemaskerd mensch (*b*).

(*a*) In het tweede deel onze Verhandelingen, pag. 144, is reeds kortelings van deze *Aap* melding gedaan, onder de naam van *Kahau* die men tans in *Kahau* veranderd, om dat dit woord beter het geluid uitdrukt met hetwelk hij zich op een verre afſtand laat hooren. De volgende beſchrijving wierdt het *Bataviaasch Genootſchap*, in het voorleden jaar, van *Pontiana* gezonden met twee dezer apen, waarvan de een op arak, en de andere gedroogd en opgezet was; de eerſte is voor het kabinet van onzen doorluchtigen erfstadhouder naar het Vaderland gezonden, terwijl de tweede hier in het Genootſchaps-gebouw bewaard wordt. De eerſte, of in arak aangebragte, heeft den ſchrijver bij zijn opſtel in het oog gehad, maar het geen ik in de aanmerkingen gevoegd heb is van de opgezette genomen, zijnde wegens de ſpoedige verzending geen tijd geweest, om de andere te bezien F. v. W.

(*b*) Het hoofd maakt in waarheid eene zeer bijzondere vertooning. Deszelfs bovengedeelte is geheel plat, en met donkerbruin, kort en zeer digt op elkander liggend haar bedekt: welker ſtrekking van een gemeen middelpunt, circa een duim achter de tronie naar alle kanten uitgaat. De voorſte dezer hairen maken een kort toepet over de tronie, en het achterſte deel van de platte kruin eindigt in een duim breede

Eene door mij doodgeſchoten, van welke de volgende aanmerkingen met alle naauwkeurigheid genomen zijn, was zeer fraai.

Van vooren te zien

Is de kruin van de kop, bruin-rood en plat. Het gezigt is naakt en koperächtig rood van couleur. De wenkbraauwen (*c*) zijn donkerbruin, de oogappel is licht kastanje-bruin, en de boog of iris zwart. De randen der oogleden zijn met zwarte hairen bezet, ook ſtaan eenige enkel om de lippen en op andere plaatſen van het gezicht.

De

breede ſtreep, die over de nek loopt en zich met de hairen van den rug vereenigd. Ter zijde van de oogen, en digt bij dezelve, beginnen aan beide kanten andere ſtrekkingen van ligt bruin, minder digt op elkander liggende hairen, die allengskens grooter worden, hoe verder hun afſtand van deze plaatſen is. Het grootſte gedeelte der wangen, der kin, der zijden van het hoofd, het meeste van deszelfs achtergedeelte der keel, der borst en der ſchouders, zijn door deze hairen als met een kraag bekleed, en onder de kin vormt dezelve tegen elkander aanloopende ſtrekking een kleine, ſpitſe, digte en opwaartsſtaanden baard. Ter wederzijde van de bruine platte die het hoofd dekt, loopen deze hairen meest regtlijn naar achteren, tot aan de ſmalle ſtreep, die zich van het bovenhoofd over de nek heen ſtrekt; de ooren liggen 'er geheel onder verborgen, ſchoon zij zeer digt bij het platte bovengedeelte van het hoofd ſtaan. De boorden van de door deze hairen gevormde kraag, ſteken merkelijk uit boven het ander gedeelte van het vacht, voornaamlijk achter het hoofd en in de nek, daar het mede iets rondachtig gekruld of als omgeſlagen is. Uit deze zeldzame kraag vertoond zich de nog zeldzamer tronie, als een masker of mom, met hoogſtaande oogen, eene iets uitſtekende ſnuit en een lange neus, die wegens hare lengte, en om haar voorgedeelte maar uit eene dunne flappe huid beſtaat, verre over de ſnuit hangt, zijnde het ſchot der neus, van voren maar een zeer dunne huid.

(*c*) Onder de wenkbraauwen, zal den opſteller na vermoeden het korte toepet verſtaan, dat de na voren gekeerde hairen der platte kruin, digt over de oogen maken, en waarvan in de 2de aanmerkingen reeds melding gemaakt is.

De neus van boven gezien, gelijkt volkomen naar een menſchentong, met eene ſtreep in de midden. De neusgaten zijn langwerpig rond. Hij kan de neus uitzetten of opblazen, en, dit doende, zijn de neusgaten ruim een duim open. De kin is rondächtig en heeft een kleine witte korte baard. In de mond ſtaan 32 geelächtige tanden, waarvan de uitſtekende honds-tanden, lang, rond en ſpits zijn. De hairen om de oogen en aan den hals zijn bruinächtig; de ooren als die van een mensch, echter zwart en geheel door hair bedekt. De borsttepeltjes zijn zwart. De voorarmen en de borst zijn licht-bruin, zoo ook de buik tot aan den navel; maar de onderbuik, de armen en beenen zijn aschcouleur. Het binnenſte der handen en pooten is zwart en naakt. De ronde en ſcherpuitſtekende nagelen zijn mede zwart (*d*). Het teeldeel is licht rood en het balzakje zwart.

Van achteren te zien

Vertoond zich de kop bruinachtig rood, en deze couleur ſtrekt tot in het midden der ſchouderen, daar men achter de ooren en armen, eene eenigſins witte couleur ontdekt. De rug is tot aan de lendenen rosachtig bruin. Het achterſte gedeelte der lendenen is wit, vertoonende zich als of 'er een aan de eene zijde rondachtig, en aan de andere, hoekkig geſneden ſtuk papier is geplakt waarvan de hoek zich in den ſtaart verliest; zijnde de ſtaart mede geheel wit.

(*e*) De-

(*d*) De nagelen zijn hoornachtig plat en gelijken aan die der menſchen; maar zijn aan beide zijden iets ſterker omgebogen of omgekruld. De vingeren zijn mede geheel zwart en naakt.

(*e*) Deze witte plek wordt bij de jonge apen niet gevonden, maar alleen bij de ouders, en hoe ouder zij zijn, hoe verder zich dezelve verspreid. De billen zijn bruin en de kale eeltachtige plaats waar hij op zit, is zwaart.

Van eenige inwendige deelen.

De hersenen gelijken volkomen na die van een mensch. De long is sneeuw wit. Het hart is met veel vet bedekt, en dit is ook de eenigste plaats naar vet gevonden wordt. De maag is buitengemeen groot en van een onvormige gedaante; op de borst ligt tusschen het vel een zak, die zich van de onderkaak tot de sleutelbeenderen strekt.

M A A T.

	Vt.	Dm.
De lengte van deze aap, als hij regt over eind op zijn achterpooten staat, bedraagt, na de rijnlandsche maat.	3	$4\frac{1}{2}$
De hoogte van de kruin van het hoofd tot den staart.	1	11[illegible]
Omtrek van het benedenste gedeelte van de buik.	1	6[illegible]
Omtrek van de buik bij de korte ribben. .	2	6
Omtrek van het ligchaam over de borst gemeeten.	2	3
Omtrek van den hals.	„	11[illegible]
Dikte der beenen.	„	2[illegible]
Dikte der dijen bij de billen. . . .	„	4[illegible]
Dikte van den arm bij den elleboog. . .	„	2[illegible]
Dikte van de arm bij de schouders. . .	„	$2\frac{1}{4}$
Lengte der voeten van den hiel tot het eind der teenen.	„	$6\frac{3}{8}$
Lengte der beenen van het onderlijf tot aan de hielen.	1	$4\frac{1}{4}$
Lengte der armen van de schouders tot het eind der vingeren.	1	6[illegible]
Lengte van den staart.	2	3
Dikte van den staart bij de wortel. . .	„	1[illegible]
Dikte van den staart bij het eind. . .	„	1
Breedte van de eeltachtige plek op iedere bil. .	„	$2\frac{1}{2}$

Lengte

(*e*) Bij eene gedroogde is de helft van den staart wit, en deszelfs voorgedeelte geelachtig grijs; de witte plek boven de staart heeft korte hairen.

	Vt.	Dm.
Lengte van den kop, van de wortel der neus tot aan het ondergedeelte van het achterhoofdbeen.	„	$6\frac{5}{3}$
Wijte van het eene oorgat tot het ander, dwars over den kop gemeten. . . .	„	$6\frac{1}{4}$
Wijte van de wortel der neus tot aan het oorgat.	„	4
Wijte van de wortel der neus tot het midden van het oog.	„	1
Lengte der neus van de wortel tot het eind. .	„	$4\frac{1}{6}$
Lengte van het hangende gedeelde der neus. .	„	$1\frac{1}{4}$
Dikte van het hangende gedeelte der neus. .	„	$\frac{1}{3}$
Breedte der neusgaten. . . .	„	$\frac{1}{4}$
Lengte der neusgaten. . . .	„	1
Breedte der holte waar de oogen staan. . .	„	1
Opening der oogleden. . . .	„	$\frac{1}{2}$
Afstand van het midden der oogen, van de slapen waar het hair begint. . .	„	$\frac{1}{4}$
Breedte van den mond van de eene hoek tot de andere.	„	$3\frac{1}{4}$
Lengte der bovenlip. . . .	„	1
Afstand van den rand der onderlip, van het gedeelte der kin, waar de baard begint. .	„	$1\frac{1}{3}$
Wijte van de rugge der neus tot het gedeelte der wangen waar het hair begint. .	„	$1\frac{1}{4}$
Breedte van den rug over de schouders gemeten.	„	11
Lengte van het teeldeel. . . .	„	$3\frac{1}{4}$
Dikte van het teeldeel. . . .	„	$\frac{1}{3}$
Dikte der ballen.	„	$\frac{1}{4}$

Deze apen wonen in groote troepen bij elkanderen. Hun geschreeuw, dat zeer zwaar is, laat heel duidelijk het woord *Kahau* hooren, en mogelijk komt het door de verandering van de *H* in eene *B* dat zij sommige europesche *Kabaus* noemen.

De inlanders, te *Pontiana*, geven hun, na de hoedanigheid hunner neus, de naam van *Bantangan* (*f*). Zij verzamelen zich des morgens vroeg, en des avonds, bij zons-ondergang, aan de

(*f*) Om deze langstaartige aap in het sistema van LINNAEUS te voegen, zoude men hun, na deszelfs gemaskerd voorkomen, de latijnsche naam van *Cercophitecus larvatus* kunnen geven, in het Nederduitsch konde zij de maskerdrager genaamd worden.

de kanten der rivieren, en op de takken van grootte boomen, als dan is het zeer vermaklijk hun met de grootste gezwindheid van de eene boom op de andere te zien springen, zelfs op eene hoogte en wijte van 15 tot 20 voeten. Dat zij hunne neus vasthouden, wanneer zij den sprong doen, heb ik niet bemerkt, maar wel dat zij dan de pooten wijt uitstrekken.

Hun voedsel, dat in wortels en bladeren bestaat, is nog onbekend, en daarom is ook alle moeite om hun in het leven te bewaren, vergeefsch. Men ziet hun van zeer verschillende grootte voortteelen, zelfs zulke, die nog geen voet hoog zijn, hebben reeds jongen.

HET

HET DWERG-BOKJE
VAN HET EILAND
JAVA.

In het eerste deel van *Sebaas Thesaurus*, op de 43ste plaat, vindt men afbeeldingen van drie kleine *Hartjes*, waarvan het met no. 1 beteekende, zeer wel gelijkt naar de levensgrootte gedaante van een klein beestje, dat vrij gemeen is in onze bovenlanden, en door den Inlander *Kantjil* genaamd wordt. Na allen schijn behoord dit diertje, zoo wel als het bij *Seba* verbeelde, tot denzelfden aart, die *Brisson* bij zijne *Traguli* beschrijft, en die *Linnæus* onder den naam van *Pigmeen* bij de muscus - dieren plaatst. In het nederduitsch dragen zij den naam van guinesche hartjes en guinesche bokjes; hunne nette voetjes, die in goud of zilver gezet, dikwijls een huistaad der tabakrokers uitmaken, zijn alom bekend.

Maar omtrent de ware gedaante dezer diertjes ontmoet men echter nog veel duisternis en tegenspraak; eenige geven dezelve op als volmaakte harten in het klein, andere als rheën, en nog anderen als geiten. Sommige natuurbeschrijvers geven hun digte en getakte hoornen, zoo als die der harten en rheën, anderen doen hun holle en puntige hoorns hebben gelijk de geiten, en nog anderen, laten hun geheel ongehoornd

hoornd zijn. De heer *van Buffon* schijnt het beste middel gevonden te hebben om de verschillende berigten, omtrent deze dieren, te vereffenen, met tweederlei soorten van dezelve te veronderstellen, de eene met geitenhoorns en de andere zonder hoorns. Voegt men hier nog bij het guinesche bokje, daar *Kolbe* melding van maakt (*), hetwelk, zoo als hij opgeeft, getakte hartenhoorns draagt, zoo zouden 'er reeds drie soorten bekend zijn; de eene met getakte hoornen, de andere met holle puntige en de derde zonder hoornen. De Kantjil die nooit met hoornen gezien wordt, behoord in dit opzigt, zonder tegenspraak, tot de laatste soort: maar vergelijkt men het met het ongehoornde guinesche bokje of chevrotain van den heer *van Buffon*, dan zal men 'er wegens het aanmerkelijk verschil, misschien nog eene nieuwe soort moeten bijvoegen, en dan vier soorten hebben, twee gehoornde en twee ongehoornde. Want de jonge chevrotain, die bij den heer *van Buffon* afgebeeld is, gelijkt weinig of niet naar den kantjil, en het hoofd van een volwassene in zijne natuurlijke historie afgeschetst, schoon meer overeenkomende met dat van den Kantjil, toond echter mede een wezentlijk verschil: waaromtrent ik hier slechts zal aanhalen, dat het bovengedeelte van de bek van den Kantjil, verre over het beneden gedeelte uitsteekt, en dat men daarentegen deszelfs hondstanden nooit buiten de mond ziet uitstaan.

Een nog veel aanmerkelijker verschil levert de beschrijving die men bij den heer *van Buffon* vindt;

(*) Beschrijving van de *Caap*, I deel, pag. 198.

vindt: De chevrotain heeft volgens dezelve maar 26 tanden, waarvan 8 snijtanden voor in de onderkaak staan; 2 hondstanden ter zijden in de bovenkaak en 16 kiezen achter, aan beide zijden, 4 boven en 4 beneden. Verder is deszelfs eerste bovenkies, en de twee voorste benedenkiezen, alleen snijdende, en de voorlaatste kies, die van voren naar achteren langer is als de anderen, heeft eene kroon met 6 punten in 3 reijen. De kantjil daarentegen heeft 34 tanden: 8 snijtanden voor in de beneden kaak, 2 boven hondstanden, en 6 kiezen ter wederzijden van iedere kaak. Boven en beneden zijn de 3 voorste kiezen snijdende, en de laatste benedenkies is van voren naar achteren langer als de andere, het geen uit de hier volgende beschrijving nader blijken zal.

Het ligchaamsgedaante van de kantjil gelijkt veel naar die van de reeën, en geeft de behendigheid en schichtigheid te kennen, die de natuur aan dit kleine ongewapende diertje, tot het eenigste verweringsmiddel tegen zijne vijanden schijnt toegedeeld te hebben.

Het is van achteren hooger als van voren; de beenen zijn lang en dun; de hals is kort; de kop klein en spits toeloopende; en het ligchaam smal. De oogen zijn groot en levendig, en zonder de holligheden of traangeuten die men beneden de oogen der harten vindt. De ooren staan stijf, sterk geopend en naakt. Het bovengedeelte van de bek strekt zich voor het beneden gedeelte uit. In de benedenkaak staan van voren 8 snijtanden. De middelste dezer voortanden zijn iets van elkanderen gescheiden en als schoppen gevormd, de vier daarop volgende zijn

ſmal en puntig en de twee buitenſte weder breed, echter minder dan die in het midden. De bovenkaak heeft geen voortanden, maar 2 enkelſtaande ſpitſe hondstanden, en op iedere zijde 6 kiezen. De benedenkaak heeft mede 6 kiezen op iedere zijde. Boven en beneden zijn de 3 voorſte kiezen ſnijdende, de andere hebben kroonen met 4 punten, in twee reijen geplaatst, behalven de twee achterſte van de benedenkaak, die van voren naar achteren langer zijn als de overige, en kroonen hebben met 5 punten in 3 reijen. De tanden, en vooral de kiezen, zijn meest geheel overtrokken met eene zwarte glinſterende ſtof.

Eene kraakbenige ſcherpte ſtrekt zich van de kiezen der benedenkaak, tot aan de voortanden. Het verhemelte is als gekorven; de tong is dik en glad. Aan de bek ſtaan enkelde korte ſtekelhairen, en beneden dezelve, in het midden van de kaak, vindt men een naakte plek, die breeder bij het mannetje als bij het wijfje is. De achterpoten zijn veel langer als de voorſte, en het hielbeen ſteekt zeer uit, waardoor het diertje een buitengemeen vermogen bekomt om te ſpringen.

De voeten zijn geſpleten; ieder is met twee zwart puntige hoeven geſchoeid, en heeft van achteren nog twee basterdkleuren of korte nagels. De korte ſtaart vertoond zich door den groei der hairen breedachtig. Het wijfje heeft achter aan de buik 4 tepels. Bij het openen van een die bezet was, vondt men ſlechts een eenige vrucht, die reeds verder dan ter helft gedragen ſcheen.

De couleur dezer diertjes is op de rug meest grijs-

grijsachtig bruin. De buik, het binnenste der dijbeenen, en de keel zijn wit. De hals is grijs, en beneden met 3 witte strepen geteekend. Boven de oogen, en beneden dezelve, staan geelachtige plekken, en over het midden van het hoofd verspreid zich eene zwartbruine couleur. Het bovengedeelte der beenen is geelachtig en het beneden gedeelte vaal. De ooren zijn van binnen licht grijs, en van buiten zwartachtig. De staart is bruinachtig geel, van boven en van onderen, en bij de punt wit. De oogen zijn zwart. Achter aan de dijbeenen en bij den staart, staan geelachtige hairen, die langer zijn als die van de andere gedeeltens van het ligchaam; wordende hetzelve doorgaans van korte glinsterende en digtaanliggende hairen gedekt. Bij het beneden gedeelte der beenen zijn de hairen zoo kort, dat dezelve meest naakt schijnen.

De kantjil eet gras en bladeren; maar gevangen zijnde, treurd het sterk om zijne vrijheid; zoo dat het slechts korten tijd in het leven blijft, en misschien meer hier aan, dan aan de ongemakken der zeetogt zal moeten worden toegeschreven, dat men 'er nog nooit een levend naar Europa heeft kunnen overbrengen.

M A A T.

	Eng. Vt.	Duim
Lengte van de kantjiel van de bek af tot aan den fluit.	1	4
Hoogte van voren.	„	8
Hoogte van achteren.	„	10
Lengte van het hoofd van de bek tot achter.	„	4
Omtrek van de bek digt achter de neusgaten.	„	2½
Lengte van het bovengedeelte der bek van de neus afgemeten tot in de hoek van den bek.	„	1½
Lengte van het benedengedeelte der bek, van de punt der benedenkaak tot in de hoek van den bek gemeten.	„	1⅝

 Breedte

	Vt.	Dm.
Breedte van den bek tusschen de beide hoeken.	,,	1
Afstand der twee neusgaten van elkander.	,,	$\frac{5}{16}$
Lengte der neusgaten.	,,	$\frac{3}{16}$
Breedte der neus, boven.	,,	$\frac{1}{4}$
Doormeter van het oog van de eene hoek naar de andere.	,,	$\frac{13}{16}$
Hoogte van de opening van het oog tusschen de twee oogleden.	,,	$\frac{1}{2}$
Wijte tusschen de binnenste hoek van het oog tot de punt der neus.	,,	2
Wijte tusschen de binnenste hoek van het oog, en den achterhoek van den bek.	,,	1
Wijte tusschen de buitenste hoek van het benedengedeelte der opening van het oor.	,,	1
Wijte tusschen de twee binnenste ooghoeken in een regte lijn.	,,	1$\frac{1}{8}$
Omtrek van het hoofd bij het begin der ooren.	,,	7
Lengte der ooren van het benedengedeelte hunner opening tot de punt.	,,	1$\frac{3}{8}$
Lengte der ooren achter van het hoofd tot de punt.	,,	1$\frac{4}{8}$
Breedte van het oor in het midden.	,,	$\frac{13}{16}$
Afstand der beide ooren boven op het hoofd.	,,	1
Lengte van den hals.	,,	1$\frac{6}{8}$
Omtrek van den hals digt bij het hoofd.	,,	6
Omtrek van den hals digt bij het ligchaam.	,,	6$\frac{3}{4}$
Doormeter van den hals in het midden van voren naar achteren.	,,	1$\frac{1}{8}$
Omtrek der voorpoot digt bij het ligchaam.	,,	2$\frac{1}{8}$
Omtrek der voorpoot over het bovenste lid.	,,	2$\frac{5}{8}$
Omtrek van het bovenste gedeelte der voorpoot, in het midden.	,,	2
Omtrek der voorpoot over de knie.	,,	1$\frac{5}{8}$
Lengte van het bovengedeelte der voorpoot.	,,	2$\frac{7}{8}$
Omtrek van het benedengedeelte der voorpoot in het midden.	,,	1
Omtrek der voorpoot digt achter de basterdklaauwen.	,,	1$\frac{3}{8}$
Lengte der voorpoot van de knie af tot aan de splijting der voeten.	,,	1$\frac{6}{8}$
Lengte der voorpoot van de knie tot aan de punt der klaauwen.	,,	2$\frac{5}{8}$
Lengte der voorklaauwen.	,,	$\frac{3}{8}$
Breedte der beide klaauwen van de voorpoot.	,,	$\frac{5}{8}$
Lengte der voorpoot van de basterdklaauwen tot de punt der klaauwen.	,,	1
Wijte tusschen de twee basterdklaauwen.	,,	$\frac{3}{16}$
Omtrek van het ligchaam achter de voorpooten.	,,	10
Omtrek van het ligchaam in het midden.	1	1$\frac{1}{2}$
Omtrek van het ligchaam digt bij de achterpooten.	,,	11
Lengte van het ligchaam tusschen de voor- en achterpooten.	,,	7$\frac{1}{2}$
Omtrek der achterpoot van boven.	,,	5

	Vt.	Dm.
Omtrek der dije in hun midden:	,,	$3\frac{5}{8}$
Omtrek der dije digt bij de knie.	,,	$1\frac{5}{8}$
Lengte der dije:	,,	$4\frac{5}{8}$
Omtrek der achterpoot over de knie genomen.	,,	$2\frac{3}{8}$
Lengte der achterpoot van de knie af tot de punt van de voet.	,,	$3\frac{3}{8}$
Lengte der achterpoot van de knie af tot de splijting der voeten.	,,	$2\frac{5}{8}$
Omtrek van het benedengedeelte der achterpoot in het midden:	,,	1
Omtrek van den achtervoet.	,,	$1\frac{3}{8}$
Lengte van den achtervoet beneden van de basterdklaauwen, tot de punt der hoeven.	,,	$1\frac{3}{8}$
Lengte der achterklaauwen.	,,	$\frac{7}{8}$
Grootste breedte van de beide achterklaauwen:	,,	[illegible]
Afstand der twee basterdklaauwen van elkander:	,,	$\frac{5}{8}$
Lengte der basterdklaauwen:	,,	[illegible]
Lengte der uitsteking van het hielbeen.	,,	[illegible]
Lengte der splijting van de achtervoet van beneden:	,,	[illegible]
Lengte der splijting van de achtervoet van boven.	,,	$1\frac{1}{16}$
Lengte van den staart	,,	$2\frac{3}{8}$

DE
HAVIK
VAN HET EILAND
JAVA.

Deze valk, bij onze Inlanders *Lang* genaamd, is minder gemeen als de, in het tweede deel dezer verhandelingen beschreven *Kuiken-Dief.* Ook is hij minder stout bij zijne roverijen, en schijnt de woningen der menschen te schuwen; wordende dezelve meest gevonden op eenzame plaatsen en aan zeestranden, daar hij, voor het grootste gedeelte, van visch leeft.

Zijn hoofd is van voren vlak en breed. De oogen, die groot en levendig zijn, hebben een zwart oogappel in een bruine boog. De bek is groot en wijdt. De scherpgepunte haak van deszelfs bovengedeelte is ver over het benedengedeelte heen gebogen, en bij het begin van deze haak, staat aan beide zijde eene iets puntige scherpte of hoek. Het achtergedeelte van de bek heeft van boven een hoornvlies of neuswasch, hetwelk voor en ter zijde zwart is, zoo als de bek, waar zich achter in het midden een ongeregelde geele vlek vertoond. Achter de bek naar de oogen, en aan de wortel van de benedenkaak, staan eenige borstelachtige hairen. De rondachtige neusgaten staan in het neuswasch, digt aan deszelfs voorste rand. De tong is geut-

achtig gevoord en, van voren iets ingekorven; de spleet of opening der luchtpijp is minder zichtbaar op dezelve, als bij den Kuiken-Dief. De hals is dik met vederen begroeid. De borst is sterk. De vleugelen zijn lang. De staart middelmatig. De dijen zijn met lange vederen begroeid De beenen en voeten met eene gele geschubde pergament-huid betrokken. Aan iedere voet staan vier vingeren, drie vóór en een achter, die allen beneden iets gekwabt, en met zwarte sterk gekromde, en zeer scherpe nagels gewapend zijn. De vleugelen hebben 24 slag- en dek-pennen. De staart 12 roeipennen. De couleur der vederen van hoofd, hals en borst is licht bruin, en in het midden zijn dezelve iets lichter van couleur als aan beide kanten. De rug en het bovendeel der vleugelen is met donker bruine vederen bezet, waarvan de punten licht bruin zijn. De slag-pennen zijn rosachtig zwart, en donkerder van voren, waar dezelve zich smal en als met gedeeltelijk afgeschoren baarden vertoonen. De vederen der dijbeenen, en van het onderlijf zijn rosachtig wit, zoo mede de benedenkant van het achtergedeelte der slag-pennen, en de benedenzijde der staart-pennen. De benedenzijde der dek-pennen is loodverwig.

MAAT.

	Eng. Dm.
Lengte van de punt van de bek tot het einde van den staart.	19
Van de punt van de bek tot de punt van de middelste voorvinger.	17
Van de eene punt der vleugelen tot de andere. .	43
Lengte der beenen tot de punt van de middelste voorvinger gemeten.	8

	Dm.
Lengte van de middelste voorvinger met de nagel.	1 [illegible]
Lengte van de nagel van de middelste voorvinger.	[illegible]
Bovenste lengte van de bek. . . .	1 $\frac{2}{3}$
Van de punt van de bek tot achter het hoofd. .	2 $\frac{5}{6}$
Van de punt van de bek tot aan de rug. . .	4 $\frac{2}{3}$
Wijte of breedte van de bek achter in de hoeken.	1 $\frac{2}{3}$
Lengte van den staart.	8

D E

NACHT-UIL

VAN HET EILAND

JAVA.

Deze vogel, bij den Inlander *Koekeploek* genaamd, schijnt het meest overeen te komen met den strix flammea van den ridder *Linnæus*, aan die welke de heer *Houttuijn* de naam van Kerkuil geeft, doordien hunne levenswijze met elkander overeenkomen, en die, door hun schor geschreew, het bijgelovig gemeen, in de middernacht-stonden, geen minder angst baart dan in Europa.

De tronie van deze uil is platachtig en hartvormig; hals en kop zijn even dik en rol-rond; de bek is vuil wit, en de bovenkaak met een scherpe haak gepunt; de neusgaten zijn rondachtig en groot; aan de wortel van de bek staan naar vorengekeerde borstelhairen; de oogen zijn groot en zwart; ieder oog staat in een veld van lichtgrijze borstelachtige vederen, die rondom hetzelve als stralen gerigt zijn. Deze velden, boven bij de wortel van de bek, effen samenstootende, loopen beneden de keel in een, en geven het aangezicht die hartvormige gedaante, welke van de dikke ronde kop afgezondert wordt door een rand van kleine, digt samengestelde, oranjekleurige, zwart gespikkelde vederen. De ooren bestaan uit grootte meest vierkante gaten,

naast

naast welke van voren een halfrond klap-vlies staat, dat op de zijde van het oor-gat naar eene visch-vin gelijkt; maar op de andere zijde, digt met kleine witachtige vederen begroeid is, en geheel onder die van het hoofd verborgen liggen. De tong is van voren gespleten. De hals, rug en achter-bovengedeelten der vleugelen zijn grijs, hier en daar iets rosächtig geel, en doorgaans als bezaaid met witte en zwarte spikkels met welke iedere veer van het bovengedeelte der vogel geteekend is, behalven de vederen van het voorhoofd en van den staart. Het meeste rosächtige geel ontwaard men op het achtergedeelte der vleugelen; haar voorgedeelte is boven met zwart en geelächtig grijs, als gebandeert, zoo mede ook het bovengedeelte van den staart. De naar buitengekeerde bovenzijde der slag- en dek-pennen is geelächtig grijs en zwart gespikkeld; de binnenste gedeeltelijk grijs, en gedeeltelijk wit met zwarte vlekken.

Haar benedenzijde is zoo als die der staartpennen, wit en grijsächtig. De couleur der hals en van het beneden gedeelte van het ligchaam, is een vuilächtig wit met zwarte spikkels, mede op sommige plaatsen iets rosächtig geel. De dijen en bovenhelft der beenen zijn met witächtige korte vederen begroeid. Het benedengedeelte en de voeten zijn overtrokken met een rimpelige segrijnächtige huid, daar enkel stekelhairen op staan. De voeten hebben 4 vingeren, waarvan één achterwaarts gerigt is, en die alleen met lange scherpe en iets gekromde nagels gewapend zijn. Het getal der slag- en dek-pennen is 21—22, buiten de 3 kleine slagpennen in het basterd-vlerkje. De staart heeft 11 roei-pennen.

MAAT.

MAAT.

	Eng. Duim.
Lengte van de punt van de bek tot het einde van den staart.	17
Van de punt van de bek tot boven op het hoofd.	3
Dikte van het hoofd van boven naar beneden.	3
Dikte van het hoofd dwars.	4
Lengte der bovenkaak van de punt tot de hoek van de bek.	1¼
Lengte der benedenkaak van de punt tot de hoek van de bek.	1½
Breedte van de geopende bek van achteren.	1
Afstand der ooren van de punt van de bek.	2
Doormeter der opening van het oog.	¾
Lengte van den hals.	3½
Dikte van den hals.	4
Lengte van ieder vleugel.	18¼
Lengte van den staart.	6
Uitgestrektheid der vleugelen van de eene spits tot de andere.	40
Dikte van het ligchaam van het borstbeen tot de rug.	3
Lengte van het ligchaam.	4
Lengte der dijen.	4½
Lengte der beenen.	3¼
Lengte van de middelste en langste vinger met de nagel.	2
Lengte van de nagel.	¾
Lengte van de achterste en kortste vinger.	[illegible]
Lengte van deszelfs nagel.	[illegible]

DE

DE

KLEINE WITTE

REIGER

VAN HET EILAND

JAVA.

In onze rijstvelden en weilanden laten zich heele troepen van witte Steltloopers zien, die men hier de naam van kleine witte Reigers zal geven, om dezelve te onderscheiden van de *Ardea Alba* of groote witte Reiger, de 24ste soort bij *Linnæus* (*) welke zij niet minder door hunne geele pergament - huid, nabij de oogen, als door de witte couleur van hun gepluim, eenige overeenkomst hebben.

Het hoofd van deze kleine witte Reiger is van voren als plat gedrukt. De bek is lang, meest regt uitstaande, en slechts weinig naar beneden gebogen, spits en geel van couleur; de punt van het bovengedeelte is zwart. De neusgaten zijn langwerpig en staan meest bij de wortel van de bek in vooren die bijna tot deszelfs punt heen loopen. Van het bovengedeelte van de bek strekt zich, aan beide zijden van het hoofd, eene groenächtige geele pergament-

huid,

(*) Volgens de 12de uitgave van het *Sijstema Naturæ*.

huid, waar door twee kaale vlekken gemaakt worden, in welke de oogen iets voor de achterhoek van de bek geplaatst zijn. De oogen hebben zwarte appels in geele kringen, en twee geelächtige nik-vliezen waarvan het benedenſte zeer doorſchijnend is. De tong is pijlvormig en van voren heel ſpits. Boven op het hoofd ſteken eenige dunne hairen uit, welke de hairachtige baardſpitſen der vederen van het voorhoofd zijn. De hals is lang, en ligt in verſcheiden bogten ſamen gevouwen als de vogel in rust zit. De vederen van deszelfs benedengedeelte zijn langer als die van het boveneind.

Het ligchaam is kort. De vleugelen, die lang en ſmal zijn, hebben 23 à 24 ſlag- en dek-pennen; het basterd vlerkje heeft 3 pennen. In de korte wigvormige ſtaart ſtaan 12 roei-pennen. De beenen zijn lang. De dijen zijn, tot derzelver middel, vleezig en met veeren begroeid; haar benedengedeelte is naakt en met eene geſchubde pergament-huid betrokken, die naar boven geelächtig en naar beneden blaauwächtig grijs is. De beenen en voeten zijn mede met eene blaauwächtige grijze pergament-huid overtrokken. De voeten hebben vier vingeren, waar van 'er drie voor ſtaan en een achter. De buitenſte voorvinger is vijf, de middelſte vier, en de binnenwaarts ſtaande drieledig; de achterſtaande vinger heeft ſlechts twee leden. De nagels zijn donker grijs. De twee achterſte leden van de buitenſte en middelſte voorvinger zijn door een zwem-vlies vereenigd. De couleur der veeren is doorgaans wit, alleen hier en daar iets in het geele trekkende. Bij ſommige dezer vogels vind men

ech-

achter op de rug, meest tusschen de vleugelen, een partij veeren met lange dunne baarden, die bijna tot aan het einde van den staart strekken.

De Inlanders noemen deze Reiger *Kondo*, hij leeft van visch en wormen, en maakt zijn nest op de boomen der aan zeestrand gelegen bosschen. Ook worden 'er van deze Reigers gevonden met geheel donkergrijze of zwartachtige beenen, zonder eenig geel, en met een bek van dezelfde couleur, die alleen aan de wortel geel is.

MAAT.

	Eng. Vt.	Dm.
De gehcele lengte van de punt van de bek tot het einde van den staart bedraagt. . .	2	1, 8
Van de punt van de bek, over den hals en het ligchaam, tot de punt van de middelste vinger.	2	8, 5
Van de punt van de bek tot achter het hoofd.	,,	6, 3
Van de punt van de bek tot aan het oog. .	,,	3, 6
Van de punt van de bek tot in deszelfs hoek.	,,	4, 0
Van de punt van de bek tot aan de neusgaten.	,,	2, 2
Lengte der neusgaten.	,,	0, 6
Van de punt van de bek tot het begin der veeren van het voorhoofd.	,,	2, 9
Van de punt van de bek tot het begin der veeren aan het benedendeel van de benedenkaak.	,,	2, 8
Dikte van de bek of loodregte doorsneede bij het begin der veeren van het voorhoofd. .	,,	0, 8
Breedte van de bek of waagregte doorsneede bij het begin der veeren van het voorhoofd. .	,,	0, 6
Dikte van het hoofd of deszelfs loodregte doorsneede achter de oogen bij de hoek van de bek.	,,	1, 2
Breedte van het hoofd of deszelfs waagregte doorsneede boven de oogen. . . .	,,	1, 0
Doormeter der opening van het oog. . .	,,	0, 5
Lengte van den hals. . . .	,,	10, 5
Omtrek van den hals in deszelfs midden. .	,,	2, 5
Lengte van het ligchaam. . . .	,,	6, 5
Lengte der boven - dijen.	,,	3, 2
Lengte der beneden - dijen. . . .	,,	5, 6
Lengte der beenen.	,,	4, 5
Afstand der punt van de middelste voorvinger tot ds punt der achtervingers. . . .	,,	5, 7

	Vt.	Dm.
Lengte van de middelste voorvinger.	"	3,2
Lengte van de buitenste voorvinger.	"	2,8
Lengte van de binnenste voorvinger.	"	2,5
Lengte van de achterste vinger.	"	2,1
Lengte van de nagel van de achtervinger.	"	0,6
Lengte van de nagel van de buitenste voorvinger.	"	0,4
Lengte van de nagels der overige vingeren.	"	0,5
Omtrek der beneden-dijen in het midden van derzelver beenachtig naakt gedeelte.	"	1,0
Omtrek der beneden-dijen in het midden van derzelver vleeschachtig gedeelte.	"	3,0
Omtrek der knieën.	"	2,0
Omtrek der beenen in het midden.	"	1,3
Omtrek van het middelste lid van de middelste vinger.	"	0,6
Lengte van het voorarm-been.	"	4,5
Lengte van het achterarm-been.	"	5,8
Lengte van het voorste lid der vleugelen.	"	4,6
Lengte van het basterd-vlerkje met de pennen.	"	4,0
Lengte van den staart.	"	2,3
Lengte van de voorste slag-pennen.	"	
Lengte der achterste slag-pennen.	"	
Lengte der dek-pennen bij het lid tusschen de voor en achter-arm.	"	4,4
Omtrek van het ligchaam over de borst.	"	7,0
Omtrek van het ligchaam achter de beenen.	"	8,5

DE

DE GROOTE IJS-VOGEL VAN HET EILAND *JAVA*.

Op ons eiland worden verscheiden vogelen gevonden die in het bonte geslacht der *Ijs-vogelen* behooren. Die, welke bij den inlander, denkelijk om de fraaije coûleuren waarmede hij pronkt, *Radja Oûtang* of *Bosch-koning* genoemd wordt, is de grootste van alle, en heeft, om die reden, de nederduitsche bijnaam verkregen, onder welke men hem hier bekend maakt.

Zijn kop is dik. De nek sterk. De bek lang en regt uitloopende, van achteren dik, van vooren spits, hooger dan breed, glad, glansig en boven drie-zijdig of met een platte rug, waarop aan beide zijden een niet zeer diepe veur, tot voorbij de neusgaten heen loopt. Het benedengedeelte van de bek is schuitvormig tot aan het begin van de keel, daar het zich in twee platte stukken verdeeld, die, door de met vederen begroeide huid der keel, samen gebonden worden. De coûleur van de bek is bloedrood tot aan deszelfs punt, die uit het donkerroode in het zwarte trekt. De veeren van het hoofd beginnen digt bij de neusgaten, en maken van vooren twee voorspringende hoeken, vermits de

platte rug van de bek, achter, iets tusschen dezelve inschiet. De neusgaten zijn rondächtig, en heel digt onder de bovenzijde van de bek geplaatst. De couleur der veeren boven op het hoofd en om de oogen is een grijs dat in het groenächtige trekt. De tong is plat en beenächtig, van voren iets ingekorven. De keel is geelächtig wit. De hals, de borst, het benedenlijf en de benedenzijde der vleugelen is bleek geel. De veeren aan de hals eindigen met een smal zwartächtig randje. Het bovengedeelte der vleugelen speeld naar de afwisseling van het licht, met groene en blaauwe coul uren. De buitenste baarden der slag- en dek-pennen zijn blaauw tot voor toe, daar zij een donker lood-couleur hebben. De binnenste baarden dezer pennen zijn van boven donker lood-couleur, behalven derzelver bedekt liggend achtergedeelte, het geen wit is. Het achterdeel van de rug is licht blaauw, dat zich ter zijde en naar boven in de blaauw groenspelende couleur van de bovenkant der vlerken trekt. De staart is ongedeeld en wigvormig; hij bestaat uit 11-12 pennen, die van boven met blaauwe en loodverwige glanzen spelen, en beneden heel donker loodverwig zijn. De vlerken hebben 20—22 pennen. De dijen zijn geheel met geelachtige veeren bekleed. De beenen zijn zeer kort. De voeten bestaan uit 4 vingeren, waarvan 'er 3 naar voren gerigt zijn, en één naar achteren, Van de voorvingeren, die meest geheel aan elkander vastgegroeid zijn, is de middelste de langste. De beenen en voeten zijn met eene bloedrood: pergament-huid overtrokken, de korte nagels der vingeren zijn zwart.

MAAT.

MAAT.

	Eng. Dm.
De geheele lengte van de punt der bek tot het einde van den staart is	14 [illegible]
Van de punt van de bek tot de punt der langste vinger.	13 [illegible]
Wijte tusschen de twee punten der uitgespannen vleugelen.	21 [illegible]
Van de punt van de bek tot achter het hoofd. .	4 [illegible]
Lengte van de bek van boven. . . .	3 [illegible]
Lengte van de bek ter zijde. . . .	3 [illegible]
Lengte van de bek beneden.	2 [illegible]
Van de punt der bek tot de neusgaten. . .	2 [illegible]
Omtrek van de bek over de neusgaten. . .	2 [illegible]
Omtrek van de bek in het midden. . . .	2
Van de punt der benedenkaak, tot de keel daar de veeren beginnen.	2
Lengte van het pijlvormige gedeelte der tong. .	[illegible]
Breedte der tong.	[illegible]
Omtrek van het hoofd achter de oogen gemeten. .	4 [illegible]
Lengte van den hals.	2 [illegible]
Omtrek van den hals in het midden. . .	3
Omtrek van het ligchaam digt achter de vlerken. .	5 [illegible]
Lengte van het dij - been.	1 [illegible]
Lengte van het beneden - been. . . .	1
Omtrek der dije in het midden. . . .	1 [illegible]
Omtrek van het beneden - been. . . .	[illegible]
Lengte van de achterste vinger. . . .	[illegible]
Lengte van de middelste en langste voorvinger. .	1 [illegible]
Lengte van de buitenste voorvinger van de punt tot deszelfs tweede lid van vooren, daar hij met het derde lid van den middelste samen gegroeid is. .	[illegible]
Lengte van de binnenste voorvinger tot het einde van deszelfs tweede lid, daar hij met het vierde lid van de middelvinger samen is gegroeid. . .	[illegible]
Lengte der nagels van de middelste vinger. .	[illegible]
Omtrek der vier voorvingers beneden, daar zij samen gegroeid zijn.	[illegible]
Lengte van den staart.	3 [illegible]
Lengte der buitenste slag - pennen van derzelver punt tot aan het lid van de vleugel. . . .	7

DE
NESTJES-ZWALUW
VAN HET EILAND
JAVA.

In het *Linnæische* sijstema der natuur wordt voor een onderscheidend kenmerk der *Hirundo esculenta* opgegeven, dat hare staart-pennen alleen met witte vlekken geteekend zijn.

De kleine bereidster der eetbare vogelnestjes van ons eiland (waarvan op pagina 148, hier voren, geschreven is) heeft deze vlekken niet; hare staart-pennen zijn genoegsaam effen van coulcur, van boven zwartachtig grijs en beneden iets lichter.

Rumphius geeft van zijne *Capodes marinæ* mede op, dat de staart-pennen met witte vlekjes geteekend zijn, en hij laat dezelve nog daarenboven witte en zwarte gespikkelde borsten hebben.

Valentijn in de beschrijving der kleine Zwaluw, die de eetbare vogelnestjes maakt, noch van spikkels noch vlekken sprekende, geeft haar eene witte buik eenigsints met zwart gewaterd.

Zoo men dit als wezentlijke verschillen moet aanmerken, zoo zouden 'er ten minsten twee soorten van eetbare nestjes-bereidende Zwaluwen zijn, de eene met gespikkelde borsten en witte vlekjes op de roei-pennen, en de ander zonder spikkels noch vlekjes. Een derde soort

van nestjes - Zwaluwen zullen dan de *Momes* of *Boeroeg - Itams* uitmaken, die hare nestjes mede uit een eetbare stof bereiden, schoon zij echter, aangezien de vele daaronder gemengde veertjes en andere vuiligheid, niet te nuttigen zijn. De vogeltjes van de laatste soort verschillen van de op pagina 148 beschrevene alleen daarin, dat zij iets grooter zijn en de beenen tot aan de voeten met kleine veertjes begroeid hebben.

Dat de nestjes - Zwaluw niet in *China* valt, is tans genoeg bekend.

DE
GROOTE
ADDER
VAN HET EILAND
JAVA.

De grootfte onzer flangen is eene zeer fraai geteekende, die den Inlander *Oular Sawa*, de flang der rijstvelden noemt.

Zij behoort, volgens de *Linnæifche* clasifikatie, bij de adders, om dat haar buik met fchilden gedekt is, en de ftaart flechts fchubben heeft. Het getal harer buik-fchilden is 312 en dat der paarwijs ftaande fchubben, onder den ftaart, 93 of te famen 405.

In de zware bosfchen onzer bovenlanden zal men dezelve, hoewel zeer zelden, ter grootte van een pinang-boom vinden, die zelfs voor grootere beesten gevaarlijk zijn; maar in de benedenlanden, waar dezelve zich meest bij de de fawas- of rijstvelden ophouden, ziet men hun nooit zoo groot, en het foort, naar welke deze befchrijving genomen is, was maar weinig langer als 9 voeten, en een wijfje.

Hare kop is plat, breed en met fchubben van onderfcheiden gedaante gedekt. De neus is dik; boven-op dezelve, iets achterwaarts, liggen de langwerpige neusgaten. Het voorfte ge-

deerte der neus is met eene schubächtige huid bekleed, waar twee langwerpige gaten in zijn, die zich bijna als de neusgaten van een hond vertoonen. Aan beide kanten van de voorste bekleeding der neus staan nog 4 schubben met gaten, langs den mond, zeer veel gelijkende naar die welke men ter zijden der neus van den slang ontwaard, die *Seba*, onder den naam van *Phijtische Gerenda*, beschrijft. (*a*) Buiten deze, loopen noch 11 andere schubben in eene rei tot in de hoek van den mond, waarvan de gene die digt onder het oog staat de grootste is. Tusschen de oogen, op de kop, liggen 3 groote schûbben van ongeregelde gedaante. Van de middelste dezer 3 schubben strekken zich 4 paar schubben naar voren, tot aan de 2 schubben waar de boven op de neus geplaatste neusgaten in zijn. Het achterste paar dezer schubben is het kleinste. Aan beide zijden van deze 4 paren vertoond zich een drietal schubben, dat een driehoek maakt, onder het welk zich verder van het oog af tot aan het vooreind der neus eene rei van 5 schubben heen strekt; de voorste en grootste schubben dezer beide reijen komen voor op de neus nevens elkander te liggen en zijn met de langwerpige neusgaten doorboord, nevens dezelve, iets achterwaarts, ontwaard men nog een enkelde schubbe aan beide kanten van de neus. Het oog wordt, in alles, van 8 schubben omgeven. Aan de benedenkaak bevinden zich aan beide zijden van den mond 6 schubben, met vierkante verdiepingen, waarin zich eene zwarte aardächtige stof bevind.

Het

(*a*) Seb. Thes. I p. 98. t. 62. f. 2.

Het overige van de kop is met kleine schubben gedekt, behalven eene smalle naakte of onbekleede streep aan de keel in het midden van den benedenkaak. De oogen hebben langwerpige regt op en nederstaande sterren. De mond is groot, en de kaken met vele spitse achterwaarts gekeerde en in het tandvleesch verborgen liggende tanden bezet, waarvan de voorste de langste zijn. De kaakbeenderen zijn van voren niet samen gegroeid, maar scheiden zich in het midden in twee deelen, waarvan ieder zijne eigene beweging heeft.

Aan het verhemelte staan, nevens de kaak, nog twee andere bijna gelijkvormige beenderen en mede beweegbaar, en met spitse achterwaarts liggende tanden bezet, (*b*) die een tweede of binnen bovenkaak uitmaken. Als den mond toegaat sluit de benedenkaak tusschen de twee bovenkaken in. De tong is zwart, van achteren rolrond, en van voren in twee lange spitsen gedeelt. Zij komt voor in den mond, uit eene scheede, digt onder de opening van de luchtpijp voort. De hals is veel dunder dan de kop en rondachtig, zoo als het overige van het ligchaam en de korte en spits toeloopende staart. Van de hals tot aan het begin van den staart strekt zich eene rei van 312 breede schubben of schilden over de buik heen, en 93 paar schubben staan met deze schilden in eene rei langs het benedengedeelte van den staart, van deszelfs begin af tot in zijn spits.

Het

(*b*) Diergelijke met tanden bezette beentjes heeft de heer *Hasselquist* mede aan het verhemelte van de Coluber Cerastes of gehoornde Adder waargenomen.

Het overige van het ligchaam is met driehoekige schubben bedekt, welke ter zijden van de buik, langs de buikschilden, het grootste zijn.

De kop heeft van boven eene grijsachtige couleur, die met blaauwachtige glansen flikkert. De neus is iets geelachtiger grijs, en de schubben, langs de bovenkaak, zijn nog iets lichter als deze. De boog van het oog is geel, en de langwerpig ronde ster zwart. Van ieder oog loopt ter zijden van het hoofd een smalle donkerblaauwe streep achterwaarts, en beide deze streepen komen op de hals, circa een duim achter het hoofd, in eene boog te samen. Een derde donkerblaauwe smale streep loop van den neus af, midden over het hoofd, zich achter hetzelve in de vlakte van voorgemelde streepen in tweën splitsende, en een hartvormige geele, met eenige blaauwe spikkels bezette vlek omperkende.

Deze teekening van het hoofd gelijkt veel naar die van de twee slangen die men *Sebaas Thesaurus*, onder de benaming van *Asmodæus Princeps* (*c*) en *Tetzaucoatl* (*d*) vindt: hebbende het hoofd der laatste mede eenige gelijkheid met dat van de *Oular Sauwa*, door de drie tusschen de oogen geplaatste schubben, en door de gaten hebbende schubben, ter zijden van den neus. De couleur van de keel, hals en buik, is een geelachtig wit. Het bovengedeelte van het ligchaam is met donkerblaauwe linten, die geele of goudcouleurige boorden hebben, als omvlogten, en daar door, zoo

(*c*) Seb. Thes. II, t. 79.

(*d*) Seb. Thes. II, t. 80, fig. 1.

zoo als het voorgedeelte des ligchaams van de bij *Seba* afgebeelde coluber de *Jararaka*, of Adder-ſlang van Java, (*e*) in ſchier regelmatige ruiten verdeelt.

De couleur der donkerblaauwe linten heeft een ſpiegelende glans, gelijk blaauw Emaus of Amathist. De couleur der ruiten is boven op de rug donker grijs, hetwelk, na de verſchillende weerkaatſing der ſtralen, met groene, blaauwe en geele verwen ſpeeld; ter zijden van het ligchaam zijn deze ruiten iets lichter grijs. Op de plaatſen waar zich de blaauwe linten, aan beide zijden van het ligchaam, kruisſen, ſtaan langwerpige, en langs het ligchaam ſtrekkende witte vlekken. De ſtaart is meest geheel met deze donkerblaauwe linten overſtrikt. De plaatſen tusſchen dezelve zeer klein zijnde, zijn meest witachtig of licht grijs, en vertoonen de figuur der ruiten niet meer. Beneden is de ſtaart meest geel en wit. De beet van deze ſlang wordt niet voor fenijnig gehouden. Zij leeft meest van vogelen, muizen en ratten; echter alle gedierte die zij overweldigen kan is haar prooi.

M A A T.

	Eng. Vt.	Dm.
De geheele lengte der ſlang is . . .	9	1¼
Lengte van de kop.	„	3
Breedte van de kop van achteren. . .	„	2
Wijte van het eene oog tot het andere. .	„	1½
Wijte van het eene neusgat tot het andere. .	„	⅝
Wijte van de neus tot het oog. . .	„	1
Wijte van de neus tot in de hoek van den mond.	„	2½

Af-

(*e*) Seb. Theſ. I, t. 70, f. 12.

	Vt.	Dm
Afstand der boven op de neus liggende neusgaten van de spits der neus . . .	,,	[illegible]
Hoogte of dikte van het achtergedeelte van de kop.	,,	1[illegible]
Hoogte of dikte van den mond, gesloten zijnde.	,,	[illegible]
Doormeeter der ooghoitens. . . .	,,	[illegible]
Omtrek van den staart bij het aarsgat. .	,,	3[illegible]
Omtrek van het ligchaam bij het begin van den staart.	,,	8[illegible]
Omtrek van de hals digt bij de kop. . .	,,	3[illegible]
Omtrek van het ligchaam op de dikste plaats. .	,,	8[illegible]
Omtrek van het achtergedeelte van de kop. .	,,	[illegible]

GOUD.

GOUDACHTIG GEVLAKTE *TEEK*,

Op de groote Adder van het eiland *Java* gevonden.

Het ligchaam van deze *Teek* is rondachtig en plat of linsvormig, van achteren iets breeder dan van voren. Zij heeft geen borststuk, en aan het hoofd ontwaard men, met het bloote oog, maar enkeld de snuit en de digt daar aan staande sprieten, als drie geringe vezeltjes of draden.

Vier paar beenen staan beneden aan het lijf, van voren naar achteren tot iets over de helft van hetzelve, en van voren iets digter bij elkander geplaatst als van achteren. De breedte van het ligchaam, dwars over het midden gemeten, bedraagt een tiende duim. Het ligchaam is boven zwart bruin, met een goudverwig ringetje in het midden geteekend, en met nog zes goudverwige vlekjes, die rondom dit ringetje gesteld zijn te weten: een vlekje aan iedere zijde van het ringetje, twee achter hetzelve digt nevens elkandor, en twee van voren iets van elkander afstaande.

Het benedengedeelte van het ligchaam is licht bruin, zoo als ook de voeten. Door het vergrootglas toont de snuit van deze *Teek* veel overeenkomst te hebben met die van de *Ricinus* of honde-luis, welke zeer keurig afgebeeld is in de uitgezochte Verhandelingen D. IX. Pl. 60.

De

De sprieten van de onze zijn echter knotsachtig, of dik en rondachtig van voren, en alleen langs derzelver zijdwaarts gekeerde kant getakt, of raspächtig met punten bezet; ook zijn zij ie s langer als de snuit. Aan het benedenlijf, iets achterwarts, vind men eene rondachtige verdieping, met een kleine uitpeiling in haar midden, dat den *anus* schijnt te zijn.

De *Teek* die hier zeer veel in de bosschen, en dikwijls aan onze huisgediertens gevonden wordt, verschilt, door hare effen couleur, veel met de zoo even beschrevene, en schijnt meer overeen te komen met de *Ricinus*. Misschien is onze goudachtig gevlekte *Teek*, hetzelfde insect, welk *Seba* aan zijne americaansche luizenslang vondt.

DE

DE

GROOTE

TUIN-SPIN

VAN HET EILAND

JAVA.

In onze tuinen, op de heiningen der velden, en somtijds wel in onbewoonde gebouwen, vind men eene groote *Spinnekop*, die men hier de naam van grooten *Tuin-Spin* zal geven, schoon zij echter voor het overige zeer van ligchaamsgestalte verschilt met de *Aranea Cucurbitina*, die in de natuurlijke historie van den heer *Houttuin*, de *Tuin-Spin* genoemd wordt.

Zij maakt eene web uit zeer sterke draden die zij in verscheidene rigtingen opstelt, en die sterk genoeg is om de grootste vliegende insecten te verstrikken; zelfs zullen 'er dikwijls kleine vogels in gevangen raken. Haar borststuk is van vooren rondachtig en verheven en van achteren plat en breed. Het lijf is lang en dik. De beenen zijn schaalachtig en lang; het derde paar is veel korter dan de anderen. De knijpers, de voelarmen, het borststuk en de beenen zijn zwart. Het ligchaam is bruinachtig zwart; boven in het midden met drie lange en meest regt uitloopende geele streepen; de beide zijden van

deze ſtreepen zijn geel gemarmeld, en beneden wit en geel gevlekt. Het tweede lidt der voelarmen en het lidt van iedere poot, zijn mede geel van onderen, ook heeft ieder regt op en neder bewegend gewricht der pooten, beneden, eene geele vlek. Het borstſtuk is van boven begroeid met goudachtig glinsterende hairtjes. Deszelfs voorder gedeelte loopt naar vooren, waar de oogen ſtaan, meest regt uit. Het platte achtergedeelte is rondachtig, en als met een gezoomde rand omgeven; achter in het midden, daar het borstſtuk met het lijf ſamen hangt, iets ingekorven. Acht bolronde oogen ſtaan aan de rondachtige, regt uitloopende voorkant van het borstſtuk; vier in het midden vierkantsgewijs geplaatst, en twee op iedere zijden nevens elkander. De plaats daar de vier middelſte oogen ſtaan is maar weinig verheven, daarentegen puilen de plaatſen der zij-oogen ſterk uit en vertoonen zich aan het bloote oog als kleine hoorntjes of knoopjes. In deze knoopjes zijn de zij-oogen, iets benedenwaarts, en zoo digt nevens elkander ingevoegd, dat hare afſcheiding zelfs met het vergrootglas moeijelijk waartenemen is. Het achterſte der zij-oogen ſtaat een weinig rugwaarts, zoo dat de ſpin, met deze oogen, zijwaarts, benedenwaarts en achterwaarts ziet, terwijl de vier in het midden ſtaande, hun tevens al het geen doen gewaar worden, wat voor en boven haar is. Beneden de oogen komen voor in het borstſtuk twee dikke, kegelachtig gevormde, gladde, glansſige knijpers voort, waarvan ieder met eene bewegelijke, kromme en zeer ſcherpe nagel gewapend is. Onder deze

knij-

knijpers ontwaard men drie beenachtige schaal-stukjes, die het benedengedeelte van den mond uitmaken, waarvan de twee ter zijden staande, van voren iets breedachtig zijn, en langer als het in het midden staande langachtig half ronde stukje. Bij het openen van den mond vindt men in dezelve een stijf vlies; hetgeen breed en van vooren rondachtig is gelijk een tong. Ter zijden van de mond staan de voelarmen, die uit vijf leedjes samengesteld zijn. Het eerste dezer leedjes, dat heel kort is, heeft op de plaats daar het met het borststuk samenhangt, eene waagregte beweging. Het tweede leedje is het langste, en heeft een loodregte beweging op het eerste. Het derde, dat het kleinste van alle is, beweegt zich mede loodregt op het tweede. Het vierde is iets korter als het tweede en heeft een waagregte beweging op het derde. Het vijfde leedje, bijna zoo lang zijnde als het tweede, beweegt zich loodregt, is iets gebogen en stomp van vooren. De twee voorste leedjes van iedere voelarm zijn digt bezet met stekelhairen, aan het bloote oog zichtbaar. Beneden in het borststuk zijn vier paar pooten ingevoegt. De twee voorste pooten, aan beide zijden, zijn de langsten; het tweede en vierde paar is bijna een vijfde korter als het eerste, en het derde paar meet schaars de helft der lengte van het eerste. Iedere poot bestaat uit zeven leden. Het eerste of achter aan het borststuk zittende lidt, is dik en kort, en heeft een zijlingsche of waagregte beweging. Het tweede, dat noch korter is als het eerste, en minder dik, beweegt zich loodregt, of op en neder. Het derde lidt, bijna zoo lang zijnde als het zesde, beweegt zich mede loodregt;

echter meer naar boven als naar beneden. Het vierde lidt is niet veel langer als het eerste, en van eene schulpächtige gedaante, en beweegt zich mede loodregt, echter meer naar beneden als naar boven. Het vijfde, iets korter zijnde als het derde, beweegt zich waagregt. Het zesde en langste lidt is dun en boogachtig, en heeft een loodregte beweging op het vijfde. Het zevende lidt, bijna zoo lang zijnde als het vierde, heeft weinig beweging, en schijnt eerder eene voorzetting van het zesde dan een bijzonder lid 't uit te maken. Iedere poot is aan het einde gewapend met twee kleine scherpe punten of haakjes, welke, zoo als de doornen en steekelhairen die langs de pooten staan en allen voorwaarts gerigt zijn, allen slechts door het vergrootglas duidelijk waargenomen worden. Het beneden gedeelte van het borststuk heeft tusschen de pooten eene hartvormige gedaante. Het achterlijf, bij het dikste einde, met een klein gedeelte van deszelfs benedenzijde, aan het borststuk vastgegroeid zijnde, steekt verre boven het borststuk uit. Bij het wijfje is het achterlijf rolrond, echter iets dikker bij het borststuk als van achteren. Het achterlijf van het mannetje valt tegen het midden schielijk af, en is veel dunder bij het einde als bij het borststuk. Het mannetje gelijkt veel naar de afbeelding van de Oost-Indische spinnekop in *Seba's Thesaurus T. 4 tab. fig. 9*, welke buiten twijffel van de hier beschreven soort genomen is. Aan het einde van het achterlijf, staan, beneden, digt aan elkander, vijf langachtige tepels, waar de spindraden uit voortkomen. Het achterlijf is weekachtig en met een dunne huid

overtrokken; alleen maar beneden, digt bij deszelfs vereeniging met het borststuk, zit 'er eene schier halfronde, hoornachtig platte, of schild op. Het borststuk, de pooten, de knijpers en voelarmen zijn hoornachtig hardt. Op de ronde rug van het verheven voorgedeelte van het borststuk, staan, ter plaatse waar zich de rug met het platte achtergedeelte van het borststuk vereffend, twee knobbeltjes, die zich door het vergrootglas als twee kleine naar vooren gekeerde hoorntjes vertoonen.

MAAT.

	Eng. Lin.
Lengte van het borststuk.	[illegible]
Lengte van het achterlijf.	$1\frac{3}{10}$
Breedte van het borststuk van vooren.	[illegible]
Breedte van het borststuk op de breedste plaats.	[illegible]
Lengte der knijpers.	[illegible]
Dikte der knijpers van vooren.	[illegible]
Dikte der knijpers van achteren.	[illegible]
Lengte der nagels aan de knijpers.	[illegible]
Lengte der voelarmen.	[illegible]
Lengte der voorpooten.	[illegible]
Lengte der tweede en vierde poot.	[illegible]
Lengte der derde poot.	[illegible]
Dikte der achterleden van de voorpooten.	[illegible]
Grootste dikte van het achterlijf.	[illegible]
Doormeter van het achterlijf bij het einde	[illegible]

Deze metingen zijn van een wijfje genomen, dat tamelijk groot was, maar echter van de grootste niet.

DE

KRULLENDE

MOESPALM.

Deze boom aan welke RUMPHIUS de naam van moeskruidige Calappus, *Olus Calappoides* en *Cycas* geeft, vindt men onder deze laatste benoeming in het Linnæische sijstema als de eerste gevindbladige palm geplaatst. Zij wordt voor den amboinsche Sago-boom uitgegeven, en meest alle de opvolgers van het Linæische sijstema hebben dit govoelen overgenomen. Echter schijnen vele de zwarigheid wel gevoeld te hebben van het opgegeven kenmerk der Cijcas: „ *eene drooge steenvrucht, met eene kwee-* „ *kleppige noot, en eene vaaren-kruidachtige* „ *krulling der bladen*" met het geen samen te passen, hetwelk een zoo naauwkeurig onderzoeker als *Rumphius* van den amboinsche Sago-boom schrijft, naar hem zoo vele jaren op de plaats zelfs waargenomen te hebben daar hij te huis behoord, en aan duizenden van menschen tot voedsel verstrekt. Door deze zwarigheid mede in verlegenheid gebragt, zocht ik in de orde der Plam-boomen, in het 1ste deel dezer Verhandelingen uitgegeven, zulks te verhelpen met de Sago-boom van *Rumphius* in plaats van deszelfs moeskruidige Calappus aantehalen, en het kenmerk der bladen nar de

Sogo-bladen te schikken. Maar dit was mede als van de eene dwaling tot de andere overgaan; want de mallabaarsche Todda Panna, en meer aangehaalde soorten van Olus Calappoides, passen zoo min bij de Sago-palm als de opgegeven kenmerken der vruchtmaking van de Cijcas. Deze fout zal verschooning vinden in een dadelijk ontworpen opstel, met hetwelk niet anders bedoeld wierdt, als alleen de liefhebbers der kruidkunde, in onze, onder den lommer der Palm-boomen, verspreide volkplanting, tot het onderzoek van dit edel plant-geslacht uittenoodigen, en hun het gemak aantebrengen van bij iedere ontdekking in het kort te kunnen overzien, wat reeds bekend is en wat 'er nog aan ontbreekt. Bijzonder aangenaam is het mij echter, van thans te kunnen verbeteren wat ik verzien hadt, en mede aan de dwaling een einde te maken in welke vele botanisten door de Linnæïsche Cijcas gebracht zijn. Want gelegenheid gehadt hebbende van de Cijcas of Olus Calappoides zelfs waartenemen, zoo zal men derzelver beschrijving buiten twijffel stellen, dat de kenmerken die onzen grooten *Linnaeus* van deze Palm opgeeft, tot geen ander palmsoort kunnen betrokken worden, en dat het slechts bij verziening gebeurd mag zijn, dat bij deszelfs Cijcas, de amboinsche Sago-boom is aangehaald. Deze amboinsche Sago-palm, hier omstreeks, mede enkeld vallende, zoo hoopt men van derzelver vruchtmaking, in een der volgende deelen dezer Verhandelingen, iets bekend te kunnen maken, en tot zoo lang mag de plaats van de Meelpalm in de orde der Palm-boomen voor

open

open aangezien worden. Thans zal ik tot de beschrijving der Cijcas of Moespalm overgaan.

De Wortel is eene knolachtige voortzetting van den stam, met witachtige veselen bewassen

De Stam is regt opstaande en rond, beneden dikker als boven, boven dikker als in het midden, met eene ruwe grijsachtige oppervlakte overtrokken, en boven door de overblijvende rondachtige stoelen der bladen, en bij het wijfje, mede door de einden der vruchtstelen, met knobbels en rimpelen omgeven, 2 à 3 mans lengtens hoog, somtijds in twee en meer regt opschietende dikke takken verdeeld, bestaande uit een vast hout, hetwelk eene groote kern van wit, voos en slijmachtig merg insluit.

De takken worden niet altijd gevonden, en zijn gelijk aan het boveneinde der enkelde stammen, mede regt opstaande, en aan haar einden, meest op een gelijke afstand van den grond, met bladeren bezet.

De bladeren, ten getalle van 40 à 60, in verscheide kringen nevens elkander staande op de toppen der stammen, zijn meest even breed, 4 à 6 voeten lang en overhoeks gevind, met sabelvormig rugwaarts gebogen, smalle, gelijke breede, echter spits toeloopende, blaadjes, die een ribbig, glansig grasgroen, circa een span lang en een halve duim breed zijn, zich ter wederzijde van de bladsteel met hare platte zijde in dezelfde vlakte uitspreiden. De bladsteel is rondachtig, groen, beneden aan beide zijden met kleine doorntjes bezet, met eene rondachtige knol aan de stam vastgegroeid, van buiten houtachtig, en van binnen ongevuld met een

wit slijmachtig merg. De binnenste bladeren staan meest regt op en neer, de buitenste bijna waagregt uitgespreid. Bij hare uitbotting zijn zij in een gekruld, zoo als het varen-kruid, en noch jong zijnde, worden zij als groente genoten, die veel na de aspergies smaakt.

De bloemen zijn eenslachtige mannetjes- en wijfjes-bloemen, die, van elkander afgezonderd op verschillende boomen gevonden worden.

De manetjes-bloem is een groote, geelachtige, naar eene Ananas, zonder kroon, gelijkende Pijnappel, regt opstaande, boven op de stam, tusschen de scheut der nieuwe bladeren en de kring welke de oude bladeren maken, en samengesteld uit vele kraakbeenachtige, langwerpige, platte, wigvormige ligchaampjes, die boven glansig, als met geel lak overtrokken, en beneden als honinggraat, in kleine met geel stofmeel aangevulde vakjes verdeeld zijn. Het smalle gedeelte dezer, de steelen der meeldraatjes vertredende ligchaampjes, zit vast aan eene ronde circa 2 duimen dikken spil, die beneden, waar zij den bloemsteel uitmaakt, iets gevoerd, en met geelachtige scheerwol overtrokken is. Kelk en bloemkrans ontbreken. De lengte der bloem bedraagt veeltijds meer dan 2 voeten, bij eene omtrek in het midden, daar zij het dikste is, van 2¼ voet. Zij verspreid eene scherp doordringende en door zijne hevigheid onaangename reuk.

De wijfjes-bloemen, mede noch kelk noch kroon hebbende, bestaan eenig uit de naakte vruchtbeginselen, hetwelk donker bruine rondachtige ligchaamjes zijn, met een klein puntje boven dezelve, dat het stampertje uitmaakt

en

an zich door het vergrootglas als een buisje of uitgeholt rolletje vertoond met eene breede wrong van boven. Zij zijn vastzittende en overhoeks geplaatst, meest ten getalle van 6, aan bloemsteelen die in menigte boven in het midden van den stam tusschen de bladeren uitspruiten en in het begin als zij nog digt aan elkander gesloten en opwaarts gericht staan, een benedenwaarts, iets buikachtige kegel, voorstellen, die van verre wel iets naar de ananasvormige mannetjes-bloem gelijkt. Ouder geworden, openen zich deze vruchtstelen, en zonderen zich van elkander af, en eindelijk, door de zwaarte der vruchten naar beneden getrokken, hangen zij rondom de kruin van de palm tusschen de bladeren.

Deze stelen zijn beneden, en meestal tot hun midden vierkant, boven het midden iets breedachtig, als gegolfd, en met langachtige aan beide zijde overhoeks gestelde holtens waar in de vruchtbeginsels zich bevinden; haar bovengedeelte is eene breede spontonvormige punt, van vooren getand, en eindende met eene lange slappe spits. De breede punt der bloemsteelen is alleen voor een gedeelte groen, zijnde deze steelen voor het overige geheel met een geelachtig scheerwol overtrokken. Zij bestaan uit een wit voosvleesch; volwasschen zijnde bedraagt hare lengte somtijds circa 2 voet.

De vrucht is een langachtig ronde steenvrucht, ter grootte van eene groote okkernoot, ter zijde iets plat, beneden puntachtig en boven met een geringe scherpte. Rijp zijnde heeft zij van buiten eene bruine, dikke, leerachtige, sterk gerimpelde, echter glanssige huid,

huid, vastzittende op eene dunne houten, zeer taaije, geelachtige, tweekleppige schil, met een scherpe rug van boven, langs welke zich de noot opend om den kiem door te laten.

Deze dunne houten schil is van binnen als uitgevoedert, met een kastanje bruine viltachtige stof, welke beneden veel dikker is als ter zijden, en zich boven verliest in eene dunne donkerbruine huid. In deze viltachtige stof ligt de pit, die rondachtig, beneden iets plat is en wit van couleur met een bruin vlekje van boven, bestaande uit eene witachtige, naar die der kastanje gelijkende, stof, die voos is en een sterke olieachtige reuk van zich geeft. De vruchten worden weinig geacht, schoon zij door kooken en roosteren tot spijze te bereiden zijn.

De nederduitsche naam die men aan deze palm geeft, steunt op het gebruik, hetwelk van derzelver jonge bladeren gemaakt wordt. In de orde der palmboomen kan dit palmgeslacht, als de 10de der gevindbladige palmen, naar de Saguêr-palm, met de volgende kenmerken geplaatst worden.

10. *CIJCAS* MOESPALM.

Mannetjes-Bloem. Een langwerpige regt opstaande pijn-appel, uit vele wigvormige ligchaamjes samengesteld, die aan haar benedenkant in vakjes verdeeld zijn, waarin het stofmeel zich bevind.

Wijfjes-Bloem. Geen kelk noch bloemkrans. Een enkelde stamper op het naakte vruchtbeginsel. Eene drooge steenvrucht met eene tweekleppige noot.

1. Cij-

1. Cycas Circinalis. *Krullende Moespalm.* Maleisch *Sajor Calappa.*

Met gekrulde uitbottende gevinde bladen, die gelijk breede blaadjes, sabelvormig, gebogen zijn.

Rumphius beschrijving van deze palm verschilt in eenige stukken, die echter van weinig belang zijn met het hier opgegeven, en de afbeelding die hij in het *Herb. Amb.* 1. *Tab.* 22. van de wijfjes-boom geeft, toond al te naauwkeurig de overeenkomst met onze krullende moespalm, om met waarschijnlijkheid te mogen veronderstellen dat hij een andere boom in zijne beschrijving zoude bedoeld hebben. Alleen de met B gemerkte figuur, die de doorgesneden vrucht in derzelver pit overal rond, en de sponsieuse of viltachtige stof die in de pit ligt, boven en beneden van gelijke dikte vertoond, schijnt verteekend te zijn; hetwelk reeds door derzelver vergelijking met de afbeelding der vrucht bij A en C blijkbaar wordt. Bij de mannetjes-boom, op *Tab.* 21, zijn de bladeren niet zoo wel verbeeld als op *Tab.* 22; ook wordt 'er de stam en de ananasvormige bloem, hier ten onrechte als geschubd afgeschetst. De mannetjes-bloem, die, *Tab.* 20, met hare steel afgebeeld is, komt meest geheel en al met die van de krullende moespalm overeen, als men de doorns wegneemt die op de vooreindens der wigvormige ligchaamtjes gezet zijn.

Blijkens vruchten van Mauritius ontvangen, valt deze palm ook op dat eiland. De heer *Cossignij*, die de goedheid heeft gehad om 'er vruchten van overtezenden, schrijft, dat zij te Madagascar te huis behoord en *Samble* genaamd wordt.

BIJ-

BIJVOEGSELS

TOT DE

BESCHRIJVING

DER

SUNDASCHE EILANDEN;

JAVA, *BORNEO* EN *SUMATRA*,

HET EILAND *JAVA*.

In de korte fchets der bezittingen van de Oost-Indifche Maatfchappij, in het eerfte deel der Verhandelingen, is de bevolking van het eiland *Java* veel minder opgegeven als dezelve wezenlijk is; de nadere berigten hebben mij in ftaat gefteld, dit te verbeteren in deze bijvoegfels.

Voor eerst moet ik aanmerken dat men op geheel *Java* alleen voor *Tjatjas* rekend de *Boemies*, zijnde oorfpronkelijke ingezetenen en nonpans; een volk uit de nabuurige diftricten overgekomen, welker huisgezinnen op 2 mannen, 2 vrouwen en 2 kinderen worden gerekend, en alzoo zijn de boejangs, ongetrouwde en die vreemd zijn, hieronder niet begrepen.

Bantam, dat ik op 5000 *Tjatjas* of 30000 menfchen fchat, is bevolkt met omtrent 30000 mannen, en alzoo kan men hetzelve op 90000.

(*a*) inwooners tekenen, behalven het Prinsen-Eiland *Puloseelan* of *Pulopaneetan* genaamd, dat aan deszelfs noordwest kant ligt, en omtrent 200 inwooners heeft, onder een hoofd, *Kieij Loura Alipan* genaamd.

Het *Jacatrasche* is op 29000 *Tjatjas* of 230388 menschen berekend, (*b*) waarvan de stad met derzelver zuider voorstad 2501 huizen zoude hebben:

Inwooners, ...	12131.
De stads ommelanden, . .	131895.
De Regentschappen, . .	39575.
De Preanger-landen, . .	116787.
Of het jacatrasche (*c*), . .	230388.

Nogtans blijkt door eene betere opname, die echter nog niet voldoende is, dat in 1779 de inwooners van de stad en voorstad waren, (*d*), ... 12131.

In de ommelanden, . . . 160986.

Re-

(*a*) I. deel Verh. pag. 6. Doch na deze andere opgave is door den heer Bantams Kommandeur *L. Meibaum* medegedeeld. De strand- of zoom-negorijen, *Laladang* genaamd, zijn 84 in getal, en hebben alleen 15000 mannen in staat tot den arbeid, de binnenlandsche negorijen neemt men op even zoo veel; de groote der *Tjatjas* zijn niet zeker.

(*b*) I. deel pag. 6, 20, 48 en 61.

(*c*) Den Gouverneur Generaal *J. Mossel*, stelde in 1754 de Stad en Ommelanden op. . . . 11816.

De Bovenlanden op.	169616.
De Preanger-landen op. . . .	314790
Of te samen op.	311902.

Inwooners.

(*d*) Onder deze Inwooners in de stad en ommelanden, zijn ruim 20000 Chinezen en 17000 slaven. Zie II d. p. 61.

Regentschappen 11171 huizen, ... 67026.
Boejangs, . . 1325.

te samen . . . 68351.

Preangerlanden . 15724 huizen 94344
Boejangs, . . . 5103

te samen . . 99447.

Beloopt in het geheel 340915.

Zijnde hieronder geene der dienaren van de Compagnie begrepen.

De dooden in 1780 hebben bedragen: Europeanen gequalificeerde burgers. . . 120.
Inlandsche christenen, mannen, vrouwen en kinderen. . . . . 375.
Chinezen mannen, vrouwen en kinderen. . . . . . . 670.
Mahomedanen. . . . . . 882.
Slaven. . . . . . 1140.

In de gereformeerde en lutersche kerk zijn 113 paar getrouwd, en 245 kinderen gedoopt.

Cheribon in berekend op 15000 Tjatjas of 90000 menschen en door geene andere berigten bepaald (*e*).

Java's noord-oost-kust dat zich uitstrekt van de rivier *Losfarij*, welke het van *Cheribon* scheid tot *Caap Sandana* aan *Straat Balij*, is in het geheel op 94000 Tjatjas gerekend, of 565200

(*e*) Dit is na de rekening van de heer *J. Mosfel* in 1754' en I. deel *Batav. Genoots.* pag. 6.

565200 menfchen; (*f*) en daar men geene echter optellingen hier van heeft, kan men alleen bij vergelijking oordeelen.

In den jare 1738, toen de Keizer alleen meester van dit uitgeftrekte land was, waren de Inwooners verdeeld, als:

94500	Tjatjas onder Cartafoera.
86000	Wester binnenlanden.
63200	Ooster binnenlanden.
22600	Westerftranden.
33400	Oosterftranden.
10000	Eiland Madura.
309700	Tjatjas of 1858200 Inwooners.

En hoewel men niet kan onderftellen dat het veel minder bevolkt is, zoo kon men in 1774 niet meer tellen als:

69000	Tjatjas onder de Compagnie.
85450	. . . onder den Keizer
87050	. . . onder den Sulthan.
10000	. . . op Madura.
251500	Tjatjas of 1509000 Inwooners.

Na dit voorgaande zoude

Bantam hebben,	90000	Inwooners.
Jaccatra . . .	340915	„
Cheribon . . .	20000	„
Java's oost-kust	1509000	„

Of het geheele *Eiland Java* 2029915 Inwooners.

Sedert de aardbeving van den 25ften januari 1769, 10 mei 1772, 4 januari 1775 en den 22ften

(*f*) I. deel Verh. pag. 7.

22sten januari 1780 voorgevallen (*g*), heeft men nog eenige ligte schuddingen gevoeld.

Op zondag den 20sten februari 1780, te elf uren des avonds.

Donderdag den 29sten juni met het eerste kwartier, te 7 uren des morgens, en te een uur na den middag aardbeving.

In juli drie aardbevingen.

Donderdag den 13den te 2 uren 30 min. na den middag, op laatste kwartier.

Zaturdag den 15den te 0 uren 30 min. na den middag.

Dingsdag den 18den te 8 uren 15 min. des morgens.

Den 7den augustus rookte de berg Pangerango.

Woensdag den 13den december te 11 uren des avonds aardbeving.

Hier uit meent men te kunnen afleiden dat de aardbevingen hier meest voorvallen omtrent de solsticien en wel met volle maan.

Dit was ook de reden, dat men, den 10den februari 1781, een dag na volle maan, toen de maan in zijne naaste stand aan de aarde was, daar voor vreesde zonder echter daarvan iets gewaar te worden.

Het noorder- en zuider-licht, is sedert veelmaal geobserveert; ja zelfs somtijds tot aan het Zenith.

En het zodiacaal-licht somtijds aan zeestrand, wanneer de lucht helder en koel was; gaande perpendiculair in de breedte van 10 tot 30 graden tot eene hoogte van meer dan 50 graden op.

Het

(*g*) I. deel. pag 21. en II. deel achterste gedeelte pag. 51.

Het geen ik over de dolle honden gezegd heb, dat dezelve op Batavia nooit gezien waren (*h*) is in dit derde deel nader aangetoond door twee ongelukkige gebeurtenissen, binnen weinige jaren hier voorgevallen.

In de beschrijving van de stad *Batavia* stelde ik, dat om de zeven jaren gemeenlijk eene overstrooming geschiede, zoo als in 1771 en 1778 heeft plaats gehad (*i*).

In den jare 1780 heeft men van den 15den tot den 29sten januari zware overstroomingen gehad in de benedenstad (*k*).

In februari, april en mei, zware donder en regen, en den 17den van laatsgemelde maand, hoog water.

Het jaar 1781 is tot heden zonder aardbevingen en zware donder, doch den 3den januari begon het te regenen en te waaijen zonder ophouden, tot het einde van februari.

De benedenstad en de meeste tuinen lagen den 28sten januari reeds onder, het geen tot den 9den februari duurde, zoo dat de oudste lieden verklaren, sedert het jaar 1738 nimmer zulk hoog water en overstrooming bij aanhouding te hebben gezien.

En hier uit moet men besluiten, of na de zware aardbeving van den 22sten januari 1780 meer water uit de bergen vloeid, of dat de beddingen van onze rivieren verhoogen, het geen in de drooge mousson eene verlamming in de stads binnen- en buitengragten moet geven, en

in

(*h*) I. deel. pag. 37.
(*i*) I. deel. pag. 45.
(*k*) II. deel. pag. 51.

in de kwade mousson overstromingen die niet dan met zeer vele kosten en moeiten afteweren zijn.

Het eiland Borneo.

Sedert de uitgave van het tweede deel dezer Verhandelingen, heeft den luitenant-ingenieur *J. B. Pilon*, het Genootschap verscheidene aanteekeningen medegedeeld, die hij in zijne reis naar derwaarts, in 1780, gemaakt heeft.

De rivier van *Pontiana*, die onder de evenachtslijn in zee valt, ontvangt zijn water vijf mijlen boven de mond van twee rivieren, die verre uit de binnelanden (*l*) komen: die van *Landas* is de noordelijkste, en die van *Sasango* de oostelijkste.

Pontiana, de residentieplaats van den Sulthan *Sarief*, ligt aan de vereeniging dezer beide rivieren; dit land was in 1773 noch woest en onbevolkt, wordende somtijds door zeeroovers bezocht, die zich onder den hoek schuil hielden om de afkomende vaartuigen te berooven: hetzelve is thans een welbewoonde plaats, rondom met Campongs van Boeginezen en Chinezen voorzien die in de mijnen werken.

Alle huizen zijn, op de maccassaarsche manier, op palen van Nieboomen gebouwd (*m*) en met bamboesen doorvlochten, wegens de jaarlijksche overstroomingen en moerassige grond.

De residentie van onze Oost-Indische Comp. is vlak op de hoek, daar de beide rivieren samen vloeijen, en waarvoor een eilandje ligt, daar de Vorst zijn tempel heeft.

Door

(*l*) Zie 2. deel. Verh. pag. 117.
(*m*) Zie I. deel. pag. 353.

Door de zware moerasfen is de lucht meest beneveld, en het regent 'er meest alle morgen, de termometer is meest tusfchen de 80 en 90 graden, doch de zuiden wind is zeer koud, de plaats is anders gezond, maar, in de drooge mousfon heeft men gebrek aan drinkwater door de zware vloed, en in de kwade mousfon is het land overftroomd.

Als men de rivier van *Landac* noord-oostwaarts opvaart (*n*) vindt men, bijna 5 mijlen boven *Pontiana*, de rivier *Qualla Tambaga*, die noordwaarts voorbij de Negorij - Trap, langs de goudmijnen, naar *Mampawa* loopt.

Circa vijf mijlen verder, de landafche rivier op, vindt men *SalatMadoera* en *Qualla Jeloe.*

Daar zijnde komt men te *Jerije*, de oude negorij der landakfche Vorften, en van daar over veele klippen aan de negorij *Mangou*, zijnde thans de verblijfplaats van den Prins *Saija Nata;* deze rivier loopt verder noordwaarts op, en heeft zijn oorfpronk in het fambafche rijk.

Als men de rivier van *Safango* of *Sangouw*, ooftwaarts van *Pontiana* opvaart, vindt men, bijna 6 mijlen hooger, een rivier, *Qualla Pongouw* genaamd, die in zee ftort.

Twee mijlen verder, de rivier *Trantang*, die in zee ftort bij de negorij *Padang Tikar.*

En 5 mijlen daar boven, de rivier *Succadana*, daar deze zeewaarts loopt, heeft Sulthan *Sarief* een fortje op *Poelo Jamboe*, waar hij de vaart der bovenlanders naar *Succadana* kan beletten, of onder zekere tol toeftaan.

Als men de rivier van *Safango* verder landwaarts

(*n*) Zie 2. deel pag. 120.

waarts 18 uren opvaart, komt men te *Taijang*, waar men eerst kan zeggen vaste grond te hebben: hier wordt gehandelt in juweelen, goud, wax, vogelnestjes en bindrotting.

Twintig mijlen opwaarts ligt *Sangauw*, onder Sulthan *Sarif* staande, eene zeer volkrijke plaats, waar zeer rijke goudmijnen zijn, die door Chinezen bewerkt worden.

Schadouw ligt eenige mijlen hooger, en wordt door Biajos of Dajakkers bewoond, en bij den Inlander ook Boukies genaamd.

Hier valt een rivier, uit het matansche rijk komende, die men drie dagen moet opvaren om te *Cascaro* te komen (*o*), waar men eene zeer zwaren steen vindt op welke zeven piramiden zijn uitgehouwen en met letters en cijffergetallen gevuld zijn; men vindt hier en daar in de wildernissen ook nog andere steenen beelden, onder anderen twee boeken. De Biajos zeggen dat voor dezen hier Javanen woonachtig waren bij wien men nog gouden en zilveren ornamenten, aardewerken en gebakke moppen gevonden heeft.

138. mijlen de rivier opvarende tot *Tawang*, vindt men geene Mahomedanen meer, maar alleen Biajos, tot aan het gebergte toe, daar deze rivier uit een groot meir zijn oorsprong neemt.

De resident *Stuart*, van *Pontiana*, mij een lijst van woorden gezonden hebbende van de Daijakers of Biajos, (*p*) tien dagen reizens boven *Sangouw* gelegen, laat ik dezelve hier volgen.

HOL-

(*o*) Zie 2. deel. pag. 109.
(*p*) Zie 2. deel. pag. 138.

HOLLANDSCH.	DAYAKS.	HOLLANDSCH.	DAYAKS.
Lucht.	Souan.	Waken.	Nana Tiendok.
Vuur.	Apij.	Gaan.	Lamba.
Water.	Danom.	Schreeuwen.	Menjarawan.
Aarde.	Boenüe.	Roepen.	Menalon.
Godheid.	Sempoelou.	Zwijgen.	Delako.
Son.	Matasou.	Gooijen.	Meratang.
Maan.	Bolan.	Slaan.	Mabal.
Sterren.	Bientang.	Ziek.	Makar.
Wind.	Soennieng.	Kramen.	Eranak.
Regen.	Soeran.	Vechten.	Rarasie.
Storm.	Souanjug.	Kappen.	Menjapa.
Onweder.	Dalak.	Piek.	Oelies.
Licht.	Alalla.	Kapmes.	Wassè.
Donker.	Dom.	Mes.	Basie.
Warm.	Sesiak.	Goed.	Mam.
Koud.	Dingang.	Kwaad.	Ajouw.
Goedäartig.	Mam.	Breken.	Polo.
Kwaadäartig.	Ajouw.	Lang.	Balankè.
Wegjagen.	Majertou.	Kort.	Pandak.
Leven.	Thio.	Groot.	Bara..
Dood.	Mattij.	Klein.	Katjil.
Vorst.	Abàn.	Middelmatig.	Pedaha.
Vrienden.	Separanak.	Rond.	Goelon.
Vijanden.	Panajoe.	Boven.	Diasit.
Dief.	Manaliet.	Onder.	Jawa.
Man.	Bebaka.	In het midden.	Tengha.
Vrouw.	Bebijnje.	Ver af zijn.	Bajouw.
Zwangere vrouw.	Rontien.	Digt bij.	Minso.
Maag.	Anak. Bijnje.	Te huis komen.	Lamba disawin.
Sterk mensch.	Bakajon.	Waar gaat uwe heen.	Basaka Lambain.
Swak mensch.	Belon Tolaw.		
Ligchaam.	Aro.	Waar komt uwe van daan.	Mondok Indian.
Hart.	Athè.		
Buik.	Batan.	Een Neusdoek.	Datatoe.
Vrouwelijkheid.	Palak.	Matjes.	Alee.
Mannelijkheid.	Pareer.	Kussens.	Kalang oeloe.
Billen.	Adon.	Huis.	Souw.
Hoofd.	Oeloe.	Adap.	Toedoen.
Ooren.	Telinga.	Zuur.	Vsam.
Hairen.	Boek.	Zoet.	Manues.
Hals.	Kalon.	Zout.	Garam.
Mond.	Baba.	Bitter.	Kolat.
Tong.	Lila.	Sterk.	Mezelé.
Tanden.	Isic.	Lekker.	Kinjaman.
Neus.	Ingher.	Zwart.	Menarom.
Handen.	Tesa.	Wit.	Toetè.
Voeten.	Kakki.	Rood.	Dedara.
Spreken.	Menjarom.	Geel.	Tantamoenan.
Eeten.	Ankan.	Groen.	Dadahan.
Stoelgang.	Antan.	Kaaijman.	Boerawin.
Pissen.	Jathea.	Kat.	Sie.
Zoenen.	Sikapoean.	Hond.	Asou.
Slapen.	Tiendok.	Varken.	Bawie.

HOLLANDSCH.	DAYAKS.	HOLLANDSCH.	DAYAKS.
Hoen.	Indoe manok.	Hagedis.	Oelelan.
Haan.	Manok songhan.	Muis.	Balauw.
Hartebeest.	Piang.	Zierie - kat.	Boet.
Stekelvarken.	Titon.	Slang.	Oerer.
Aap.	Karrak.	Visch.	Lauk.

Het eiland Sumatra.

De heer *Jacob van Heemskerk* mij jongst toegezonden, hebbende eene beschrijving van *Atchin*, en een woordenboek der *Batassars*: en den resident van *Poelo Chinco*, *van Kempen*, eene beschrijving van dat eiland; heb ik daarvan zoo wel als van eenige aanteekeningen van den predikant alhier, de heer *Jacob Casper Metzlar* gebruik gemaakt, om de beschrijving van *Sumatra* opteheldèren.

Het rijk *Atchee*, maakt de noord-westhoek *Sumatra*; (*q*) de stad van dezelfde naam, ligt bijna een uur van strand, aan de zoom van een groote rivier, die voor dezen, zelfs voor groote schepen bevaarbaar was, doch thans een bank heeft die het inkomen alleen aan kleine vaartuigen toelaat: aan de mond van die rivier ligt een vesting van klippen opgeworpen, met veel metaal- en ijzer kanon, zonder affuiten, alwaar de tollen worden geheven.

Het zoogenaamde paleis van den Koning, ligt aan de zuid-oostkant der stad, is van hout gebouwd over een kleine rivier die 'er onder doorloopt, en rondom met een wal omcingeld, vol kanonnen zonder affuiten.

In hetzelve komen nimmer anders als vrouwen,

(*q*) Zie I deel, pag. 11 beschrijving van *Sumatra*.

wen, die te famen 2 a 300 beloopen; deze Koning heeft twee echte vrouwen, geen bijzitten; het paleis heeft geen trap, en wanneer de Koning naar de mosquée gaat, wordt 'er uit hetzelve een trap neêrgelaten, die vervolgens weder ingehaald wordt. Op nieuwe-jaarsdag vervoegd hij zich met veel ftatie naar de Hoofd-Mosquée buiten de ftad, de trein wordt geopend door 60 raadsheeren *Oeloe-Ballang* of voorvegters genaamd. Voorts al het geweer en huisraad van den Koning, dan de Koning op een Oliphant, en wordt gefloten door muzijkanten en postuurmakers; wordende, na dat de trein uit de vesting is, het kanon gelost.

Deze ftad is in een groot verval, door dien den handel alleen in handen van den Koning is, en dezelve bloot gefteld is aan de ftroperijen van de inwooners van zekere 22 negorijen, een halve dag gaans landwaarts in gelegen, die hetzelve in 1770 nog afgeloopen hebben.

De Koning bezit ook het rijk van *Pedis* aan de noord-westhoek, en *Parla* aan de oosthoek van *Sumatra* met verfcheide ftrand-negorijen tot aan het land der *Batasfers*.

Om aan den lezer de onderfcheiding der talen van de *Atfchinders* en *Batasfers* (*r*) te toonen, laat ik hier eenige der gemeene woorden volgen, eerst in het *Atchees* en dan in het *Batasch*.

DE VOORNAAMSTE WOORDEN ZIJN:

HOLLANDSCH.	ATCHEES.
Achter.	Delikot.
Afhouwen, afhakken.	Kog.
Afklimmen.	Tron.

Ap-

(*r*) III d. pag. 23.

HOLLANDSCH.	ATCHEES.
Appelboom.	Bakoramis.
Bekomen, ontvangen.	Te mung.
Berg.	Glêe.
Berg (klim de op)	Ta êe glêe.
Berg (klim de af)	Tron glêe.
Bevorens.	Dileuw.
Bok (een)	Kaming agam.
Boom (een)	Ba.
Boom (Pompelmoes)	Ba anagierie.
Boom (Mangaas)	Ba Mamplam.
Boom (Mangistang)	Ba Mangosta.
Boom (Cocos of clappus)	Ba Oe.
Boven.	Diateas.
Braden.	Renang.
Broeder of Zuster.	Soudara.
Buffel-Vleesch.	Siouw keubuonw.
Bul of Stier.	Lemo Agam.
Dag.	Oruij.
Dagen (alle)	Sioruij oruij.
Dat.	Njan.
Deze of dit.	Njeuij.
Dikwijls.	Leusoen.
Digte bij.	Rap.
Doet de deur toe.	Toop piento.
Doet de deur open.	Boeka piento.
Donker duister.	Sepot.
Donkere maan.	Sepot boelium.
Dorst.	Graa.
Eeten.	Padjoe.
Eeten (komt hier rijst)	Jakeneu padjoe boe.
Eend.	Itêe.
Eenhoorn.	Lonkêe.
Eij (een eende)	Boh etêe.
Eij (een hoender)	Boh mano.
Gaan.	Dja.
Geven.	Brêe.
Gisteren.	Oruij bareuij.
Goud.	Moes.
Goud (Stof)	Moes oerij.
Gras	Naluung.
Groot.	Raija.
Geit.	Kaming.
Gij.	Gatta.
Gijlieden.	Gatta orung.
Gij ontvangt.	Gatta temung.
Gij hebt het ontvangen.	Gatta ka te temung.
Heer of mijn Heer (*).	Toko.
Heet.	Sewom.
Heetwater.	Iê sewom.
Hebt gij het gehoord.?	Katalingen?

Hebt

(*) Dit is de titel waarmede men alle fatzoenlijke Atscheers aanspreekt.

Hollandsch.	Atchers.
Hebt gij het gezien ?	Katakalun ?
Hoort gij het ?	Na talingeu ?
Hooren.	Lingeu.
Hond.	Asfenouwe.
Hoen.	Mano.
Honger.	Due.
Hout.	Kajeeuw.
Houtklooven.	I lakajeeuw.
Hun.	Djé orung po.
Hij.	Djé.
Hij kwam na mij.	Loedeuw oelan tatikka.
Hij gaat achter mij.	Didja dilikot oe'on.
Hij gaat voor mij.	Didja dimap oelon.
Ja.	Nio.
Ik.	Oelon.
Ik ontvang.	Oelon te mung.
Ik heb het ontvangen.	Oelon ka te temung.
Ik heb honger.	Oelon dedeu.
Is mijn Heer te huis.	Na Toko di roemo.
Ik wil.	Oelon tetim.
Kamer.	Bilik.
Kat.	Mienjouw.
Kind.	Annu.
Kindskind.	Tjotto.
Klapper - schillen.	Poelië oe.
Klim de trap op.	Taêe ringung.
Kom hier.	Jakenen.
Koe (een)	Lemo inong.
Koebeest.	Lemo.
Koebeesten - vleesch.	Sion Lemo.
Komt morgen ochtend.	Takka keneuy fingo.
Koper.	Tummaga.
Koud.	Sidion.
Leenen.	Bêe gnoi.
Linnen Lijwaat.	Idja.
Liggen.	Is.
Lood.	Zima Itam.
Maan (de)	Boelium.
Maaneschijn (heldere)	Pi[illegible] is Boelium.
Mes (een)	Sikkien.
Morgen.	Oruy Singo.
Muur.	Torap.
Mijn.	Oelon dippo.
Mijn Vader.	Baa oelon.
Mijn Moeder.	Maa.
Na.	Loedeuw.
Naast.	Bladeê.
Neef.	Sampeur.
Nooit nimmer.	Stanteum.
Onze.	Kameuy po.
Onder.	Di op.
Onder het huis.	Di op roemo.
Op het huis.	Di ateas roemo.

Op-

HOLLANDSCH.	ATCHEES.
Op zij van het huis.	Bladêe roema.
Over.	Moranêe.
Over de rivier.	Moranêe Kroeng.
Overvaren.	Dji morang.
Padi.	Padêe.
Peper.	Lada.
Rennen wegloopen.	Ploe ong.
Risjes.	Tjampli.
Rivier.	Kroeng.
Rotting.	Auwe.
Ruiken.	Tjoin.
Rijst.	Breuas.
Rijst (gekookte.)	Tagoan Boe.
Schaap.	Boe.
Slaap.	Boebirie.
Slapen.	Tingut.
Slaaf.	Namiê.
Slavinnen.	Ourung bineuy.
Slaaf (mijn) is gedrost.	Namiê oelou ta iepIoeong.
Staan.	Dong.
Slachten of snijden.	Siil.
Schielijk.	Pantas.
Schillen.	Poehš.
Somtijds.	Adang adang.
Stief-vader.	Fatjoan.
Stief-moeder.	Ma oei.
Stief-zoon of dochter.	Aanumo.
Stooten.	Poepo.
Stijgen klimmen.	Ee.
Trap.	Rinjung.
Tin.	Tima poetie.
Uwe.	Catto po.
Vangen vatten.	Drop.
Varken	Beoy.
Veel.	Leu.
Vleesch.	Siou.
Ver af.	Djoa.
Vertoonen.	Pluinina.
Verzoeken.	Lakkeeuw.
Voor.	Dinap.
Vuur.	Apoï.
Vuur maken.	Papoe at apol.
Waarom.	Peuêe.
Wachten.	Prai.
Wachten na mij.	prai oeloen.
Wat zegt gij.	Poêe takhun.
Water.	Iê.
Water drinken.	Jip iê.
Weinig.	Bat oed.
Willen.	Tim.
Wij.	Kameuy.
Yzer.	Bi lioy
Zelden.	Djaruung.

Zeg

HOLLANDSCH.	ATCHEES.
Zeggen of ſpreken.	Khum.
Zien.	Kalun.
Ziet gij het.	Na gakalun.
Zitten.	Doa.
Zilver.	Pera.
Zon (de)	Matta Oruy.
Zonneſchijn. (heete)	Kree Matta oruy.
Zont.	Sira.
Zij of zijlieden.	Djê orung.
Zijn.	Djê po.

DE DAGEN DER WEEK.

Zondag.	Oruy alhat.
Maandag.	„ Sineyen.
Dingsdag.	„ Selaſſa.
Woensdag.	„ Raboe.
Donderdag.	„ Chamis.
Vrijdag.	„ Djoemaät.
Saturdag.	„ Saptoe.

DE COULEUREN.

Wit.	Poetie.
Zwart	Itam.
Bruin.	Biroe.
Groen.	Idjouw.
Geel.	Koening.
Rood.	Mera.

DE LEDEMATEN.

Het hoofd.	Oeleenw.
Het hair.	Oo.
Het oor.	Gluunjung.
Mond.	Babba.
Lip.	Biebi.
Tand.	Gigeuy.
De keel.	Reukoöng.
„ kin.	Keuung.
„ neus.	Idong.
„ nek.	Koedoe.
„ ſchouder.	Baho.
„ rug.	Roöng.
„ ruggraad.	Toeluung Roöng.
„ hand.	Jareuy.
„ rechter hand.	Jaruey Oenun.
„ linker hand.	Jarucy Oeiël.
„ vinger.	Annu Jaruey.
„ elleboog.	Sinkeeuw.
„ arm.	Sappay.
Een nagel.	Gakeeuw.
Het borstbeen.	Dada.

Een

HOLLANDSCH.	ATCHEES.
Een ribbe.	Rosſa.
De borst.	Soeſeeuw.
„ buik.	Proot.
„ lenden.	Keïen.
„ dijë.	Pha.
„ knie.	Ta ot.
„ kuit.	Betis.
Het ſcheenbeen.	Toeluung Gasſieng.
De enklaauwen.	Toemeê.
„ voet.	Gakki.
„ hiel.	Kenoë.
Een toon.	Annu Gakki.

DE GETALEN.

Een.	Sa.
Twee.	Doea.
Drie.	Tleeuw.
Vier.	Puët.
Vijf.	Limong.
Zes.	Nam.
Zeven.	Toedjoe.
Agt.	Lappan.
Negen.	Siekoerung.
Tien.	Siploh.
Twintig.	Doeaploh.
Dertig	Tleeuwploh.
Veertig.	Puëtploh.
Vijftig.	Limongploh.
Zestig.	Namploh.
Zeventig.	Toedjoeploh.
Tachtig.	Lamppanploh.
Negentig.	Sikoerungploh.
Honderd.	Siraitus.
Duizend.	Siri beeuw.
Tien duizend.	Siplo ri beeuw.
Honderd duizend.	Sirattus ribeeuw.
Een millioen.	Siploh rattus ribeeuw.

EENI-

EENIGE

BATAAFSCHE WOORDEN.

HOLLANDSCH.	BATAASCH.
Groot.	Naboulon.
Klein.	Naite.
Hoog.	Ginjan.
Laag.	Di tourou.
Lang.	Ganjang.
Kort.	Pindik.
Vol.	Gook.
Leêg.	Roemar.
Heet.	Las.
Koud.	Nalie.
Vet.	Mokmor.
Mager.	Berniang.
Wijdt.	Loenbang.
Naauw.	Eneek.
Rijk.	Mamoera bana, jejimas.
Arm.	Namagamago.
Lui.	Perzouto.
Gelukkig.	Madalaïn.
Ongelukkig.	Nan madalaïn.
Geven.	Leoun.
Zeggen.	Modok.
Leeren.	Adjar.
Schrijven.	Manoerat.
Vragen.	Soukoum.
Antwoorden.	Aga.
Leenen.	Pinjang.
Zenden.	Tongous.
Belooven.	Taimmajole.
Wedergeven.	Paoula.
Kennen.	Botoda.
Zoeken.	Tillabi.
Vinden.	Noenmadap.
Ontmoeten.	Paneepan.
Aanzien.	Noema ouwa.
Bedriegen.	Mooto.
Wagten.	Paima.
Verstaan.	Nandolo.
Vergeten.	Loepa.
Wasschen.	Meridi.
Jaloers.	Paniboero.
Kammen.	Marfoerie.
Gaan.	Mardallang.
Slapen.	Modum.
Leugen.	Pargagap.
Lagchen.	Martata.
Komen.	Rodoago.

HOLLANDSCH.	BATAASCH.
Beven.	Goemoetar.
Wijst.	Paudé.
Tegenwoordig.	Satoekin.
Altemets.	Barcalie noema.
Zelden.	Dau.
Samen.	Rappé.
Zonder twijffel.	Toutondo.
Gisteren.	Oatoari.
Morgen.	Berfogo.
Overal.	Manglia.
Altijd.	Loulout.
Ter zee reizen.	Belayer.
Te voet gaan.	Mardallang Pat.
Te paard rijden.	Margoda Radja.
Zwemmen.	Marlange.
Een uur.	Satulpan Timbago.
Een dag.	Sa darie.
Een nacht.	Sada borniem.
De morgen.	Marfogo.
De avond.	Borniem.
Een half uur.	Satouna tulpan timbago.
Morgen namiddag.	Mottan marfogo.
Middag.	Gosmantarari.
Van daag.	Sanari oun.
Gisteren avond.	Borniem natouari sada.
Overmorgen.	A doua...
Eergisteren.	Na touari Sada.
Een maand.	Sada boulang.
Een jaar	Sa toung.
Na nieuwe jaar.	Toung naen baroe.
Regen.	Oudang.
Een.	Sada.
Twee.	Douo.
Drie.	Toeloe.
Vier.	Opat.
Vijf.	Lima.
Zes.	Ono.
Zeven.	Titoe.
Acht.	Oualoe.
Negen.	Sia.
Tien.	Saponloe.
Elf.	Sapoutou sada.
Twaalf	„ douo.
Dertien.	„ toloes.
Veertien.	„ opat.
Vijftien.	„ lima.
Zestien.	„ ono.
Zeventien.	„ titoe.
Achttien.	„ oualo.
Negentien.	„ Sia.
Twintig.	Douo Pouloe.
Dertig.	Toloe „
Veertig.	Opat „

Vijf-

HOLLANDSCH.	BATAASCH.
Vyftig.	Lima Pouloe.
Zestig.	Anam ,,
Zeventig.	Titoe ,,
Tachtig.	Oualoe ,,
Negentig.	Sia ,,
Honderd.	Saratoe.
Duizend.	Sariboe.
Tien duizend.	Sapouloe riboe.
Honderd duizend.	Saratoe.
Goud.	Maas.
Zilver	Perak.
Koper.	Tambago.
Lood.	Timbora.
Yzer	Bosie.
Staal.	Bosie dila.
Wit.	Botar.
Rood.	Errara.
Groen.	Marata.
Zwart.	Na zon.
Blaauw.	Malimlong.
Geel.	Gorsie.
Zingen.	Marinde.
Een brief.	Sada soerat.
Een schryver.	Sada manoerat.
God.	Jinjang.
Heere God.	Batada jinjang.
De hemel.	Jelane.
Een ster.	Bintang.
De zon.	Matanarie.
De maan.	Boelan.
Nieuwe maan.	Boelan baroe.
Volle maan.	Toula.
Rook of damp.	Timmis.
De wind.	Allogo.
De waereld.	Banoa.
De grond.	Tanno.
De blikzem.	Malalein.
,, donder	Rongoer.
,, duivel.	Begou.
Het vuur.	Apie.
,, water.	Ayk.
De zee.	Laut.
Een golf.	Galoembang.
Het leven.	Manoula.
Baren.	Baranak.
Sterven.	Matie.
Een land.	Sa outa.
,, tuin.	Porla.
,, berg.	Dolok.
,, stad.	Sada inanang.
,, huis.	Roema.
,, hut.	Pondoh.
,, straat.	Outa.

HOLLANDSCH.	BATAASCH.
Een brug.	Ite ite.
Vader.	Daman.
Moeder.	Inang.
Zuster.	Dahaban prompoeang.
Broeder.	„ Dalahie.
Een kind.	Anako.
„ maagd.	Anak Boejing Boejing.
„ man.	Dalahie.
„ vrouw.	Prompoeang.
„ zwangere vrouw.	Alak na Boenting.
„ slaaf.	Atobat delahie.
„ slavin.	Atobat baroe baroe.
„ hoerenkind.	Anak gampang.
„ dief.	Allak Panako.
„ blinde.	Namapitoe.
„ doove.	Maninoel.
„ stomme.	Nauto.
„ aap.	Bodat.
„ kaaijman.	Boeaja.
„ slang.	Oulok.
„ kat.	Koetieng.
„ paard.	Kada.
„ hond.	Asson.
Het ligchaam.	Pamantan.
De ziel.	Kosfan.
Het hart.	Atie.
„ hoofd.	Gouloun.
„ hoofd - hair.	Obook.
Hersenen.	Outok.
De wenkbraauwen.	Sa iboim.
„ oogappel.	Anak matta.
„ oogen.	Mata.
„ neus.	Ygoun.
„ wangen.	Gouroum.
„ lippen.	Bibier.
„ tanden.	Injie.
„ tong.	Liela.
„ hals.	Roukom.
„ nek.	Olie Olie.
„ borst.	Moedar.
„ borsten.	Soesoe.
„ armen.	Tangan.
„ handen.	Tangan dito.
„ vingers	Jarie jarie.
„ elleboog.	Souie.
„ buik.	Boutoua.
„ navel.	Poerok.
„ dijen.	Haijbaij.
„ knien.	Louni tok.
„ kuiten.	Bities.
„ voet	Palak niepat.
„ teenen.	Jarie niepat.
„ hielen.	Tambiegoel.

De

HOLLANDSCH.	BATAASCH.
De darmen.	Boete annete.
,, lendenen.	Ak.
,, rug.	Tangouron.
,, schouders.	Abara.
,, huid.	Koelit koelit.
,, zenuwen.	Oerat.
,, aderen.	Oorat dito.
,, liefde.	Maloenoen.
,, haat.	Inda jok.
,, hoop.	Adon giroa.
,, wanhoop.	Indanana.
,, vreugd.	Soroak.
,, droefheid.	Attie dora.
,, deugd.	Lain dingang.
,, ondeugd.	Inda dingang.
,, wijsheid.	Pandé.
,, dwaasheid.	Nauto.
Een droom.	Marnipi.
,, woord.	Marata.
Gezond.	Sodo.
Ziek.	Atjie tang.
Een kwetsuur.	Aboegan.
,, deur.	Pintoe.
,, vengster.	Janella.
,, kamer.	Podomanko.
,, sleutel.	Kontjie.
,, spiegel.	Sormina.

Op *Padang* (†) is een nieuw fraai koepelkerkje, onder bestuur van den heer *Siberg* gebouwd, in den jare 1778, het getal der ledematen was toen:

Op *Padang*, *Chinco* en *Adjerhadje*, te samen 121, en het getal der christenen, zoo Europeanen als Inlanders 178 persoonen.

Het getal der in dat jaar gedoopte bedroeg, zoo bejaarden als kinderen 100.

Het getal van alle de christen-kinderen 70.

Twee zeldsame gewoontens hebben op *Padang* plaats:

De eerste op nieuwe-jaarsdag van de Maleijers

(†) Zie III Deel, pag. 52.

of Inlanders, welke zij, onder alle andere plegtigheden, met de volgende zeldsaamheid vieren:

Wij gingen, zegt de heer *Metzlar*, met de heer kommandeur en andere vrienden, 's morgens te 7 uren, met een schuit, de rivier op, naar de konings- of pangelimas-negorij, doch deze ziek zijnde, wierden wij door den Bandara, of Vice-Gouverneur ontvangen, alwaar wij eenigen tijd vertoefden; wijders gingen wij van daar naar een open veld, in welkers midden een soort van predikstoel of stellagie gemaakt was, waarop een Maleijer tot Priester stond bevorderd te worden; voor die stellagie lagen 28 andere Priesters te sumbaijen of te bidden; voor die 28 weder een voornamer Priester, of een Iman Kag, welke de andere in devotie voorging. Na eenigen tijd hun hoofd tegen den grond geslagen te hebben, kwam de Kandidaat, en klom, schoorvoetende, den gemelden kansel op, na dat hij derwaarts door een oude Priester, die op een der trappen stond, verscheide malen genoodigd was; zijn geheele examen bestond alleen daarin, dat hij, een half uur lang, een grooten rol pergament, in het arabisch geschreven, kan aflezen; doet hij dit voor de vuist; dan wordt hij toegelaten, en van de vergadering voor bekwaam geöordeeld, en dan is hij nog maar Gattiph of Proponent; wil hij vervolgens verder avanceren, dan moet hij eerst de geheele Alcoran verstaan, doch zulke vindt men hier weinig, nadien zij veel te lui zijn om verder te onderzoeken.

Wanneer nu onze Kandidaat zijn rol uitgelezen heeft, loopt hij, zoo spoedig mogelijk, van zijn stellagie naar zijne wooning, doch dan

wordt

wordt hij gedekt door een kommando van 12 onzer europesche soldaten (die, gedurende het zwaarwigtig examen, rondom den kanzel geposteert staan) anders zou het gemeene volk hem de lappen van het lijf halen, om dat zij hem dan als eenen grooten heiligen reeds aanmerken, en een ieder zijn best doet, om een lapje van zijn gewaad, of wel van zijn vel magtig te worden, denkende daar door het geheele jaar gelukkig te zullen zijn; en hoe meer hij gehavend wordt, hoe meer de Inlanders geloven dat den oogst goed zal zijn; deze snaak kwam 'er nog al redelijk wel af. Alle jaren maken zij, op zulk eene wijze, een Priester, en met deze plechtigheid vieren zij voornamelijk haren nieuwe-jaarsdag.

Zeldsaam, vervolgt dien heer, is hier ook de gewoonte, waarmede de Inlandersch jaarlijksch den landbouw openen.

Wij gingen, heden morgen, met den heer kommandeur, en een groot-gezelschap van andere heeren en jufvrouwen, naar het land van den kapitein Chinees, of het hoofd der Chinese natie, liggende een half uur van het fort. Hier sloeg de heer kommandeur met een houweel eerst de handen aan het werk, om het padie of rijstland te bearbeiden, wij deden ieder met de houweel ook twee hakken in den grond, zijnde dit eene plechtigheid die jaarlijks om dezen tijd geschied, terwijl de Inlanders zeggen, dat zij nooit eenen goeden oogst kunnen hebben, ten zij den kommandeur (die zij met den naam van een stedehouder Gods bestempelen) eerst het land begint te bewerken; voor dien tijd willen zij 'er ook geen hand aan slaan, om

hetzelve te beploegen, doch, zoo dra den heer kommandeur begonnen heeft, beginnen zij ook den arbeid door te zetten. Soortgelijk eene gewoonte zou ook jaarlijks in China, met opzicht tot den Keizer, plaats hebbeu.

VER-

VERVOLG
DER
VERHANDELING
OVER DEN TEGENWOORDIGEN STAAT VAN DEN
LANDBOUW,
IN DE
OMMELANDEN van BATAVIA,
DOOR
JAN HOOIJMAN.

INDIGO.

Behalven de fuiker-molens en katjang-tuinen, in het eerfte en tweede deel, uitvoering befchreven, leggen de Chinezen zich, zoo nabij de ftad als in de bovenlanden, zeer fterk toe op het aankweken van de *Anil*- of *Indigo-Plant*, door de Maleijers naar eene verbasterde arabifche uitfpraak *Nila*, van de Javanen *Tom*; maar in het Chinees *Tfcheen* geheten.

Tot deze, bij alle kruidkundige zeer bekenden heester, verkiezen zij altijd een nieuwe, zeer vette en zoo veel mogelijk luchtige aarde, die met veel meer zorg dan voor eenig ander gewas wordt beploegd en fchoon gemaakt, ten einde de tedere wortelen in den grond niets hinderen kan om derzelver uitbreiding te be-

vorderen. Op mij landgoed worden hiertoe met den besten uitſlag die plaatſen gebezigd, waar het hoornvee eenigen tijd geſtald is, en waar op ik buitengemeen rijke inzamelingen heb zien winnen.

Het zaad is ligt groen, en van korl uitterlijk zeer gelijk aan buskruit, wordt op den afſtand van omtrent twee voeten, met vele korrels te gelijk, in regte liniën gezaaid, en voor de veuren zes voeten of zoo veel ruimte gelaten, dat de buffel met de ploeg behoorlijk kan pasſeren om het ſchoonhouden te bevorderen.

De eerſte blaadjes vertoonen zich, bij vochtig weeder, binnen weinige dagen: en in drie maanden, iets vroeger of later, is het gewas voor de eerſtemaal goed om te ſnijden. Zoo lang de plant klein is, wordt het onkruid met de grootſte zorg uitgewied; maar middelmatig opgeſchoten zijnde, bedekt zij zelf de aarde, hetwelk de opkomst der bijgewasſen genoeg verhinderd. De hoogte van de plant hangt af van de deugd en de beärbeiding van den grond, en is voor het ſoort dat men hier gebruikt, ten minſten twee en een half of drie voeten. Voor het kenmerk der rijpheid, houden de Chinezen het barſche gevoel der blaadjes; als die zachtelijk met de hand geſtreken worden, hetwelk echter veel uitzondering maakt, zoo als hierna zal blijken.

De plant, rijp zijnde, wordt kort bij den grond afgeſneden, wanneer men de aarde opnieuw beploegd en zuiverd, hetwelk den groei, bij regenachtig weeder, andermaal en een weinig ſpoediger bevordert; kunnende dit driemaal herhaald worden; meerder echter, doet het

het gewas treurig, krachteloos, houtachtig en onbekwaam tot de bereiding worden.

De weelderigste en sterkste planten worden uitgekozen om 'er zaad van te winnen, het-welk rijp is, wanneer de peultjes beginnen geel te worden; dan snijd men de struik af en bewaard die te samen met de zaadhuisjes, welke, benoodigd zijnde, worden uitgestampt. De afgesneden takken worden voorzichtig te samen gebonden en in eene houten kuip van onderscheiden groote, doorgaans vijf voeten hoog en wijd, en aan de rivierkant geplaatst, als dan, wordt 'er zoo veel water opgegoten, dat het kruid een, twee à drie duim onderstaat, terwijl een zwaar hout, kruiswijze in de kuip gelegt, het oprijzen der gistende Indigo belet. Deze gisting duurt 18 à 20 uren, of van de eene morgen tot de andere, wanneer de uitgetrokken bosſen worden weggeworpen en het vogt gekarnt met een stok, aan welkers einde vier dwarshouten zijn. Dit karnen doet een Chinees, boven op de kuip staande, en duurt zoo lang, tot dat het schuim weinig en klein wordt, wanneer men het zakken of scheiden bevorderd door het instorten van gebluschte kalk, doorgaans 3 gantans op de hoeveelheid van ruim een legger vogt, het bovenste water aftap en het dikke zetsel, door een stroozak gezegen, bewaard in een andere kuip, om te gebruiken of te verkoopen aan de blaauw-verwers, die voor een mansdragt, of twee groote emmers, in het regen-saizoen, doorgaans 5 Rds., maar in de drooge tijd wel 8 en meer betalen; kunnende dit zetsel, of zoogenaamde Indigo, bewaard worden zoo lang men zulks verkiest, als het

stechts

ſlechts van tijd tot tijd, door bijvoeging van een weinig afgetrokken water, vogtig wordt gehouden. Na het karnen wordt de kuip op nieuw gevuld, zoo als boven reeds gezegd is, en dit duurt zoo lang tot dat het geheele veld is afgeſneden, alzoo de planters ook tevens de bereiders zijn.

Men ziet uit deze korte beſchrijving hoe ruuw de Chinezen met die edele verwſtoffen handelen en van hoe weinig invloed dit gedeelte hunner landbouw, op de algemeene welvaart dezer volkplanting is; om welke reden ik mij niet kan onthouden op dit verhaal eenige aanmerkingen te laten volgen.

Het is bekend welk eene aanmerkelijke hoeveelheid Indigo Amerika oplevert voor het gebruik van ons werelddeel. De *Abt Raijnal* begroot dit alleen voor *Sint-Domingo* op bijna twee millioenen ponden (*a*), en mogelijk zou men wel kunnen bewijzen dat dit nog niet de helft uitmaakt van het geheel. Hoe moet dan deze plant niet zijn aangemoedigd in die gewesten, alwaar dezelve te eenemaal vreemd

(*a*) Hist. Philoſoph. & Polit. T 5 p. 115. In de aanhaling van dit werk maak ik gebruik van de frandſche uitgave te *Maastricht* 1775, die verzekert wordt echt te zijn, en waar nu mogelijk de nederduitſche vertaling bij *Schalekamp* in dat zelve jaar begonnen is. Veelligt zal ik dat geen, hetwelk de welſprekende ſchrijver zegt van de nederlandſche bezittingen in Azia, met zoodanige aanmerkingen laten herdrukken, die de ongegrondheid en onvolmaaktheid zijner berigten ontegenzeggelijk toonen. Ik heb hem in veele ſtukken, de oosterſche gewesten rakende, gevolgd in de zeer dikwijls meerder cierlijkheid dan waarheid; meer beſlisſende uitſpraken dan naauwkeurigen beſchrijvingen. Het blijkt ook genoeg dat hij uit de echte bronnen niet heeft kunnen putten, hoewel ik, in het algemeen niet kan weigeren te bekennen, dat de ſchrijver eene uitgeſtrekte belezenheid, zeer dikwijls gelukkig heeft toegepast.

vreemd was? ten minsteu op het zoo even genoemde eiland, alwaar die in den jare 1644 eerst is ingebracht (*b*) en in 1724 reeds zulk eene aanzienelijke voortgang hadt gemaakt, dat er, volgens *Charlevolx*, toen voor drie millioenen livres van wierdt uitgevoerd. Voorzeker moet ons dit een weinig beschamen, daar onze grond en onze gelegenheid, in allen opzigten, zulke aanzienlijke voorregten, boven de westersche volkplantingen aanbiedt.

Sedert de voorige eeuw (*c*) of liever, reeds sedert onze aankomst in deze gewesten, heeft men Indigo op Java (*) geplant, en nogthans is men er niet verder mede gevorderd, dan dat de Maatschappij eene geringe hoeveelheid, voor eene matige betaling, niet vrijwillig, maar als eene bedongene verpligting, nevens andere leveringen ontvangt, want de ruwe bereiding der Chinezen is naauwlijks Indigo te noemen. De beroemde Opper-landvoogd *Mossel*, die men in allen opzigte als een waardig voorstander van

(*b*) Mr. *de Beauvais de Raseau* art de l' Indigoterie.
(*c*) *Rumphius Herbar Amboinense.* t. 5 p. 220.
(*) Het zij ter onderrigting, van den buitenlandschen lezer, eens voor al gezeed: dat wanneer men van Java spreekt, in tegenstelling van Batavia, hierdoor begrepen wordt het geheele land tusschen de rivier *Losfarie*, de oostelijkste scheiding der cheribonsche residentie aan de noordzijde, en Caab *Zandana*. Van daar door straat Balij tot de uitterste z. o. hoek, en weder westwaarts langs de zuid-zee en het strand van *Antang* tot de groote bogt bij *Noesa Kombangang*.
Dit zeer volkrijk en voornaam gedeelte van ons eiland staat voor de binnenlanden onder de beheering van twee Vorsten; beide leenroerig aan de Maatschappij, en voor de stranden, nevens het uitgestrekte oostelijke gedeelte, *Balambouangan* genaamd, onder het bestuur van den thans alhier aanwezig zijnde heer, raad extraordinair, *Johannes Robbert van der Burgh*, na groote moeite eindelijk door de wapenen der Maatschappij geheel bedwongen, en de daarbij gelegen eilanden, onder het gezag van een Gouverneur die binnen de stad *Samarang* zijne residentie houd.

van den landbouw moet beschouwen, poogde die natie tot de verbetering hunner bereiding over te halen, maar vruchteloos, en sedert dien tijd is er niets van belang meer aan gedaan, als nu onlangs in het jaar 1778, wanneer de Hooge Regeering dezer gewesten, eene gedrukte onderrigting voor het aanplanten en bereiden der Indigo heeft uitgedeeld, (*d*) waaruit men kan zien, hoedanig die fijne verwstoffen, die naast de *Guatimalo*, thans de beroemste is, en mogelijk, door eene verbeterde bereiding met dezelve, nog wel eens om den prijs zal dingen, (*e*) alhier wordt behandeld.

Deer heer Mr. *Willem van der Beeke*, thans resident in het nabuurig *Cheribon*, heeft, gedurende zijn veeljarig verblijf in een gelijke post op het kantoor *Japara*, zich bijzonder veel moeite gegeven de bereiding te volmaken, en is daarin ook redelijk wel geslaagd, echter niet op eene manier die andere in navolging zal kunnen bewegen, alzoo het voordeel de moeite tot nog toe niet kan opwegen; want alles hetwelk van daar, zoo wel als van onze andere bezittingen langs dit vruchtbaar eiland wordt gelevert, moet den bezorger, boven de ont-

(*d*) Instructie tot het aanplanten en bereiden der Indigo, uitgegeven te *Batavia* den 22sten mei 1778.

(*e*) Ofschoon de provincie *Guatimalo*, als ten hoogsten vruchtbaar wordt voorgedragen, twijffel ik echter, of die wel het minste voorregt boven den bodem van dit eiland heeft? en wanneer men de trage Indianen en slaven, die aldaar de Indigo aanteelen en bereiden, vergelijkt met onze ieverige en winstgierige Chinezen, die geheel en al voor hun zelven werken, zie ik geen reden waarom ik zoude moeten twijffelen dat de Jaccatrasche Indigo niet door den tijd die van *Guatimalo* zoude kunnen overtreffen, indien de eerste ondernemingen door kundige landheeren aangevangen, maar toereikende ondersteuningen vonden.

ontvangene prijs, nog geld toe kosten, ten zij hij den landzaat, uit verplichting, zonder loon laat werken. Het voortbrengsel echter is zoo schoon, de winst zoo overvloedig en het vertier zoo gemakkelijk, dat de aanmoediging niet genoeg kan worden aangeprezen; want alles, wat ons Vaderland van deze en soortgelijke waren, uit hare volkplantingen wordt toegevoerd, dient men optemerken als de geschiktste middelen, om onzen handel actif te maken, en de geld-balans naar onze medeburgers te doen hellen.

Hiertoe zoude het waarschijnlijk niet ondienstig zijn, de zoo evengenoemde aanwijzing een weinig uitgebreider, ook hier en daar verbetert, in het Chinees te laten vertalen, om dat winstgierig volk, door aanzienlijke belooningen, tot de eerste proeven te bewegen. Immers vinden wij dat zij niet zoo zeer struikelen in hun veld-werk met deze plant, als wel in de bereiding, die aldaar dusdanig wordt opgegeven:

Men snijd 's morgens vroeg, zoo veel men voor de bearbeiding van eene dag benoodigd heeft, en brengt de afgesneden planten, in doeken of stroozakken, voorzichtig te samen gebonden, naar de gebouwen, geschikt tot de bereiding, alwaar dezelve gelegt worden in eene groote ton of steenen bak. Deze vuld men met het gewas tot op omtrent twee voeten, wanneer dit, door twee zware stukken hout voorzichtig vastgemaakt en geperst wordt, ten einde, bij de gisting, het uitrijzen te beletten. Dan wordt 'er water opgegoten tot dat alles zes of acht duimen onder staat, hetwelk

welk werdra begint te werken, zelfs zoodanig, dat het met het vallen van den avond reeds tot den rand gerezen is, en dikwijls des nachts, door ontlasting, voor overstorting moet bewaard worden.

Men tapt dit water 's morgens af, werpt de afgetrokken planten weg, maakt de bak schoon en vuld dezelve op nieuw, zoo als boven gezegd is. De gisting tracht men te bevorderen door de ton of bak in de open lucht te plaatsen, en dezelve door een goed deksel voor de al te zware daauw of regenbuijen te bewaren. Wanneer het water zeer vet en grasgroen, met een geelachtig schuim opborreld, en tot rust komende blaauw wordt, oordeeld men met de gisting wel geslaagd te zijn, en eene fijne verwstof kan verwachten. Hier toe acht men ten hoogsten dienstig dat het water 'er niet langer dan 19 of 20 uren op blijft staan, terwijl het anders niet alleen zwart en stinkend wordt, maar ook eene slechte verwstof, en wel in eene geringe hoeveelheid oplevert, echter kan men het water, indien de gelegenheid niet toelaat te kernen, zonder gevaar van bederf, drie of vier dagen in eene koele plaats bewaren. Maar vooral diend 'er gezorgd te worden dat het uitgeschepte rivierwater zuiver is, terwijl de minste vermenging met vreemde deelen op de Indigo eene schadelijke invloed heeft, waarom het ook noodig is in het droogе jaargetijde, de afgesneden planten vóór de gisting wel te spoelen en de bak of ton voor alle inwaaijende vuiligheid zorgvuldig te bewaren. Hier op en op het geen verder tot de zindelijkheid behoord, is men ten uitersten oplettend

tend in onze Indigo-bereiderijen langs Java, terwijl de Chinezen alhier, met hetzelve zeer onverschillig te werk gaan, en niet alleen de planten, zonder de minsten omslag in hunne tonnen werpen, maar ook rivierwater scheppen, ofschoon dit door zware stortregens, in het gebergte, meenigmaal zeer drabbig is. Het afgetrokken water met de zout- en olijdeelen van de plant beladen, wordt op Java in koperen potten even gekookt en van het opvliegende schuim wel gezuiverd, het welk men oordeeld tot de deugd der verwstof zeer veel toetebrengen; hoe wel echter dit kooken niet te lang moet duren, dewijl zulks anders eene zwartachtige donkerheid aan de Indigo zoude geven. Eene behandeling die dit eiland bijzonder eigen is, en nergens anders plaats heeft; geschiedende dezelve alhier uit nood, om dat men niet verstaat, dit water, zonder te kooken, tot een voorspoedig slaan of kernen te bereiden. Men ontlast het gekookte water van alle onzuivere deelen, met hetzelve, door drie onderscheidene doeken, te laten zijgen, dan stort men dit, kookend heet, in de kernpot, alwaar het, matig laauw geworden zijnde, zoo lang gekernt of gestampt wordt, tot dat het eene levendige donkerblaauwe verwe aanneemt. De bepaling der juiste tijd, hoe lang dit kernen duren moet, is zeer moeijelijk, ook kan men hierin ligt dwalen door te zwak of te hevig, te kort of te lang. Voor het beste kenmerk houd men hier, wanneer het water groote bellen gekregen hebbende, zonder weder op te borrelen, nederslaat. Dan in een helder glas geschept zijnde, vertoonen zich de olie-,

U zout-

zout- en zwavel-deelen te scheiden en te zinken, het geen niet geschied wanneer het water te kort geslagen is; ook vermengen zij zich weder, indien men het kernen te lang of te hevig voortzet. Het gekernde vocht heeft een etmaal noodig om te zakken, wanneer het bovenstaande water voorzichtig wordt afgetapt en het dikke gedeelte uit verscheiden potten bijeen verzameld en in eene grooten pot gedaan, nog eens sterk wordt doorgewerkt, waarna men hetzelve, zonder stil te staan, nogmaals laat doorzijgen om 'er alle onzuivere deelen te eenemaal van te scheiden. Dan lekt dit doorgezegene, door een fijne doek, waarna de Indigo zich begint te vertoonen, die in linnen zakken wordt opgehangen, om wel uit te druipen, hetwelk twee of drie dagen duurt. Hierna schept men de verwstof uit de zakken in eene groote kom, alwaar die, met een plad stuk hout, zoo lang gewreven wordt, tot dat alles gelijk is, waarna dezelve nogmaals op een natte doek wordt uitgespreid om door de zon en wind verder van alle vochtigheden te worden gezuiverd, het welk echter voorzichtig moet geschieden, ten einde de verwstof niet te stijf worde, dewijl die nogmaals moet gewreven worden, alvorens dezelve tot kleine koekjes kan worden gevormd, welke alsdan, op eene gelijke afstand, worden nedergelegd, op een natgemaakte doek, ten einde eenige uren in de zon zoo lang te drogen, tot dat dezelve, zonder te breken of de vingeren merkelijk te besmetten, kunnen worden opgenomen, om gepharst te worden op tafels of bakken van bamboes onder een luch-

tige loots, en aldaar zoo lang te liggen, tot dat 'er de minste vochtigheid aan ontdekt wordt.

Op deze manier wordt de Indigo behandeld in onze bezittingen, langs de noord oost-kust van dit vruchtbaar en volkrijk *Java*; maar dewijl men met die verwstof meest alleen te werk gaat volgens het gebruik der overlevering, en zeer zeldsaam naar beproefde of beredeneerde grondbeginsels, zal het mogelijk niet ondienstig zijn, de bereiding van dit edel plantgewas thans wat nader opteklaren, te meer, nadien ik waarschijnlijk gedurende mijne verhandeling over den landbouw, geene gelegenheid zal vinden, dit voorwerp weder aan te roeren.

Men kan niet meer dan tweemaal op denzelven grond, met eene goede verwachting, de *Anil* of Indigo zaaljen; want, behalven dat zij reeds voor de eerstemaal de vetste en vrucht baarste aarde vordert, is het gewas niet digt genoeg en ook te kort, om uit de lüchtstroom die deelen te onderscheppen en aan den bodem, door wederkering, aan te bieden, die ter verkrijging eener fraaije en overvloedige verwstof worden gevorderd. Om deze reden is het veel nuttiger de plaats voor het gewas te verwisselen, dan die door eene sterke bemesting te willen dwingen. Het verzuimen dezer regel, verwekt den planter dikwijls groote moeite en klein profijt.

Het is schadelijk te vroeg, en nog schadelijker het gewas te laat te snijden. In het eerste geval zijn de blaadjes niet rijp noch krachtig genoeg gevoed; in het tweede, is de plant te houtachtig en ook dikwijls reeds ontbloot van vele blaadjes, waarin, en niet in de takken,

de verwstof is opgesloten. De al te sterke broeijing van de plant, zoo wel als de rijpwording van het zaad, zijn beide schadelijk aan de deugd en aan de hoeveelheid van het voortbrengsel: zoo dat men in het snijden diend voorzichtig te zijn, en zich niet moet verlaten op beschreven teekenen, maar wel op het gezicht en de ondervinding.

Het is niet onverschillig, offschoon dit in den eersten opslag eene kleinigheid schijnt te zijn, hoedanig men de planten te gisten legt. Ieder wezen, het welk tot den staat van gisting kan worden gebragt, begeert eene evenredigheid der waterdeelen, tegen dat geen het welk door gisting zal worden opgelost; te veel vocht bevorderd de verrotting, bijna in hetzelfde oogenblik, wanneer de eerste graand van gisting begint. Behalven dit, maakt te veel water het karnen moeijelijk; de verwdeelen in geene evenredigheid met het vloeibaar wezen staande, ontmoeten elkander te weinig, vereenigen zich zelden en zinken bezwaarlijk.

Niets is van zoo veel belang, maar tevens is ook niets zoo moeijelijk, dan de gisting naauwkeurig af te pasfen en gelukkig te doen slagen. Schraale planten behoeven minder tijd dan vette, ook verschilt de gisting zeer aanmerkelijk in het bovenste of benedenste gedeelte van de bak of ton. Het is daarom nadeelig de gisting over het algemeen aan eene vasten tijd te willen verbinden, en planten van verscheiden soorten, vette en schrale, beschadigde en onbeschadigde, door wind of ongedierte aangestoken, vooral van de eerste of tweede snede, die, gelijk de ondervinding dit op Sint

Do-

Domingo ook leert, aanmerkelijk in deugd en kracht van elkander verschillen, te vermengen. Het is mij onbekend of men in onze Indigo-bereidereijen langs Java, met genoegzame oplettendheid heeft opgemerkt, hoe zeer het vocht in dezelve bak of ton van elkander onderscheiden is. Echter is dit verschil zeker, en het moet door de ongelijkheid der broeijing zeer dikwijls gebeuren dat de bovenste planten nog niet genoeg zijn opgelost, terwijl de verrotting zich reeds van onderen begint te vertoonen. Hoe nadeelig moet deze invloed zijn op de fraaiheid en menigte der verwstoffen? Het is dierhalven schadelijk, dat de bakken te diep zijn, alzoo de natuurwet vordert, dat de breedte en wijdte, in dit opzicht, naar de hoogte moet geëvenredigd worden; maar dit is nog niet genoeg, ook voldoet het niet, door het bedeksel eene gelijke gematigdheid der lucht, boven de bak te bewaren. Men kan door citroen-sap, of een ander hiermede overeenstemmend vocht, de beneden gisting een weinig vertragen, en de boven gisting, door bijgieting van reeds wel gegist Indigo-water bevorderen. Den bereider diend de hoeveelheid, hiertoe benoodigd, door de ondervinding te kennen, en moet zich geene moeite laten verdrieten, om dit gewigtig punt in de uiterste volmaaktheid te ontdekken.

De ontbinding en verdunning van de vaste lucht die de plant bevat, is de oorzaak van het schuim en sterk oprijzen van het water, die, gelijk hier voor is gezegd, dikwijls zoo sterk werkt, dat men genoodzaakt is een gedeelte van het water af te tappen. Ik twijffel zeer of

deze aftapping de bereiding der verwstof wel bevordert, om welke reden dit door proeven diend onderzocht, en niet volgens gewoonte moet behandeld worden.

Door het slaan of karnen van het uitgetrokken water, mede een zeer gewigtig gedeelte in de bereiding, wordt de uitwaasseming der vlugge loogachtige zouten zeer bevordert; terwijl die vlug worden door de beweging, en door verandering der oppervlakte van het water, onophoudelijk aan de inzuiging der vrije lucht worden aangeboden. Door deze beweging krijgen de verwdeelen gelegenheid elkander menigmaal te ontmoeten, die zich, door het eigenaartige van hun wezen, vereenigen en vergrooten, wanneer zij, indien de stilstand op de beweging juist volgt, zich afscheiden en verzinken.

Is de beweging te kort, dan zijn de vlugge loogdeelen niet genoegsaam uitgedreven en blijven vereenigd met de onbereide plantdeeltjes, waarvan eene traage en gebrekkige verzinking het gevolg moet worden. Duurd de beweging te lang, of is dezelve te sterk, dan worden de verwdeelen, die reeds vereenigd waren, weder van elkander gescheiden en voegen zich op nieuw te samen met de aardächtige plantdeelen, het geen voor de levendigheid der couleur ten uitersten nadeelig is. Indien de proef met een gevuld glas van dit gekarnde water beslissend was, zoude het niet moeilijk zijn de juiste tijd en kracht dezer beweging te weten; maar dewijl de ondervinding leert, dat de vereeniging en verzinking der verwdeelen in het glas veel vaardiger geschied dan in de kernpot, hot-

welk

welk veroorzaakt wordt, eensdeels dewijl 'er in het glas een ruimer oppervlakte van het water voor de uitwaasseming der zoutdeelen wordt aangeboden, en anderendeels, dewijl de verzinking der verwdeelen door de mindere ruimte spoediger plaats heeft, zoo dient men naar een middel uittezien hetwelk deze duisterheid een klaarder licht aanbied. De uiterste evenredigheid in de beweging is hiertoe ten hoogsten noodzakelijk, en dat men dezelve laat geschieden, niet gelijk thans en wel met handen, maar door een bekwaam werktuig, hetwelk door menschen, dieren of door water wordt gedreven, dat men, de beweging toereikend oordeelende, een weinig vocht stort op een wit bord, hetwelk zich terstond van de verwstoffe zal scheiden en helder bruinachtig vertoonen, zoo dra het karnen op de juiste maat is gebragt, die men door alle mogelijke toezicht moet vermijden, te passeren.

In de reeds aangehaalde instructie, zoo ik meen naar het voorschrift van den heer *van der Beke*, ingerigt, wordt niets gezegd van een scheimiddel; integendeel, men wagt de verzinking af van den tijd, die aldaar, pag. 475, op bijna vier-en-twintig uren wordt gerekend: het is zeer waarschijnlijk dat eene zoo langdurige te samenvoeging der bewogen deelen, om veele redenen niet nuttig wezen kan, vooral niet, wanneer het juiste tijdstip der gisting en karning niet zeer naauwkeurig is waargenomen, zoo als men uit het bovengezegde ligtelijk kan besluiten. Men behoorde dierhalven uittezien naar een bekwaam schiftmiddel, hetwelk de zakking der verwdeelen bevorderd, voorname-

lijk wanneer 'er op de eene of andere wijze eenig gebrek in de bereiding is voorafgegaan. Ik beken dat de gelukkige bepaling van dit middel niet zeer gemakkelijk is, zoo wel om deszelfs beslisfende kracht als zuivere bewerking, die ligtelijk op de levendigheid der couleur eene schadelijken invloed hebben kan; maar behoord dit een planter af te schikken, die aan de nuttigheid dezer bewerking niet mag twijffelen, en weet, dat het verzuim dagelijks nadeelige gevolgen te voorschijn brengt?

De *Indigo* is een harsächtig wezen, zoo dat het ware precipitant, een vast loogzout (*f*), het zij uit het rijk der steenen of der planten, wezen moet. Het voornaamste in dit opzigt is dus niet alleen dat het voor eene geringe waarde voor een ieder ligtelijk te bekomen is, maar ook, dat het de couleur niet hinderd, en mogelijk dat dit in de vermenging van asch, met ongebluschte kalk, kan gevonden worden.

Ik zou hier nog veele aanmerkingen kunnen bijvoegen, over de verbetering van het mislukte aftrekfel, het zij door eene al te lange gisting, of kwalijk geslaagde beweging, die den bereider, ontbloot van de vereischte kundigheid, noodzaken het Indigo-water weg te werpen, of zich anders met eene schrale verwstoffe te vergenoegen; over de verbetering der gemeene Indigo, zoo als de Chinezen dezelve hier bereiden, door vitriöol-zuren; over een voorspoediger drooging der bereide verwstoffe, en eindelijk over het werktuigelijk gedeelte der middelen die hiertoe in het algemeen behooren: ware het

(*f*) Alkalie Fixum.

hee niet, dat ik hier door vervallen zoude, tot eene onaangename wijdloopigheid, die het bepaald bestek dezer verhandelingen niet kan dulden. Ik wijs derhalven den weetgierigen lezer, die lust en gelegenheid tot den landbouw heeft over, tot het voortreflijk werk van *Charpentier de Cossignij*, onder den titel *Essai sur la Fabrique de L. Indigo*, in het jaar 1779 op *l'Isle de France* gedrukt. Niemand kan voor de aanplanting en bereiding van dit gewas meer moeite doen, dan deze vlijtige en geleerden landman gedaan heeft. Dit echter moet ik uit zijn werk noch melden, dat van de veertien soorten Indigo-planten, die hij van pag. 197 tot 209 heeft opgenoemd en beschreven, 'er geen enkele is die overeenstemd met de *Tom Dallam* of *Tom Djantie*, door den heer *van der Beeke* in een handschrift aan het Genootschap gezonden, en woordelijk aldus afbeeld:

„ De Indigo-plant is een heester-gewas,
„ groeijende doorgaans drie à vier voeten bo-
„ ven den grond, en zoude hooger opschieten,
„ indien dezelve niet wierdt afgesneden. Zoo
„ dra het zaad kleine wortels en de wortels
„ een kleine stam hebben geformeert, schiet
„ het verscheiden takjes uit, en verdeeld zich
„ dus, niet verre boven den grond, in veele
„ knobbelachtige struikjes, voorzien met uit-
„ schietende looten, welke ieder zes of zeven
„ paren paralelle of evenredige bladen heeft,
„ doch aan het einde van de loot met een en-
„ kel blad toeloopt. De stam en uitschietende
„ takjes zijn circa, de eerste, ½ duim, min of
„ meer dik; de laatste ¼ duim in den omtrek
„ rond, redelijk effen en van eene vermengde

„ aschverwige en groene couleur. Deze bla-
„ den, die veel overeenkomst hebben met de
„ *Keloor-boom* op *Java*, zijn bijna een duim
„ lang, ½ breed, bijna eirond van formaat, van
„ onderen stomp, van boven iets scherp toe-
„ loopende; zacht, vleesig en teêr van aart,
„ meest met eene fluweele waasfem of fijne stof,
„ die het edelste gedeelte van de plant, even
„ als in Europa de blaauwe druiven, bedekt,
„ (g) van boven donker groen, van onderen
„ iets lichter, doch overal dof en zonder glans,
„ dikwijls door de koude of vochtigheid, naar
„ de bovenzijde als toegekrompen, met een
„ kort steeltje aan het takje vastgehecht, welk
„ steeltje zich op het blad verspreidende, eerst
„ een regt doorloopende ader, bij wijze van
„ eene klein op gaande ribbe maakt, en daarna
„ verscheiden kleinere adertjes naar boven loo-
„ pende, die van onderen het zichtbaarste zijn.
„ De smaak van het blad, als men het een
„ weinig kaauwt, is scherp, bitter en zeer wal-
„ gelijk. Uit het ondereinde van de loot,
„ welke de bladen draagt, schieten weder an-
„ dere lootjes voort, en uit dezelve eenige
„ zeer kleine bloemen, gelijk die alle hunne
„ zaadhuisjes langwerpig maken, veel gelijken-
„ de naar de brem- of linse- bloempjes in Eu-
„ ropa, uit vier blaadjes te samen gesteld, van
„ klaauwachtige gedaante, die naar beneden
„ omvouwen, extra schoon, zacht, rood en
„ eenig-

(g) *Ik ben ook in het begrip dat deze fluweele waasfem het beste gedeelte der verwstoffe is, en kan derhalven het gevoelen dier planters niet tegenspreken, die willen, dat men het gewas nimmer onmiddelijk na eene zware regenbui moet snijden, dewijl dit een zeker verlies voorspeld.*

„ eenigsints witachtig van couleur zijn, en van
„ onderen in een soort van witgroen bekertje
„ sluiten. Ieder van deze bloemtjes schiet een
„ dun langwerpig fijn peultje uit, circa 1 à 1½
„ duim lang en kromgebogen aan het einde,
„ in het eerst groenachtig, en tegen de volle
„ rijpheid bruin roodachtig van couleur. In
„ deze peultjes of zaadhuisjes, bindt zich het
„ klein, bijna niervormig zaad, geelachtig
„ bruin, ook daaronder veele zaadkorreltjes iets
„ donkerder van couleur, eenigsints glinsteren-
„ de, het welk, als in de linsen of boonen,
„ ieder met een wit vlies, afzonderlijk, is af-
„ gesloten, en met een soort van naveltje aan
„ het peultje vast gegroeit. Dus is de Indigo-
„ plant, aan welke men, als de beste en ware,
„ op *Java* bijzonderlijk, de naam van *Tom Dal-*
„ *lam* of *Tom Djantie* geeft, zijnde zoo fijn
„ van aart, dat zonder vermenging van mindere
„ soorten van Tom, dan wel *Tom Ginjak* of
„ wilde Tom, onmogelijk tot eene vaste sub-
„ stantie te brengen is."

Deze beschrijving komt in veele stukken zeer wel overeen met de soort die de Chinezen hier bouwen, en mogelijk kan dit de liefhebbers der kruidkunde aanleiding geven, deze in het algemeen zeer wel bekende heester, in deszelfs bijzondere verdeelingen, eenigsints nader te leeren kennen.

De groote waarde van dit plantgewas, opend thans de oogen niet alleen der kundige landbouwers, maar zelfs der geleerde verzamelingen. Het Koninklijk Genootschap der Weetenschappen te Parijs, bekroonde, in het jaar 1777, eene Verhandeling over deze stoffe, door

door Mr. *Quatremere Dijonval*, met eene eereprijs; ook is het (*) loflijk Oeconomisch Gezelschap, onder zoo veele andere nuttige pogingen, ter vermeerdering van de welvaart van ons geliefd Vaderland, zelf in hunne eerste uitgeloofde belooningen, hier voor niet onverschilig gebleven, waardoor, zoo wel als door de verplichting, die mij aan het land mijner geboorte heeft verbonden, ik mij gehouden acht, mijne gedachten open te leggen, hoedanig de Indigo ter vergrooting onzer rijkdom kan verstrekken, en om welke reden men deze gewigtige tak van den landbouw, bij ons met alle kracht diend aantemoedigen.

De manier waarop deze verwstoffen thans aan de Maatschappij geleverd wordt, zal altoos tot een vermogende hinderpaal, tegen deszelfs vermeerdering strekken, niet alleen om den geringen prijs die 'er voor betaald wordt, welke, ofschoon door geene willekeurige magt als een hatelijke dwang den landzaat voorgeschreven, echter altijd als een last wordt aangemerkt die men op alle mogelijke wijze tracht te ontwijken; maar ook, dewijl die genen, welke met het toezigt over de aanplanting en bereiding zijn belast, zulks houden voor een plicht die met hunne bijzondere belangens weinig gemeenschap heeft. Hier uit volgt noodzakelijk gebrek aan ijver en oplettenheid, die de vermeerdering en verbetering van het voortbrengsel stuit, ten zij den eenen of andere der residenten onzer kantoren, aan wien de inzameling is opgedragen, zich hieromtrent meer dan gewoone moeite geve. Al-

(*) (Concept-vragen p. 40 & aangeboden prijzen p. 16.

Alles, het welk de Maatschappij in de laatste 10 jaren van deze verwstoffen, zoo wel uit onze bovenlanden als van Java (*h*) heeft ontvangen en na de noodige uitzondering naar Europa overgevoerd, bedraagd niet meer dan 131411 ponden. Welk eene geringe hoeveelheid! vergeleken met den jaarlijkschen uitvoer van *Sint Domingo!* en welk eene geringe hoeveelheid voor de menige fabrieken van ons Gemeenebest.

Ik ben zeker nog lang niet boven de waarheid, wanneer ik stel, dat dit geheele voortbrengsel in verre na niet toereikt voor de nederlandsche huishoudelijke benoodigdheid van een enkel jaar; in zwijg dat wij op deze wijze, niets van ons zelven hebben, om hier in tot ons voordeel met onze nabuuren te kunnen handelen. Het is zeker dat de Indigo in deze gesteldheid, jaarlijksch geene geringe tak uitmaakt in den leidenden handel van ons Vaderland, daar het tegendeel plaats kan vinden, ja behoort te hebben, indien men het oog slaat op de voortreffelijke bezittingen van het Gemeenebest in deze gewesten. Men kan met des te vaster grond nog aandringen op deze aanmoediging, wanneer men overweegt, dat onze volkplantingen in *America* zich weinig (*i*) om de Indigo bekom-

(*h*) Het groote nut van Colonien voor een Moederland, bestaat niet alleen daarin, dat men veele handen werk verschaft, maar ook dat men door eene menigte van gewilde producten, den activen handel van het Moederland vermeerderd. Onder de zoodanigen bestaan altoos eene eerste plaats die genen, welke in weinig ruimte veel waarde hebben, dewijl den overvoer anders te kostbaar wordt, zoo dat de Indigo, ook uit dit gezichtspunct, aanmoediging behoord te vinden.

(*i*) *Hartsinck* beschrijving van Guiana p. 64 *Fermin* description de Surnam T. I. p. 168.

kommeren, en dat dus onze vlijt en voorspoed, in dit geval, tot hun nadeel de minste strekking heeft.

De aanmerkelijke pogingen die de magtige Britten, thans voor den landbouw in *Bengalen* doen, alwaar zij, behalven de suikerplantagien en rumstokerijen, zich ook nog bijzonder beginnen toe te leggen op de Indigo; de aanmerkelijke pogingen, ik herhaal het nogmaals, van dat kunstlievend en zeer magtig volk, in eén zoo vruchtbaar en volkrijk land, verplichten ons, hoe eer hoe beter, hun voorbeeld na te volgen, en door alle mogelijke middelen, kan het zijn, hun hierin voorbij te streven. Is 'er immer eenig volk op aarde, dat, door meer liefde voor hun Vaderland wordt aangespoord, om zich zoo veel mogelijk van allen tribut aan andere natien te ontheffen? gewis! het zijn de Engelschen; en daar zij zien, dat hunne eilanden in *America* hen niet buiten de noodzakelijkheid kunnen brengen, Indigo van hunne nabuuren te koopen, beijveren zij zich thans, dit gebrek, uit hunne oostersche bezittingen te vervullen. Niemand kan hun, in dit geval, een tegenwigt formeren dan ons Nederland, en nergens met gegronder hoop dan op dit vruchtbaar en volkrijk *Java*; ja mogelijk, met uitzondering van alle andere plaatsen, alleen de Jaccatrasche bovenlanden. Immers is onze Indigo reeds beroemd door geheel Europa, en ik sta geen oogenblik in twijffel te bepalen, dat eene meerdere kundigheid in de bereiding, het voortbrengsel van ons eiland, die van *Guatimalo* wel dra zal doen evenaren. De plant die wij bezitten, is schoon, de grond vruchtbaar, en de

be-

behandeling zindelijk; het eenigste waarin wij mogelijk achter zijn, betreft de gisting, het karnen en de scheiding. Dit dient door meerder kennis, ervarenheid en vermogen, dan onze gemeene landbouwers bezitten, te worden onderzocht; en zeker zullen 'er onder de aanzienlijke landheren wel gevonden worden, die zich hier aan niet zullen onttrekken. Maar het spreekt van zelf dat de belooning na de moeite moet geëvenredigd worden, en dat bij de aanmoediging het groote nut, het welk hier uit, zoo wel voor ons Gemeenebest als deze volkplanting, volgen zal, werde in het oog gehouden. Veelligt zoude het in dit opzicht dienstig zijn, de inkoopsprijs, bij den eersten aanvang tot een ducaton, of na de geldkoers dezer landen 80 stuivers het pond, eerste soort, te verhoogen; wannner 'er voor de Maatschappij nog ruim 50 percent ter goedmaking der onkosten zal overschieten; kunnende deze bepaling, een weinig verminderd worden zoo dra de planters eene aanmerkelijke hoeveelheid beginnen te leveren; en mogelijk zal het Genootschap wel een middel vinden, de onkosten der aanplanting en bereiding dezer verwstoffen, gereekend na alle voordeelen en hinderpalen waaraan dit gedeelte van den landbouw onderwerpen is, duidelijk aantewijzen, ten einde het te samen gaande belang der edele Maatschappij en der Ingezetenen dezer Volkplanting, met wederzijdsch genoegen kan bevorderd worden.

Mogelijk zoude men hiertoe, met veel vrucht, die uitgestrekte onbebouwde streeken kunnen bezigen die de Maatschappij in eigendom behoo-

ren, maar zonder eenig aanmerkelijk voordeel het algemeen belang tot nogtoe weinig bewoond worden. Deze fterk begroeide gronden zijn door de milde natuur vele eeuwen achter een gemest, en dus verkiesbaar boven de ontbloote landen; te meer, wijl men aldaar het water na genoegen en zonder merkelijke kosten kan regeren. De Indigo-teeld die de Chinezen oefenen nabij de ftad, of langs de ftroomende rivieren die met de ftad gemeenfchap hebben, dunkt mij in veelerlei opzicht zeer nadeelig; want, behalven dat de gronden niet krachtig genoeg zijn, en dus door dit gewas fpoedig worden uitgeput, kunnen dezelve met meer profijt tot andere zaken worden gebezigd: vooral loopt hierbij zeer in het oog het werpen der uitgetrokken plantbosfchen op de oevers, en het uitftorten van het afgegiste water in den ftroom; beide zaken, die met de tegenwoordige beijvering, voor de verbetering onzer lucht en verminderen der ongezondheid, verwerpelijk zijn.

De voornaamfte hinderpalen, waarmede de voortzetting dezer tak in ons klimaat moet worftelen, zijn, behalven een klein wormpje, dat fomtijds de blaadjes knaagt, en ligt door het water te overwinnen is, (*k*) hevige flagregens en fterke winden. Ik heb door deze toevallen een fchoon veld met Indigo op mijn landgoed, na-

(*k*) De heer *van der Beeke*, fteld in het reeds genoemde handfchrift, als een gefchikt middel tegen dit Infect voor: het veld te laten ondervloeijen, om de groei van de plant daardoor zoo fterk te bevorderen, dat het overtollige voedfel de wormpjes dood, door hunne eigen gulzigheid. Ik kan over deze uitwerking niet oordeelen, maar zeer waarfchijnlijk

nabij mijn huis, hetwelk ik tot een voorwerp van waarneming hadt verkozen, in korten tijd, zoodanig zien havenen, dat 'er maar een gering gedeelte van te gebruiken was; maar thans, terwijl ik dit schrijf, of omtrent zeven weken na dat voorval, is de gemelde plantagie voor de tweedemaal uitgeschooten, en zoo schoon geslaagd, dat de inzameling zeer overvloedig zal zijn, en waarschijnlijk eene voortreffelijke verwstoffe uitleveren. Om de hevige slagregens, in het westsaizoen, of de twee eerste maanden van het jaar, dit eiland bijzonder onderworpen, te ontwijken, dient men het zaaijen uit te stellen tot maart, wanneer men ook minder van de winden heeft te duchten, en mogelijk zoude men tegen dezelve, met het gewenschte nut, schutheggen kunnen planten, zoo als dit in de nabijheid van de stad *Amersfoort*, in de tabaksvelden gebruikelijk is.

Doch wij scheiden van deze stoffe, om nog kortelijk te zeggen, hoedanig de Chinezen de slechte Indigo, door hun bereid, gebruiken tot verwen, dan dit gaat niet verder als voor de huishoudelijke benoodigdheid, zoo voor hun zelf als voor de Javanen, welke zich alle bijzonder gaarne in donker blaauw of zwartachtig lijwaat kleeden.

Men mengd onder dertig emmers rivierwater,

---

is het beter dan het geen vader *Labat* zegt, om., namentlijk, de besmette planten, hoe jong zij ook zijn, afte snijden en in de gistbak te werpen, als of de rupsen, de ingezwolgen zelfstandigheid der Indigo, alzoo weder zoude losfen. Een vreemd gevoelen! want, behalven dat het lijmachtig wezen, hetwelk alle bloedelooze dieren bij zich hebben, de verwstoffen volstrekt moet benadeelen, kunnen de planten, zoo vroeg afgesneden, ook van weinig nut zijn in de bereiding.

ter, twintig ponden natte onbereide Indigo; drie of vier pond asch van de wilde pisang-boom, uit China komende, of, zoo deze niet te bekomen is, dan fijn gezifte houtasch; drie pond gebluschte kalk en één gantang *Katjang-rijst* met ragie, hiervoren reeds beschreven, toebereid. Dit alles wel door een geroerd, blijft acht of tien dagen staan gisten. Wanneer de verwer uit het schuim oordeeld dat deze loogachtige zelfstandigheid tot de gepaste graad gebragt is, steekt hij het lijnwaat eenige malen in hetzelve, en laat het telkens eerst weder droogen, hetwelk voldoende is, indien de couleur licht moet zijn; maar wanneer men die zeer donker of bijna zwart begeert, wordt het lijnwaat gekookt in water, en vermengd met het binnenste afschrapsel der buffel-huiden, bij de leertouwers verkrijgbaar, alzoo de Indigo zonder dit hulpmiddel de begeerde diepte niet kan geven.

De Chinezen verwen in het algemeen zeer schoon en vaardig, ook verschiet de couleur niet; maar de behandeling is tot nog toe te duur om met eenig voordeel in de fabrijken gebruikt te kunnen worden.

Rijst en Rijst-Molens.

Nog houden zij zich in de bovenlanden, behalven de reeds gemelde voortbrengsels, redelijk sterk bezig met de padiebouw; niet, of ten minsten zeer zelden, op ondergevloeide velden of sawaas, maar alleen op hooge gronden of tipar. Op mijn landgoed, waar zeer veele Chinezen woonen, is 'er slechts één die in het wa-

water werkt, alle andere zorgen, zoo veel mogelijk, dat zij bij hunne katjangtuinen zoo veel rijst teelen als hun gebruik noodzakelijk vordert. Het eenig onderſcheid, waar door men hun werk van de manier der Javanen kan onderſcheiden, is, dat zij het graan in regte liniën ſtrooijen, het welk het ſchoonhouden met de ploeg gemakkelijk maakt en de vruchtwording zeer bevorderd, ook zijn zij altijd een weinig vroeger als den landzaat; maar het ſnijden, en wat hier verder bij voorkomt, waar te nemen, is van het inlandsch gebruik, hier na te verhandelen, in het minst niet onderſcheiden. Het voortbrengſel is tachtigvoudig en zoude bij hunne nijverheid nog rijker zijn, indien zij hiertoe nieuwe gronden wilden bezigen.

Veel verder kunnen wij gaan omtrent de rijstmolens, de nuttigſte werktuigen voor de bovenlanden, welke door hun van China tot ons overgebragt, en, tot heden bij de Europeanen nog onbekend zijn.

In een cirkel van ruim veertien voeten, middellijn, beweegt een vierkant van negen voeten aan iedere zijde; aan elke hoek van dit vierkant is een dikke ſtijl van 36 duimen hoog, waaronder houten ſchijven zijn geplaatst van 19 duimen middellijn en 1½ dik. Vier dezer rollen zijn beſlagen met dikke ijzeren banden en vier andere niet. De eerſte worden zoo lang gebruikt tot de padij van het ſtroo geheel is afgewreven, wanneer men dezelve afneemt en verwisſeld met de tweede, die de padij ontbolſterd en zuiver maakt.

In de bovengenoemde cirkel is een gang of ſneede, 7 duimen diep en 6½ wijd, waarin de

padie gelegt wordt, kunnende men wel 150 ponden gelijk malen. Tot deze hoeveelheid zijn twee of drie buffels noodig, welke met verwisfeling worden gefpannen voor een fchuins nederhellende boom van 41 duimen lang, vastgemaakt aan een der reeds genoemde ftijlen; ook is 'er nog een klein ftokje in een der ftijlen geplaatst, hetwelk de padij in de gang of holligheid geduurig oproert, en dit is de geheele toeftel van deze zoo nuttige en eenvoudige behandeling. (*l*)

Een man beftiert het werk, maar zoo men den geheelen dag begeert door te malen, worden 'er twee gevorderd. Hij drijft de buffel, en draagt tevens zorg dat de padij niet buiten de molen valt; ook moet hij de uitgemalen rijst wannen, hetwelk gefchied met een houten wan, geplaatst in een kast, onder een houten tregter, waar door men, met behulp van een houten klep, minder of meer open te zetten, veel of weinig laat pasferen. De uitgewande rijst valt door eene leider in de mand, terwijl het kaf of de zemelen, door de wan, dadelijk naar buiten werden geworpen, die, om deze reden, na-

(*l*) Onder dit fchrijven valt mij te binnen de manier hoe danig de Japannezen hun graan pellen, en, zoo ik meen, nog nergens is aangeteekent. Zij doen dit met een handmolen, beftaande uit twee ronde blokken van greenen hout. De onderfte is 10 duimen dik en 20 middellijn. In de midden, een weinig verheven, fteekt een pen, die tot een as verftrekt en waarom het bovenfte ftuk, 14 duimen dik, zich beweegt. Dit is van binnen uitgeholt en ook doorboort met een vierkant gat van 6 duimen. De padij wordt er boven ingeftort, na dat die alvorens van het ftroo is afgetrapt. Men maalt met een houten kruk, 4 voeten lang, vastgeftoken met een pen in een plat hout, dwars door het bovenfte ftuk heen loopende. Eén man zuivert 16 of 20 ponden in een uur, den arbeid is zwaar, dog het werktuig heeft dit voordeel dat er weinig koren breken.

nabij het bamboesen beschot geplaatst is. Men kan met vier buffels, van 's morgens tot 's avonds, ruim 500 ponden malen; maar doorgaans bepalen de Chinezen zich tot 400, ten einde de trekdieren niet veel te doen lijden. De rijst verliest bij dit malen zeer weinig, maar breekt meer als bij het gewoone stampen der Javanen, hetwelk de vrouwen verrigten, doch die in een gehelen dag naauwlijks honderd ponden kunnen zuiveren. De Chinezen gebruiken de zemelen tot voedsel voor hunne varkens, die zonder dit niet kunnen bestaan; ook geven zij dezelve aan de buffels, want hoe sterk deze logge dieren ook zijn moge, valt hun echter dezen arbeid zeer zwaar, om welke reden de allergrootste soort, daartoe gebezigt wordt. De kundige luitenant-ingenieur *Jan Baptist Pilon*, van wien het Genootschap veele fraaije stukken heeft ontvangen en aan wien ook hier voor meer dan eene belooning (*m*) is toegewezen, heeft dit werktuig naar de voetmaat naauwkeurig afgeteekend, doch het gebrek aan eene bekwame plaatsnijder steld mij buiten staat deze afbeelding hier in te voegen. Het getal molens, zoo nabij de stad als in de bovenlanden, is groot, echter niet naauwkeurig te bepalen; evenwel meen ik dat 'er wel twee honderd zijn; ook heb ik bij ondervinding, dat dit werktuig, voor het huishoudelijk gebruik, zeer dienstig is.

Sedert het invoeren dezer molens in de bovenlanden, nog gene dertig jaren geleden, is de rijstteelt zoo aanzienlijk toegenomen, dat, daar men voorheen, bij eene veel mindere bevol-

(*m*) Voorberigt II. deel pag. 12 & 16.

volking, graan naar boven zenden moest, thans, in tegendeel, eene zoo aanmerkelijke hoeveelheid van daar wordt afgevoerd, dat de stilstand in de benoodigdheid van Batavia dadelijk te bemerken is, zoo als men dit, in de jongste zeer zware westmousson heeft ondervonden, wanneer de ongemeen hoog gezwollen rivieren het vervoeren der padij uit het gebergte onmogelijk maakte (*n*) en de Chinezen genoodzaakt wierden om de rijst op de molens te bewaren.

Deze hinderpalen deden dit graan, in weinig dagen, zoo aanmerkelijk steigeren, dat men eene duurte vreesde, en reeds aanving maatregelen te nemen, tegen die ongemakken, welke daar uit zoude kunnen voortkomen.

Ik geloof te kunnen bewijzen dat de gezamenlijke bovenlandsche rijstmolens, ten minsten 6000 lasten jaarlijksch uitleveren; want op deze wijze stel ik, dat zij slechts acht maanden in een jaar werken en nog geene dertig gantangs dagelijks malen; het geen zeker zeer gering gerekend is. Deze hoeveelheid is 250000 Rds. waardig, welke door duizende handen rond wandelen en ongemeen veel toebrengen tot de levendigheid der bovenlanden; want, offschoon dit graan altoos 15 of 20 percent duurder is als de voorraad die ons van Java wordt toegevoert, is het echter om deszelfs zuiverheid ongemeen sterk getrokken; de Chi-

(*n*) Alle onze groote rivieren zijn, uitgezonderd in de nabijheid van de stad, tot nogtoe zonder bruggen, hetwelk de gemeenschap zeer bezwaard en de Javanen met hun goed blootsteld aan vele ongemakken. Wanneer iemand van aanzien naar boven gaat, maakt men een brug van gespleten bamboeze *Safak* geheten, die voor het gebruik sterk genoeg is, maar niet lang kan duuren en door de buffelkarren niet mag gebrukt worden.

Chinezen en de meeste Javanen eeten gene andere, indien zij het maar eenigſints kunnen betalen.

Om deze reden verwonder ik mij over het gevoelen van ſommige lieden, die de rijst-molens, voor de algemeene welvaard onzer landbouw ſchadelijk achten, en hunne ſtelling gronden op de ſpilzucht van ſommige javaſche boeren, die de winst van hun ingezameld graan in *Amſioen* (*o*) verkwisten en dus zich met hnnne huisgezinnen bloot ſtellen aan honger en gebrek. Want offchoon dit zeker wel eens gebeurt, is het getal der zorgeloozen zeer gering tegen de voorzichtigen, die het overgewonnen geld ſpaarzaam aanwenden, of ter uitzetting van hunnen akkerbouw beſteden. Behalven dien, wanneer het hun een en andermaal overkomt, en zij 'er echter met blijven aanhouden, toont zulks ten overvloede, dat zij nog andere uitkomſten weten voor hun beſtaan, gelijk wij in het vervolg van deze natie ſprekende, zullen aantoonen. Het eenig misbruik hetwelk een goed landheer diend voor te komen, is, dat de Chinezen de Javanen geen geld vooruit verſtrekken op het gewas, want dit geſchiedt niet zonder hooge woeker, en

 ſtrekt

(*o*) Het is hier genoeg bekend, maar mogelijk in Europa niet, hoe zeer veele Javanen aan het gebruik van *Opium* zijn overgegeven.

Ik kan mij over deze ſchadelijke gewoonte en de middelen waardoor dezelve bevorderd wordt, thans niet verklaren; maar hoop dit, met de noodige vrijheid te doen, wanneer ik in het vervolg over het zedelijke karacter dezer landaart handele. Genoeg voor ditmaal dat de Chineſche landbouwers hieraan geheel onſchuldig zijn, en door eene treurige en langdurige ondervinding onderwezen, wel hartelijk wenſchen, dat er niet een *Amſioen-Schuiver*, (zoo noemt men deze verkwisters) in de bovenlanden wierdt gevonden.

ſtrekt dierhalven altijd tot nadeel van den akkerman, behalven dat het ook gelegenheid tot twist en doodſlag geeft; dit uitgezonderd, is 'er niets met grond tegen de rijst-molens aantemerken. Zonder deze werktuigen zou de padij in het gebergte (*p*) nog veel minder waardig zijn, en dus den landman aldaar maar alleen doen zorgen voor zijn huishoudelijk gebruik.

Duizende lieden die thans hun beſtaan verdienen om dit graan met karren en ſchuitjes aftevoren, moesten dan iets anders beginnen; ook zou de waarde van veele landgoederen niet alleen aanmerkelijk dalen, maar ook die koopwaren, welke thans boven ſterk gezocht en niet zonder merkelijke invloed zijn, op den handel der edele Maatſchappij, zeer in prijs verminderen. Het is alleen door vermeerdering der rijst-molens, dat men vermeerdering van den landbouw in dit gedeelte heeft te hoopen, en hoe ſterk ſommige dit ook tegenſpreken, door den tijd met grond kan verwachten, dat Batavia, (Compagnies benoodigdheid uitgezonderd) zich kan voorzien, gelijk ik overtuigend zal aanwijzen, wanneer ik, van de Javanen handelende, de uitgebreidheid van den reeds bebouden en nog te bebouwen grond, tegen het getal der Inwooners zal vergelijken; en vooral, wanneer men de padiebouw, in het water, in de westmousſon, ſterker voortzet, in

(*p*) Sedert het oprigten der rijst-molens is het getal der karren, in de bovenlanden, zeer vermeerderd, dewijl veele Javanen zich van tijd tot tijd toeleggen om, tusſchen hunne andere bezigheden, padij in het gebergte optekoopen en weder aan de Chinezen te verhandelen.

in welk opzigt ik bezig ben op mijn landgoed een proef in het groot te doen, die mij thans in aanzienlijke uitgaven wikkeld, maar waarvan ik eerlang de gewenschte vruchten hoop te zullen plukken.

Ik heb hier boven gezegd dat de winst met deze werktuigen niet groot is voor de Chinezen, dit kan blijken uit eene korte vergelijking der voordeelen en onkosten. Een nieuwe molen, komt, met de noodige toeſtel, en de bamboezen loots, waaronder dezelve wordt geplaats, op honderd rijksdaalders; vier buffels kosten ook zoo veel. Een molenaar verdiend in het jaar, honderd en twintig rijksdaalders; de buffels-wachter, mede eenige handreiking doende, tachtig; het onderhoud van den toeſtel met de trekdieren, beloopt ten minſten op vijftig in het jaar; en de gezamentlijke onkosten, ongerekend de eerſte uitgave, 250 rijksdaalders.

Geſtelt nu, dat zij in een jaar 30 last vermalen, en hier toe 60 tjains (*q*) padie van 16 rijksdaalders noodig hebben; dat zij voor een last, na aftrek der vervoer-onkosten, 40 rijksdaalders ontvangen, zoo is hun winst niet meer dan 240 rijksdaalders, en dus nog beneden de uitgave, waarvan ik gaarne wil toeſtaan, dat, ongerekent het overwigt, hun overleg en oplet-

---

(*q*) Men rekend de padij hier bij *tjains*, dat een getal van 200 bosſen is, maar van verschillend gewigt, Compagnies of Heemraden bosſen, zijn in de maat de grootſte, en moeten 20 ponden of 16 katjes inhouden, maar de Chinezen ontvangen de padij doorgaans in bosſen van 10 of 12 katjes, waarbij zij eenig voordeel hebben; want hun gewigt is, tegen het onze geſteld, wel een kwart zwaarder De Javanen weten dit en hebben 'er ook niets tegen, dewijl zij het nut der rijst-molens, voor hunne graanbouw, zeer wel kennen.

lettendheid iets weet te besparen; vooral, wanneer zij de rijks-molens bij de katjangtuinen aanhouden; maar doorgaans gaan de onkosten tegen de kontante voordeelen op, en de eenige winst bestaat in de zemelen, die zij anders moesten koopen; want bij hunnen akkerbouw kweeken zij zoo veel varkens aan, als hun immer mogelijk is.

De beschouwing van de molen, heeft mij opgewekt om op eenige verbetering van dit werktuig bedacht te zijn, doch tot heden oordeeld men 'er niets anders op te kunnen vinden, dan dat men in plaats van ééne, twee gangen maakte, hetwelk de dubbele hoeveelheid padie tevens kan bewerken; maar in dit geval moet de molen door water gedreven en de geheele toestel veel sterker gemaakt worden, waarvan de proef mogelijk wat kostbaar zoude zijn (*r*).

Nu laten wij de Chinezen in de bovenlanden varen (want het weinige, dat zij aldaar tot hun onderhoud aanteelen, verdiend geene beschrijving) en zullen nog kortelijk zeggen, wat zij hier rondom de stad verrigten. Allerlei soort van tafelgroentens, zoo wel die dit land bij

(*r*) Deze Verhandeling reeds in gereedheid gebragt zijnde, stelde de Heer PILON mij ter hand het model van een molen, die door een zeer eenvoudig horizontaal water-rad, met een straal van 8 duimen in het vierkant in beweging wordt gebragt, en zonder groote moeite binnen 24 uren, ruim 6000 ponden padie pellen kan. Dit model heeft mij zeer wel voldaan, en scheen veel overeenkomst te hebben, met de koorn-molens, die in *Provence* en *Dauphiné* gebruikt worden, afgebeeld bij BELIDOR *Architecture Hydraulique* T. p. 301. De heer landkommissaris WILLEM VINCENT HELVETIUS VAN RIEMSDYK heeft mij verzekert deze molen op zijn fraai en vruchtbaar landgoed, *Tsampia*, te zullen laten maken, zoo dat ik den uitslag dezer verbeterde bewerking mogelijk in een volgend deel zal kunnen berigten.

bijzonder eigen zijn, als van Caabſche of andere uitheemſche tuinzaden, worden gewonnen, kweekt dit ieverig volk, in eene verbazende overvloed aan.

Allerlei europisch moes, (bloemkool en artichokken uitgezonderd,) komt zeer weelderig voort, maar de ſmaak is, door de hevige bewerking van dit warm en vochtig climaat, merkelijk minder aangenaam. Overal nabij de ſtad, en wel vooral aan de westzijde, *Ankée* genaamd, alwaar doorgaans eene lage en zwarte kleigrond is, hebben zij zich, met dit oogmerk, zeer talrijk neêrgezet. Duizende bedden met allerlei ſoorten, regelmatig beplant en zeer zindelijk onderhouden, vertoonen aan den wandelaar een verrukkelijk verſchiet - gezigt, het geen nog behaagchelijker zoude zijn, indien de wijze hunner bemesting anders was.

Hiertoe houden zij altijd een groote kuip of tobbe, gevuld met allerlei vuiligheid, zonder onderſcheid, doch meest met *tay minjak*, of uitgeperste katjang - koeken, in water opgelost, hetwelk, gistende, een verſchrikkelijke ſtank verwekt, vooral wanneer zij dit vocht bij droog weder, op de groente - bedden ſtorten.

Offchoon de ondervinding leert, dat deze wijze van bemesting het gewas zeer bevorderd en het ongedierte dood, is dezelve echter niet alleen ſtrijdig met de hollandſche zindelijkheid, maar ook met de algemeene volksgezondheid, want wat ſommige ook mogen zeggen, ik heb mij tot nog toe niet kunnen overreden, dat zulk eene verrotte uitwaasſeming voor onze dierlijke vochten heilzaam is. Men kan 'er echter tot nog toe niet buiten, want de Chinezen zeggen

een-

eenpaarig, en ik twijfel 'er ook geenfins aan, dat alle mist van hoornvee, voor het tafelgewas niet alleen te heet is, maar ook de voortteeling van het ongedierte zeer bevorderd.

Van hoe veel belang deze hunnen arbeid op de algemeene behoefte van geheel *Batavia* ook is, blijkt het echter op de plechtige feestdagen, waaronder hun nieuw-jaar de voornaamfte is, dat geen chinees, als hij maar een fchelling in zijn zak heeft, zal werken. In de ongelukkige en voor deze volkplanting zoo verderfelijke opftand van het jaar 1740, was er in eene geruimen tijd niets te krijgen, want de Javanen houden zich met de groenten-teelt in het geheel niet bezig, en het weinige dat fommige flaven voortbrengen, ftrekt niet verder als de tafels hunner heeren, ook is zulks niet noemenswaardig.

Waarlijk, hoe meer ik de natie onder dezen arbeid gade fla, hoe meer ik mij moet verwonderen over hunnen ongemeenen vlijt, die zeker door de ieverigfte landbouwers in Europa niet wordt overtroffen, en weinig fchijnt te lijden door de zoele lucht van dit warm gewest. Hebben zij het ongeluk dat eene hooge afwatering der rivieren in het regen-faizoen hunne tuinen overftroomd, dan zijn zij terftond gereed, om het eerfte hoekje dat zich droog vertoond, op nieuw te bewerken en te beplanten. In de heete dagen der oost-mousfon, vooral van juli tot october, wanneer het zeer zelden regend en de zeewind hevig doorblaast, loopen zij onophoudelijk met hunne groote gietëmmers langs de bedden, en leveren in die tijd, niet tegenftaande eene alles verzengende droogte de

fchoon-

schoonste groentens voor eene geringen prijs, zoo dat wij voor hunnen iever groote verplichting hebben, want ik stel vast, dat onze ingezetenen, met nog veel heviger en langduriger kwalen zouden moeten worstelen, indien de verfrissende zuren, uit het plantenrijk, niet op deze wijze, zoo mildelijk op onze tafels wierdt geleverd.

Mogelijk zal men in Europa nieuwsgierig zijn naar de werktuigen, waarmede de Chinezen den akkerbouw verrigten? Deze zijn weinig, zeer eenvoudig, en verdienen, de ploeg en trappomp uitgezonderd, gene beschrijving.

Het eerste werktuig, *Le* genaamt, is een driekant spits toeloopend ijzer, lang 14 duimen, en van boven zes duim breed, onder door een scheede vastgemaakt, in een regt stuk hout, lang 24, dik en hoog 3 duimen. Hierboven loopt een krom gebogen boom, bijna 7 voeten lang, in welkers einde een ijzeren haak zit, waardoor de ploeg met het tuig verbonden wordt. Door deze boom, juist in de bogt, steek een regt opstaand hout, ruim 2 voeten lang, hetwelk diend ter vereeniging van het bovenste en benedenste gedeelte; de kruk is, iets aan het einde van de boom, meer dan 4 voeten lang, en loopt schuins door, tot het benedenste stuk, waarmede men het werk bestiert.

Een buffel trekt de ploeg, en is 'er voorgespannen met een strop van bindrotting, onder een klein juk op den hals gelegt, hetwelk de geheele omslag is (*s*) Men ziet hier ligtelijk hoe

(*s*) Wie deze en soortgelijke beschrijvingen onaangenaam of wel geheel nodeloos mogt voorkomen, die weet, dat de nieuwste en beste reizigers, alle werktuigen, tot den landbouw behoorende, en in hun vaderland onbekend, niet ongemerkt

hoe veel dit werktuig verschilt van de ploeg der Europeanen, die in allen opzigte ligter gaat en dieper treed, maar de Chinezen behandelen de hunne zeer behendig. Meer dan eens heb ik 'er mijne koffij- en indigo - plantagien met laten schoon maken; zonder dat ik kon zien dat de minste plant beleedigd was. Doch dewijl men 'er niet dieper dan 6 of 8 duimen mede kan werken en de figuur zeer hinderlijk is, de grond om te leggen, alzoo die slechts alleen gebroken wordt, schat ik het werktuig van ons werelddeeld, boven die der Aziaanen.

Van de trappomp heb ik reeds gewag gemaakt bij mijne verhandeling over de suikermolens (*t*) en kan het ontbrekende ligtelijk aanvullen, met den lezer over te wijzen naar de *Architecture Hydraulique van Belidor*, alwaar (*u*) een werktuig is beschreven en afgebeeld, hetwelk met dat der Chinezen veel overeenkomst heeft, en, zoo ik meen, bij het uitpompen van afgedamde werken, zelfs in Nederland, meenigmaal wordt gebezigt. Het eenig onderscheid bestaat alleen in de rede der beweging, die aldaar verbeeldt wordt te geschieden door een kamrad met trekdieren,

laten passeren. Dus vindt men bij den beroemden natuurkenner HASSELQUIST, de beschrijving van een zeer zonderlinge ploeg, gebruikelijk in PALESTINA, reizen I. d. p. 196, om van andere thans niet te gewagen. Wat is beter, eenige onleesbare, dikwijls nietswaardige opschriften en meest verwoeste overblijfselen afteteekenen, of zoodanige ontdekkingen, die ten nutte van het menschdom in den eersten graad verstrekken, aan het wijsgerig en onderzoeklievend Europa mede te deelen?

(*t*) I. deel. pag. 197.

(*u*) T. I. p. 360. plan 1.

ren; terwijl in tegendeel hier aan de ronsel, klossen steken, die men aan den gang houd door treden, hetwelk zoo ongemeen vaardig gaat, dat de opgedreven waterstraal al zeer aanmerkelijk is, en dikwijls in het drooge saizoen. met zeer veel vrucht gebezigt wordt, ter bewatering der suikertuinen. Op dat men er echter een duidelijker denkbeeld van kan vormen voor het gezicht, gaat er een m del, volgens de verkleinde voetmaat, door den ingenieur *Pilon* naauwkeurig uitgewerkt, op de begeerte van een voornaam regent, die het genoegelijke landleven, boven het gewoel van het staatsbewind verkozen heeft, van wege eenen onzer dirigerende leden, dit jaar naar Europa over.

Dewijl de drukpers na deze verhandeling wagt, ben ik thans verpligt te eindigen, om in een volgend deel de verdere ondernemingen der Chinezen, in deze volkplanting, te beschrijven, waarbij ik meen te voegen eenige aanmerkingen over hunne geschiedenis op dit eiland, Godsdienst-plegtigheden en zedelijke gebruiken: indien geene onverwachte hinderpalen mij beletten, dezen aangevangen taak met genoegen te sluiten.

BLAD-

BLADWIJZER.

mis-

